

BOHEMISTYKA

4/2016

Rocznik XVI – ISSN 1642–9893

Redaktor naczelny

MIECZYŚLAW BALOWSKI

Sekretarz Redakcji

ANNA ZURA

Rada Naukowa

Neil Bermel (Sheffield), Marie Čechová (Praga), Jaroslav Hubáček (Ostrawa), Marie Krčmová (Brno), Jan Kořenský (Praga), Alena Macurová (Praga), Margerita Mladenowa (Sofia), Walery Mokijenko (Petersburg), Dobrava Moldanová (Ústí nad Labem), Galina Nieszczimienko (Moskwa), Janusz Siatkowski (Warszawa), Hana Sodeyfi (Wiedeń), Jiří Svoboda (Ostrawa), Elżbieta Szczepańska (Kraków), Józef Zarek (Katowice)

Wydawca: Komisja Słowistyczna Polskiej Akademii Nauk,
Oddział w Poznaniu
Instytut Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu
im. A. Mickiewicza w Poznaniu
Wydawnictwo „Pro”

Adres: ul. A. Fredry 10, 60-701 Poznań, tel. 61 829 4517

E-mail: bohemistyka@amu.edu.pl
mieczyslaw.balowski@amu.edu.pl

BOHEMISTYKA

4/2016

Rocznik XVI – ISSN 1642-9893

SPIS TREŚCI

Svatava Máchová (19.08.1939–26.09.2016) 311

ARTYKULY I STUDIA

Karolina Borowiec, *Średniowieczny »Život Krista Pána«
wobec »Meditationes vitae Christi«* 313

Pavla Štěpánová, *Konotativnost vybraných skupin
partnerských pojmenování* 341

Katarzyna Dembska, *O funkcji pragmatycznej napisów
na T-shirtach (na materiale języka czeskiego)* 360

Maria Vašutová, Viktória Kopuničová, *Risk behavior
in electronic communication* 372

Marie Čechová, *Dva bohemistické časopisy* 393

RECENZJE, OMÓWIENIA, NOTY

Kateřina Sachrová, *Vo vobecný češtině pro zahraniční
bohemisty* 403

KRONIKA

Eva Mrhačová, *Jubileusz Profesor Svatavy Urbanovej* 407

Jana Bolková, *Žena zrozená ve znamení lva a slunce
– k životnímu jubileu doc. PhDr. Evy Mrhačové, CSc.* 409

Informacja o Autorach 413

CONTENTS

Svatava Máchová (19.08.1939–26.09.2016) 311

ARTICLES & RESEARCHES

Karolina Borowiec, *Medieval »Život Krista Pána«
to »Meditationes vitae Christi«* 313

Pavla Štěpánová, *Cognitive aspect of selected groups
of partner names* 341

Katarzyna Dembska, *The pragmatic function of inscriptions
on T-shirts (on the material of the Czech language)* 360

Maria Vašutová, Viktória Kopuničová, *Risk behavior
in electronic communication* 372

Marie Čechová, *Two Czech studies journals* 393

BOOK REVIEWS & DISCUSSIONS

Kateřina Sachrová, *»Vo vobecný češtině« for foreign
Bohemists* 403

CHRONICLE

Eva Mrhačová, *Jubilee of Professor Svatava Urbanová* 407

Jana Bolková, *A woman born under the sign of the lion
and sun – the jubilee of doc. PhDr. Evy Mrhačové, CSc.* 409

About the Authors 413

Redakcja „Bohemistyki”

**z głębokim żalem zawiadamia,
że 26 września 2016 r. odeszła od nas**

Doc. PhDr. Svatava Machová, CSc.

Doc. PhDr. Svatava Machová, CSc. jest znaną czeską bohemistką i językoznawczynią, która po studiach podjęła pracę najpierw jako pracownik naukowy w Zakładzie Informatyki na Wydziale Matematyczno-Fizycznym Uniwersytetu Karola w Pradze (gdzie przygotowała do druku pracę zbiorową *Algebraická lingvistika a strojový překlad 1965–1967*), a następnie – od roku 1990 – w Katedrze Języka Czeskiego na Wydziale Pedagogicznym tego uniwersytetu, gdzie pracowała do do 2007 roku. W tym też roku przeniosła się na Wydział Filozoficzny Uniwersytetu Zachodnioczeskiego w Pilźnie, gdzie pracowała do ostatnich swoich dni. Jest autorką lub współautorką kilku monografii, np. *Příčina v syntaxi češtiny* (Praha 1977), *Terminografie – speciální případ lexikografie* (Praha 1994), *Současný český jazyk. Nauka o tvoření slov, lexikografie* (spolu s O. Mališem; Praha 1992), *Sémantika & pragmatika jako lingvistické disciplíny* (spolu s M. Švehlovou; Praha 1996), a także wielu cennych artykułów naukowych z zakresu składni i terminologii, jak np. *Deriving terminology from texts* (Alfa, Canada, 1994, s. 427–435), *Terminografie* (w: *Manuál lexikografie*, Praha 1995, s. 137–157), *Experimenty s náhodným generováním českých vět* (w: *Konference o kybernetice*, Praha 1976, s. 203–210), *Syntaktická norma – možnosti jejího poznávání* (w: *Spisovnost a nespisovnost*, Brno 2004, s. 152–155), *Plaszczyzna syntaktyczna (Rozwój języka czeskiego po aksamitnej rewolucji)*, Racibórz 2005, s. 116–134).

W Jej osobie tracimy nie tylko cennego członka Rady Naukowej naszego czasopisma, ale także życzliwego i otwartego Człowieka.

Średniowieczny *Život Krista Pána* wobec *Meditationes vitae Christi*

Keywords: *Život Krista Pána*, *Meditationes Vitae Christi*, comparative studies, biblical and apocryphal narratives, sources

Słowa kluczowe: *Život Krista Pána*, *Meditationes Vitae Christi*, badania porównawcze, narracje biblijno-apokryficzne, źródła

Abstract

The article is an attempt to revise a popular in Czech medieval studies opinion, that preserved from 14th century *Život Krista Pána* (ŽKP) in its first part is based on *Meditationes vitae Christi* (MVC), Latin treatise for long time attributed to st. Bonaventure, or that ŽKP is an adaptation or translation of MVC. The author compares the convergent fragments of these texts with the sources of *Meditationes vitae Christi* and discusses similarities and differences between all of them. She also indicates some differences in the composition of ŽKP and MVC. Finally, she argues that the relationship between these two texts may be slightly different than previously claimed.

Artykuł jest próbą rewizji popularnego w mediewistyce czeskiej przekonania, że zachowany z XIV w. *Život Krista Pána* (ŽKP) w swojej pierwszej części jest miejscami swobodnym tłumaczeniem lub adaptacją *Meditationes vitae Christi*, łacińskiego traktatu przez długi czas przypisywanego św. Bonawenturze. Autorka zestawia zbieżne fragmenty tych tekstów oraz źródła *Meditationes vitae Christi* i omawia podobieństwa oraz różnice między nimi. Wskazuje również różnice kompozycyjne między ŽKP a MVC i ostatecznie stawia tezę, że teksty te może łączyć nieco inny typ relacji, niż uważano dotychczas.

1. Informacje wstępne

Badania nad staropolskimi narracjami biblijno-apokryficznymi przeżywają w ostatnich dwudziestu latach swój renesans. Obok nowych wydań tekstów funkcjonujących już od dłuższego czasu w obie-

gu naukowym (por. fryburska edycja *Rozmyślania przemyskiego*; Twardzik, Keller 1998, 2000, 2004) pojawiają się pierwsze pełne edycje zabytków dotąd niepublikowanych w transkrypcji lub udostępnianych tylko we fragmentach (np. *Žywot Pana Jezu Krysta, Męka Pana Jezusowa* Baltazara Opeca; Opec 2014, 2015¹). Zaawansowane są również badania nad łacińskimi źródłami apokryfów (zob. np. Mazurkiewicz 2007, Wójcik 2014, Rojszczak-Robińska 2015a) czy ich ukształtowaniem językowym (np. Kozaryn 2001, Mika 2015, Rojszczak-Robińska 2015b, Siwińska 2015, Stramczewska 2015).

Także Czesi doczekali się w ostatnim dziesięcioleciu pełnej edycji jednego z najstarszych rękopiśmiennych zabytków języka czeskiego, skupiających się na życiu Jezusa – *Života Krista Pána* (dalej: ŽKP). Wydanie tekstu w pierwotnej formie stwarzającego trudności w odczytaniu – rękopisu, starodruku – przywraca go do obiegu naukowego, umożliwiając dalsze studia². Otwiera również perspektywę porównawczą oraz źródłową – Zestawienie fragmentu ŽKP i *Rozmyślania przemyskiego* zaskutkowało niedawno wskazaniem wspólnej prapodstawy fragmentu obu tych tekstów – trzeciej *Homilii na zwiastowanie* przypisywanej Grzegorzowi Cudotwórcy (Borowiec 2016) – czy wręcz czeskiej podstawy fragmentu tekstu polskiego (Borowiec 2015b), umożliwiło także weryfikację niektórych decyzji wydawniczych podjętych w filologicznym wydaniu polskiego apokryfu (Borowiec 2015a).

ŽKP to średniowieczna narracja biblijno-apokryficzna³ powstała w XIV w. Edycja z 2006 r. zestawia siedem odpisów (są to głównie mniejsze fragmenty) tego zabytku. Już w XIX w. podkreślano, że całość ŽKP jest owocem pracy nieznanego dominikanina, który

¹ Obecnie w Zakładzie Historii Języka Polskiego IFP UAM trwają prace mające w przyszłości umożliwić powstanie edycji takich tekstów jak *Rozmyślania dominikańskie* czy *Sprawa chłoga o mce Pana Chrystusowej*.

² Choć do samego wydania można mieć zastrzeżenia, zob. Jiroušková 2007.

³ Termin Marii Adamczyk, ukuty dla tych zabytków, których „prymarna zasada sprowadzała się zasadniczo do refleksji medytacyjnej, do potrzeby ukazywania wewnętrznej istoty świętych dziejów, do uwypuklania głębokiego znaczenia zewnętrz-

[...] dílo sve bud'to docela původně bud' aspoň velmi svobodně podlé starších latinských vzorův česky spisova, vybíraje odevšad to, co za lepší pokládal, a předkládaje je, v duchu dobře zažité a ztrávené, svým českým čtenářům způsobem docela novým, od oňech cizích vzorů zcela neodvislým (Šafařík 1842, s. 58).

W późniejszych dziesięcioleciach starano się dokładniej wskazać autora pierwotnego tekstu – według niektórych badaczy (zob. np. Koudelka 1957, Černušák i in. 2001, Thomas 2005, Nechutová 2007) był nim Jan Moravec; przeciwko jego autorstwu opowiadała się m.in. Anežka Vidmanová (1998); ostatnio problem możliwego autorstwa ŻKP podjęła V. Rejzlová (2015). Od początku podkreślano też, że ważnym źródłem czeskiego *Života Krista Pána* jest *Meditationes vitae Christi* – uważano, iż ŻKP

[...] jeví se [...] celkem jakožto volný překlad spisu sv. Bonaventury (†1274) nazvaného „Meditationes vitae Christi” [...] Uvedené dílo sv. Bonaventury jest naproti českému zpracování téměř dvakrát delší, poněvadž spisovatel český o rozjímání scholastická a mystická, jež jsou v originále věci hlavní, málo dbal, ano úmyslně je vynechával drže se nejvíce vypravování biblického, které kdekoli Bonaventura zkrátil, on podlé evangelií doplňuje (Truhlář 1884, s. 284).

Pogląd o czeskim tekście jako miejscami swobodnym przekładzie, a nawet luźnej adaptacji dzieła przypisywanego św. Bonawenturze na język czeski umocnił Ján Vilikovský (1948), choć w ocenie zachowywał on pewną ostrożność. Obecnie podkreśla się, że widoczną zależność od MVC zaobserwować można przede wszystkim w pierwszej części czeskiego zabytku (w planie fabularnym do pierwszego publi-

nych manifestacji boskiej historii, rozumianej jako ciąg soteriologiczny. Teksty te ciążyły ku hermeneutyce biblijnej, prezentowały pewne umiejętności heurystyczne i proforystyczne z myślą o odpowiednim duchowym ukierunkowaniu odbiorcy. Stąd wynikała – charakterystyczna dla nich – tendencja selekcji i ograniczania atrakcyjnych anegdotycznie motywów fabularnych przeszkadzających skupieniu, niezbędnemu dla interioryzacji przeżycia religijnego. Celem twórców stawało się już nie opowiedzenie wszystkiego, lecz przekazanie tylko tego, co istotne i przydatne dla »wmyślenia się« w providencjonalny plan historii” (Adamczyk 1997, s. 27–28). We wstępie do wydania ŻKP Jan Malura przywołuje niemiecki termin *Erbauungsliteratur*.

cznego wystąpienia Chrystusa), później zaś narracja opiera się przede wszystkim na przekazie ewangelicznym (por. Malura 2006, s. XVII). Wskazuje się także na inne źródła, z których mógł korzystać autor ŻKP, jak *Ewangelia Nikodema*, *Protoewangelia Jakuba* czy *Historia Józefa Cieśli*.

Wydania ŻKP – w przeciwieństwie do edycji *Meditationes vitae Christi* lub choćby znanego badaczom tekstów staropolskich fryburskiego wydania *Rozmyślenia przemyskiego* – nie wzbogacono o równoległe przywołanie źródeł, z których pisarz czeski mógł korzystać, tworząc swoją narrację, przypuszczalnie dlatego, że badania te nie są zaawansowane – edycja zawiera wyłącznie odnośniki do miejsc będących przywołaniami Pisma Świętego (co w niektórych wypadkach może być mylące – biblijne cytaty do apokryfów trafiały często za pośrednictwem innych źródeł, por. Rojszczak-Robińska 2012). Wydaje się zatem, że warto raz jeszcze przyjrzeć się możliwym źródłom czeskiej narracji.

Pierwszą kwestią, która może wymagać ponownego rozpatrzenia, jest r o d z a j z a l e ż n o ś c i, jaka łączy tekst czeski z domniemanym pierwowzorem łacińskim, w szczególności w odniesieniu do pierwszej części ŻKP⁴.

Od czasu napisania przez Josefa Truhlára przywołanych wyżej słów o zależności omawianych dwóch tekstów minęło przeszło 130 lat, w ciągu których znacznie zmienił się stan badań nad *Meditationes*

⁴ O miejscach zależnych od MVC Vilikovský pisał następująco: „K nejroz-sáhlejším místům, skutečně z Meditací přeloženým, patří zejména partie, líčící pokání Marie Magdaleny [...]. Podobný vstah mezi oběma texty jest i v celé řadě jiných míst, tak při líčení scény betlemské, Ježišova obřezání, útěku do Egypta, později na př. vyličení smrti Jana Křtitele a pod. Celkově jest však nejvíce závislost Života Kristova na Meditacích patrna v odstavečcích, kde v latinském textu autor vybězí čtenáře, aby sám rozjímal o tom ší onom dějství či námětu, vyplývajícím z podaného vyprávění. V českém díle jsou taková vyzvání nahrazena větami jako *Tu slušie znamenati, Tu móż každý pomysliti* atd.; výzva autora Meditací je tedy v českém textu do jisté míry – ovšem jen naznakově – realizována” (Vilikovský 1948, s. 150–151).

vitae Christi. Wykluczono autorstwo św. Bonawentury (już Vilikovský pisał o anonimowym franciszkaninie, tworzącym u schyłku XIII w.), jednocześnie przesuując datację tekstu na wiek XIV: jego połowę (Mary Stallings-Taney podaje jako *terminus post quem* ok. roku 1346, natomiast jako *terminus ante quem* rok 1364; Stallings-Taney 1997, s. XI) lub początek (zob. Wójcik 2014, s. XXXIX; do roku 1330 – Fischer 1932)⁵.

Zmiana datacji *Meditationes* oznacza, że oba opisywane teksty powstały w bardzo zbliżonym czasie. Stan ten może prowokować pytania o to, czy „luźna zależność pierwszej części” (Malura 2006, s. XVII) tekstu czeskiego od MVC nie wynika nie tyle z relacji między nimi, ile wyłącznie ze zbieżności źródeł. Wstępne rozpoznanie raczej wyklucza tę drugą możliwość (porównanie zbieżnych scen MVC i ŻKP pokazuje, że część podobieństw dotyczy tych miejsc *Meditationes*, dla których dotąd nie odnaleziono podstawy)⁶. Nie oznacza to jednak, że wszystkie miejsca opisujące podobne wydarzenia oparte zostały na MVC. Problem relacji między tymi tekstami chciałabym pokazać na trzech przykładach.

⁵ Kwestie autorstwa i datacji MVC nie są przesądzone; wydanie z 1997 r. ukazuje się jeszcze jako edycja dzieła Iohannis de Caulibusa, jednak hipotezę o nim jako autorze MVC odrzucano już w połowie XX w. (por. np. Vilikovský 1948, Dobrzeniecki 1965). Więcej o problemach atrybucyjnych – zob. np. McNamer 2009 (w innym miejscu autorka stawia tezę, że rdzeń tekstu został spisany przez włoską zakonnicę na początku XIV w.).

Prezentując trzeci odnaleziony rękopis z fragmentem ŻKP, Truhlář zauważał: „Všechny tři rukopisy [w tym najstarszy znany, rękopis Biblioteki Narodowej Republiki Czeskiej o sygn. XVII A 9 – przyp. K.B.] tyto pocházejí ze XIV století, nejstarší jest ovšem pergamenový z počátku druhé polovice téhož věku, ale všechny jsou pouhé přepisy předloh starších”. Wydaje się, że wątek niezachowanego oryginału nie został w czeskiej literaturze mediewistycznej podjęty. W mediewistyce polonistycznej temat wielowarstwowości tekstów dawnych (termin Tomasa Miki; zob. Miki 2013) poruszany jest coraz częściej.

⁶ Być może dalsze badania pozwolą na rewizję poglądów dotyczących czasu powstania obu zabytków.

1.1. Zbieżność treściowa: wynik zbieżności źródeł (pobyt Maryi w świątyni)

Pewnego rodzaju częściową zbieżność fabularną, nieściłą, wykazują rozdział III MVC (*De vita Marie Virginis ante incarnationem Filii*) oraz *O milosti svaté královny* z ŻKP, poświęcone życiu Maryi przed zwiastowaniem – służbie w świątyni. Zestawienie obszerniejszych fragmentów pokazuje jednak, że opracowania tego miejsca fabuły bardzo się różnią – oba teksty zawierają motywy i komentarze obce drugiemu z nich, a i podobne treści zostają przedstawione odmiennie⁷:

MVC	ŻKP
Circa Virgine uero ex qua incarnatio facta fuit meditari possumus uitam ipsius. Vnde scire debes quod dum esset trium annorum fuit a parentibus oblata in templum, et ibistetit usque ad decimum quartum annum. Quid autem ibi fecerit, scire possumus ex reuelacionibus suis factis cuidam sue deuote; et creditur quod fuit sanctwa Elisabeth, cuius festum solemniter celebramus. In quibus hec inter alia continentur. Quando, inquit, pater meus et mater mea me dimiserunt in templo, statui in corde meo habere Deum in patrem. Et deuote ac frequenter cogitabam quid possem facere Deo gratum ut dignaretur michi dare gratiam suam, et feci me doceri legem Dei mei. Et ex omnibus preceptis diuine legis tria precipue seruauit in corde meo, scilicet: <i>Diliges Dominum Deum tuum, ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex tota mente tua, et ex omnibus uiribus tuis. Item, diliges proximum tuum sicut teipsum. Item, odio habebis inimicum tuum.</i> Ista seruauit in animo, et statim omnes uirtutes comprehendi que in ipsis continentur, et ita te uolo doceri. Anim autem aliquam uirtutem habere non potest si Deum toto corde non diligit. Ab isto enim amore descendit	Co jest po svém narození Maria činila až do svého otdání, o tom svatý Jeroným nalezl psáno: „To svatě dítě když tři léta vstáři bieše, do chráma ji božieho Joachym a Anna s obětí přivedli, a jež bieše k uoltári po pětínádst stupních jiti, divným činem to malé dět'átko Maria tak beze všie pomoci po těch stupních k oltári vznide, jakožto by v stařejších letech byla.“ Tu obět ofěrovavše, dcerku svú Mariji s jinými pannami v chrámě ostavivše, domov se vrátista.

⁷ Podstawą cytowania tekstu czeskiego jest transkrypcja najstarszego zachowanego rękopisu zawierającego ŻKP, zamieszczona w edycji Martina Stluki z 2006 r. (Krist A). Tekst MVC, opracowany przez Mary Stallings-Taney, podaję za edycją z serii Corpus Christianorum.

omnis gratie plenitudo. Postquam autem descendit non persuerat in anima, sed fluit ut aqua, nisi inimicos suos, id est uicia et peccata habuerit odio. Qui uult ergo suam gratiam habere et possidere oportet eum cor suum ad amorem et odium ordinare. Volo te ergo facere sicut faciebam ego. Surgebam enim semper noctis medio et pergebam ante altare temple, et tanto desiderio, tanta uoluntate, et tanta affectione quanta poteram et sciebam, petebam gratiam omnipotenti Deo obseruandi illi atria precept, et Omnia alia mandata legis. Et sic stando ante altare septem petitiones Domino faciebam, que sunt he.

Primo enim petebam gratiam uua possem implere dileccionis preceptum, scilicet ipsum diligere toto corde, etc.

Secundo petebam gratiam qua possem diligere proximum secundum uoluntatem et beneplacitum suum, et ut faceret me amare Omnia que ipse amat et diligit.

Tercio petebam ut faceret me odire et fugere Omnia que odit.

Quarto petebam humilitatem, pacienciam, benignitatem et mansuetudinem, et omnes uirtutes propter quas efficerer *graciosa ante conspectum suum. Quinto petebam ut faceret me uidere tempus in quo esset nata illa sanctissima Virgo que debebat Filium Dei portare aut parere. Et ut conseruaret oculos meos ut possem eam uidere; aures ut possem ipsam audire; linguam, ut possem ipsam laudare; manus, ut possem ei seruire; pedes, ut possem ire ad seruicium suum; genua, ut possem adorare Dei Filium in gremio eius.*

Sexto petebam gratiam obediencie mandatis et ordinationibus pontificis templi.

Septimo petebam ut templum et uniuersum populum suum ad suum seruicium conserueret.

His auditis dixit ancilla Christi: O dulcissima Domina none eratis uos gratia et uirtutibus plena? Respondit beata Virgo: Pro firma scias, quod ita me reputabam ream et uilissimam, et gratia Dei indignam sicut tu. Propterea petebam sic gratiam et uirtutes. Et iterum: Filia tu credis, quod omnem gratiam quam habui habuerim sine labore. Sed non est ita. Immop dico tibi, quod nullam gratiam, donum uel uirtutem habui a Deo sine magno labore, continua oracione, ardenti desiderio, profunda deuocione; multis lacrimis et multa afflictione, dicendo, faciendo, cogitando semper placita sibi sicut sciebam et poteram; excepta sanctificationis gratia qua sanctificata fui in utero matris. Et addidit: Pro firma scias, quod nulla gratia descendit in animam nisi per oracionem et corporis afflictionem. Postquam autem dederimus Deo que per nos possumus, licet sint parua, ipse uenit in animam, secum ferens ita altissima dona, quod uidetur anime in seipsa deficere, et perdit memoriam, et non recordatur se dixisse uel fecisse aliquid

Deo gratum. Et tunc uidetur sibi ipsi uilior et despectior quam unquam fuerit. Hucusque de dictis reuekacionibus.

Beatus uero Hieronymus de uita ipsius ita scribit: Hanc sibi regulam beata Virgo statuerat, ut a mane usque ad horam terciam oracionibus insisteret. A tertia usque ad nonam textriño opere se occuparet. A nona uero iterum ab oracione non recedebat,

quosque dum illi angelus appareret, de cuius manu escam accipere solebat.

Et melius in Dei opere et amore proficiebat. Fiebat, ut in uigiliis inueniretur prior, in sapientia legis Dei eruditior, in humilitate humilior, in carminibus Davidicis elegantior, in charitate gloriosior, in puritate purior,

Tu dievka swatá, boha chváléc, nábožně bydléše, často anděly wídadjíc a mnohé ot boha utěšenie jmiewajíc.

Jakžto prawi swatý Jeroným, piše list k Romacio a Eliodoru, jež ten obyčej dievka božie v starějšich lětech jměješe, ráno počnúc, bohu se modléše až do třětie hodiny, od šestě hodiny, což bylo třěba, božiemu chrámu dělala,

pakli kdy z chrámu vyšla a kto ji utkajě, dobré jitro nebo dobrý den nebo dobrý večer řekl, jinak nepoděkovala, než pochwálen buoh řekla.

O niej také prawi swatý Ambrož v knihách O děwiciach: „Matka božie pokorného byla srdcě, řiedko mluwila, tichého chodu, múdrého smysla, v učení spažná, u vezření stydliwá, ctných nrawów plná.“

Také o niej prawi swatý Jeroným, piše list k Romancio a Eliodoru: „Tě dievky swatě nikdy ižadný nevídel hněwivy ani kdy kto od nie drzie slowo slyšal, ale jejie řeč tak jest byla milosti plná i tak slyšěti milá, jako by byla bohem promluwena, a tak bieše opatrna při swých družicich, toho ostražijíc, aby ižadná žadnú řeči nepohýřia ani se drže kdy zasmála, ani kdy jedna druhéj křiwdu učinila, ale aby vždy buoha chwálilá, radila.“ Byla také u jedeni, u pití i u spaní skrovná, jakžto o niej swatý Ambrož v knihách O děwiciach piše, jež jědla a pila ne pro ijednu chut ani rozkoš, ale jen pro swého žiwota posílenie, i to činiec wiece vždy na boha než na pokrm mysliła, skrovně také spála, bedliwým srdcem ze sna k bohu vzdychajíc a procíťec vždy boha chwálila. Swatý také Jeroným nalězl v jedněch židovských knihách takto psáno, jež Maria byla postawy striedmé, twáři násmědě, črnú obočí, vezření nábožného, obličěje náokrúhlého. A tak byla swatého vezření, že kterýž koliwěk člověk jiej v twář vzežřěl, ten inhed v swém srdci počil zlého pomýšlenie zbawenie.

To také zwláščie utěšenie v chrámě jměješe, ež jiej anděl pokrm nebeský pšinosieše, a tak s jejie swatú milostí ochotně promluwajě, jejie srdce weličsky k bohu zažieháše, dáwajě jiej rozuměti, ež božím přikázanim má jie ote wěšho zlého ostríehati.

<p>in omni virtute perfectior. Erat enim constans et immobilis, et cum quotidie melius transisset, hanc irascentem nullus vel vidit vel audivit. Omnis sermo ejus ita erat gratia plenus, ut cognosceretur in lingua ejus Deus. Semper in oratione et in scrutatione legis Dei permanebat. Et erat sollicita circa socias suas, ne aliqua ex eis in ullo sermone peccaret, ne aliqua in risu vocem suam exaltaret, ne aliqua injurias aut superbiam contra parem suam exerceret.</p>	
--	--

Jak widać, w tekście czeskim zupełnie brak np. obszernego motywu siedmiu prósb, o spełnienie których modliła się Maryja. Opis dnia i przywołanie źródła (pism Hieronima) wykazują natomiast pewne zbieżności treściowe: *Beatus vero Hieronymus de uita ipsius ita scribit [MVC] – Jakžto praví svatý Jeroným, piše list k Romacio a Eliodoru [ŽKP]; Hanc sibi regulam beata Virgo statuerat, ut a mane usque ad horam tertiam oracionibus insisteret [MVC] – jež ten obyčej dievka božie v starjších letech jmějieše, ráno počnúc, bohu š modlěše až do třetie hodiny [ŽKP]; A tertia usque ad nonam textrino opere se occuparet [MVC] – od šesté hodiny, což bylo třeba, božiemu chrámu dělala [ŽKP] oraz A nona uero iterum ab oracione non recedebat, quosque dum illi angelus appareret, de cuius manu escam accipere solebat [MVC] – To také zvláštie utěšenie v chrámě jmějieše, ež jiej anděl pokrm nebeský pšinosieše [ŽKP];* choć różnią się zarówno stopniem szczegółowości, jak i samymi detalami (por. np. godziny, w których Maryja poświęcała się poszczególnym czynnościom).

W czeskim apokryfie ostatnia informacja (anioł przynoszący posiłek) została oddzielona od reszty przytoczeniami pism – jak podaje autor – św. Ambrożego (*O dziewicich*) oraz św. Hieronima, który „należl v jedněch židovských knihách takto psáno”, charakteryzujących Maryję. Fragment zaczynający się od słów „jež jedla a pila ne pro ijednu chut ani rozkoš...” rzeczywiście jest podobny do fragmentu drugiej księgi *De Virginibus ad Marcellinam sororem suam libri tres*⁸

⁸ „Quid ego exsequar ciborum parcimoniam, officiorum redundantiam: alterum ultra naturam superfuisse, alterum pene ipsi naturae defuisse: illie nulla intermissa tempora, hic congeminos jejunio dies? Et siquando reficiendi succisisset volun-

Ambrożego – i na nim najprawdopodobniej został oparty. Na dzieło autorstwa Hieronima jako podstawę cząstki zestawionego wyżej fragmentu (w wydaniu – wersy 70–94 MVC) wskazują zarówno *Meditationes*, jak i *ŽKP*.

Badania źródłowe, których wyniki uwzględniono w edycji, dowiodły, że fragment MVC dotyczący rozkładu dnia Maryi oraz następujący tuż po nim opis jej zalet (od „Hanc sibi regulam beata Virgo...” do zdania „Quotidie uidebatur ei angelus loqui...” włącznie) oparty jest na VII rozdziale *Ewangelii Pseudo-Mateusza*⁹:

1. Erat autem Maria in admiratione omni populo. Quae cum trium esset annorum, ita maturo gressu ambulabat et perfectissime loquebatur et in Dei laudibus studebat, ut non infantula esse putaretur sed magna, et quasi triginta annorum jam esset ita orationibus insistebat. Et resplendebat facies ejus sicut nix, ita ut vix possent in ejus vultum intendere. Insistebat autem operi lanificii, et omnia quae mulieres antiquae non potuerunt facere, ista in tenera aetate posita explicabat.

2. Hanc autem regulam sibi statuerat, ut a mane usque ad horam tertiam orationibus insisteret; a tertia autem usque ad nonam textrino opere se occuparet; a nona vero hora iterum ab oratione non recedebat usque dum illi angelus Domini appareret, de cuius manu escam acciperet, et melius atque melius in Dei laudibus proficiebat. Denique cum senioribus virginibus in Dei laudibus ita docebatur, ut jam nulla ei in vigiliis prior inveniretur, in sapientia legis Dei eruditor, in humilitate humilior, in carminibus Davidicis elegantior, in caritate gratiosior, in castitate purior, in omni virtute perfectior. Erat enim constans, immobilis, immutabilis, atque cotidie ad meliora proficiebat.

3. Hanc nemo irascentem vidit, hanc maledicentem nunquam ullus audivit. Omnis autem sermo ejus ita erat gratia plenus, ut cognosceretur in lingua ejus esse Deus. Semper in oratione vel scrutatione legis permanebat, et erat sollicita circa socias suas, ne aliqua ex eis vel in uno sermone peccaret, nec aliqua in risu exaltaret sonum suum nec aliqua in injuriis aut in superbica circa parem suam existeret. Sine intermissione benedicebat Deum; et ne forte vel in salutatione sua a laudibus Dei tolleretur, si quis

tas, cibus plerumque obvis, qui mortem arceret, non delicias ministraret. Dormire non prius cupiditas quam necessitas fuit; et tamen cum quiesceret corpus, viligaret animus: qui frequenter in somnis aut lecta repetit, aut somno interrupta continuat, aut disposita gerit, aut gerenda praenuntiat” (PL 16, s. 209).

⁹ Choć podkreśla się, że jednym ze źródeł *Ewangelii Pseudo-Mateusza* jest *Protoewangelia Jakuba*, wymieniana także jako jedno ze źródeł *ŽKP*, w *Protoewangelii* wątek ten nie występuje.

eam salutebat, illa pro salutatione Deo gratias respondebat. Denique primum ab ea exiit ut homines, cum se invicem salutarent, Deo gratias responderent. Cotidie escam quam de manu angeli accipiebat ipsa tantum reficiebatur; escam vero quam a pontificibus consequabatur pauperibus dividebat. Frequenter videbant cum ea angelos loqui, et quasi carissimi ejus obtemperabant ei. Si quis autem de infirmantibus eam, salvus ad domum suam eadem hora remeabat (EPs-Mat, s. 74–76).

Porównanie tekstu czeskiego ze źródłem odpowiedniego miejsca MVC unaocznia, że ŽKP wykazuje w tym miejscu większą zbieżność z *Ewangelią Pseudo-Mateusza* (listami św. Hieronima) niż z samym traktatem anonimowego franciszkanina, choć i tu nie mamy do czynienia z przytoczeniem treści. Wydaje się, że to właśnie pochodzące z tego tekstu frazy:

[...] ita maturo gressu ambulabat et perfectissime loquebatur et in Dei laudibus studebat, ut non infantula esse putaretur sed magna,

podkreślające nadzwyczaj dojrzałe zachowanie małej Maryi, stanowić mogły podstawę zdania:

To svatě dietě když tři léta vstáři bieše, do chráma ji božieho Joachym a Anna s oběti přivedli, a jež bieše k uoltáři po pětinađst stupních jíti, divným činem to malé dět'átko Maria tak beze všie pomoci po těch stupních k oltáři vznide, jakožto by v stařejších letech byla.

Również tu widać pewne różnice fabularne (wskazanie konkretnych godzin, w których Maryja podejmowała kolejne czynności). Brak w tekście łacińskim opisu wchodzenia Maryi po piętnastu stopniach – motyw ten występuje w szóstym rozdziale *Libellus de Nativitate Sanctae Mariae* (części *Ewangelií Pseudo-Mateusza*, która od IX w. krążyła jako niezależny tekst). Wątku tego w ogóle brak w MVC. Z kolei pochodzące z trzeciego ustępu VII rozdziału *Ewangelií Pseudo-Mateusza* zdania:

Sine intermissione benedicebat Deum; et ne forte vel in salutatione sua a laudibus Dei tolleretur, si quis eam salutebat, illa pro salutatione Deo gratias respondebat. Denique primum ab ea exiit ut homines, cum se invicem salutarent, Deo gratias responderent

mogły stanowić podstawę słów:

[...] pakli kdy z chrámu vyšla a kto ji utkajě, dobré jitro nebo dobrý den nebo dobrý večer řekl, jinak nepoděkovala, než pochválen buoh řekla.

Ewangelię Pseudo-Mateusza jako podstawę fragmentu wskazują także same odwołania do źródeł w tym miejscu czeskiej narracji. Dwukrotnie przywołuje pisarz w całym zestawionym w tabeli fragmencie list Hieronima do Chromacjusza oraz Heliodora. Przypomnijmy, że *Ewangelia Pseudo-Mateusza* (*Incipit liber de ortu beate Marie et infantia Salvatoris. A beato Mattheo evangelista hebraice scriptus st a beato Hieronymo presbytero in latinum translatus*) poprzedzona została listami między Ojcami Kościoła (w prologu czytamy: „Dilectissimo fratri sup Hieronymo presbytero Chromatius et Heliodorus episcopi in Domino salutem”). W skład tego apokryfu wchodzi także list Hieronima *De nativitate s. Mariae*, opisujący m.in. jej dzieciństwo w świątyni.

Opisane wyżej zależności między źródłami MVC, samym łacińskim traktatem oraz czeską narracją biblijno-apokryficzną – dokładniejsze wskazanie źródła przez czeskiego dominikanina, wątki pominięte przez twórcę MVC, a uwzględnione w tekście czeskim (i odwrotnie) – jednoznacznie dowodzą, że autor ŽKP znał listy Hieronima tworzące *Ewangelię Pseudo-Mateusza* i w tym miejscu kształtowania wątku przywołał je w nieco innym zakresie niż autor *Meditationes*. Także obecny w czeskim apokryfie, a nieobecny w MVC wątek odmowy przyjęcia męża przez Maryję, modlitwy mędrców i głosu z nieba być może pochodzi w tym wypadku z *Ewangelií Pseudo-Mateusza* – kwestia ta wymaga jednak dalszych analiz.

1.2. Zbieżność treściowa: wynik różnych podstaw? (Spór Miłosierdzia z Prawdą)

Choć o ŽKP mówi się jako o opartym na *Meditationes*, oba teksty rozpoczynają się zupełnie inaczej. Po prologu, w którym czeski pisarz wyklada m.in. cel swojej pracy („Ale jež jest pamět člověčie u prodlení časa k zapomnění hotova, protož já, predikátorového zákona nedostojný duchovný, jal sem sě po to dielo, počen psáti o počátku naše-

ho spásenie”), następuje apokryficzny opis życia Anny i Joachima, zwiastowania im Maryi i jej narodzenia. W MVC nie ma tych scen, prolog zaś jest znacznie bardziej rozbudowany i zupełnie inaczej ukształtowany, oparty m.in. na prologu *Złotej legendy* oraz *Sermones super cantica* Bernarda z Clairvaux¹⁰.

Być może właśnie dlatego wątek sporu między Miłosierdziem a Prawdą w tekstach łacińskim i czeskim ulokowany jest w innym miejscu. W *Meditationes* stanowi rozdział II (*De contencione inter Misericordiam et Veritatem*), poprzedza zatem opis życia Maryi w świątyni, w *ŽKP* stanowi natomiast część rozdziału *O zvěstování svaté královny, Matky božie*. Źródłem dla MVC jest w tym miejscu *In annuntiatione Dominica* Bernarda z Clairvaux (9–14), jednak to pisarz czeski umiejscowił sam spór tak, jak św. Bernard – tuż przed opowieścią o zwiastowaniu, co może świadczyć o tym, że Czech znał i ten tekst.

Różnica w ulokowaniu wątku nie jest jedyną między dwoma żywotami. W MVC opis sporu zajmuje cały rozdział i jego główna część (ok. 1/3 objętości) ma swoje źródło w *In annuntiatione Dominica*, pozostałe partie stanowią wstęp i zakończenie (do których wydanie nie podaje źródeł innych niż biblijne). W *ŽKP* rozdział ukształtowany został inaczej: spór został poprzedzony m.in. obszernym passusem, w którym pisarz powołuje się na św. Hieronima, gdzie wyjaśnia, przez jak długi czas człowiek musiał czekać na zbawienie („To sě jest tak dlúho dlilo až právě do Syna božieho umúčení. Kak jest to byl čas dlúhy? O tom píše svatý Jeroným, ež svatý Epiphanius, řečský mudřec, nalezl v starých knihách i poslal do Cypra svatému Janu Krystostomovi, tu takto psáno bieše [...]”), a także na św. Augustyna. W MVC ustalenia tego typu stanowią rozdział I, ale – jak podaje wydanie – prowadzone są w całości w oparciu o Pismo Św. (bądź źródło do tej pory nie zostało ustalone).

¹⁰ Prolog przywołujący postacie św. św. Franciszka i Klary z oczywistych względów raczej i tak nie znalazłby się w dziele ułożonym przez czeskiego dominikana.

Już Vilikovský zauważał, że MVC bazują w tym miejscu na pismach Bernarda z Clairvaux, i podkreślał różnice między nimi a *ŽKP* w opracowaniu tego wątku:

Meditacemi jest inspirován na začátku Života Kristova také výklad o sporu Spravedlnosti a Milosrdenství před Hospodinem o osud prohřešilého člověka, ale shoda jest tu jen v základní situaci (nastíněné již sv. Bernardem, z něhož tu Meditace čerpaly), rozvedení jest v obou dílech odchylné. Tím připomíná tato část jiná místa Života Kristova, na nichž se zdá souvislost s Meditacemi rovněž nepochybná, ale jen potud, dokud se omezujeme na porovnávání obou těchto spisů. Přibereme-li k srovnání ještě další materiál, na př. Legendu zlatou (ve znění latinském i českém), stane se velmi často, že nelze rozhodnouti, odkud autor Života Kristova čerpal. Často se zdá, jako by Meditace, Život Kristův i Legenda aurea používaly stejného materiálu, a jejich shody byly vysvětlitelné právě tímto shodným základem. Pokud se nepodaří nalézt jiný pramen, v němž by byly obsaženy prvky, které se v Životě Kristově při srovnání s Meditacemi a Legendou zlatou jeví jako samostatné, bude nutno předpokládati, že původce Života Kristova měl dosti rozsáhlé vlastní znalosti církevní literatury a dovedl jich při sestavování svého díla dobře použiti (Vilikovský 1948, s. 151).

Rzeczywiście – wątek sporu jest tylko jednym z kilku, którymi obudowany został temat zwiastowania w tekście czeskim, co można łatwo zaobserwować, zestawiając MVC, jego źródło oraz początek rozdziału czeskiej narracji biblijno-apokryficznej (aż do końca sceny sporu)¹¹.

Narracja w tekście czeskim zbudowana została w zupełnie inny sposób i – jak się wydaje – oparto ją na wielu źródłach¹², w samym tekście zaś obecne są odwołania do innych dzieł (np. wspomnianego wcześniej listu Epifaniusza z Salaminy do Jana Chryzostoma, orygi-

¹¹ Zaobserwowana przez Vilikovského zbieżność między MVC a *Złotą legendą* może wynikać z tego, że ta ostatnia stanowiła jedno ze źródeł *Meditationes*. Kwestia wspólnych miejsc wszystkich trzech tekstów wymaga dalszych badań.

¹² Oczywiście zawsze należy dopuścić możliwość, że twórca korzystał z gotowej kompilacji, a nie posiłkował się jedynie własną pamięcią, dopóki jednak nie odnaleziony zostanie starszy tekst zawierający taką samą lub podobną sekwencję przywołań, można domniemywać, że wybór autora *ŽKP* nosi w tym miejscu znamiona indywidualności.

nalnie greckiego, a przepisane na łacinę przez świętego Hieronima, św. Augustyna – *O bożiem umučení*, jak określa pisarz; jak dotąd dokładnego źródła nie znaleziono). Warto zwrócić też uwagę, że dwukrotnie w tym fragmencie ŻKP przywołany zostaje św. Bernard – raz ze wskazaniem konkretnego dzieła (przytoczonej wyżej homilii), raz – podobnie jak w MVC – wzmiankuje się go tylko z imienia, w komentarzu do sporu – wyjaśnieniu, dlaczego z osób Trójcy św. to Syn został wydany. Wątek ten jest znacznie bardziej rozbudowany w tekście czeskim, kolejność wymienienia osób Trójcy również w obu tekstach jest różna. To, że w przywoływanej homilii św. Bernarda nie ma analogicznego miejsca, a do czasu opracowania wydania *Meditationes* nie odnaleziono jego źródła, nie świadczy jeszcze o tym, że jest on – co do myśli – autorskim wkładem twórcy MVC; autorzy obu analizowanych tekstów dobrze znali i często przywoływali pisma św. Bernarda (w ŻKP jest on drugim po Augustynie autorytetem, na który powołuje się anonimowy dominikanin – wprost przywołany zostaje dwadzieścia razy; według wykazu źródeł do MVC jego pisma są źródłem ponad 130 miejsc traktatu¹³), a sam Bernard bardzo często poruszał w swoich pismach temat Trójcy św. Należałoby zatem dopuścić możliwość, że uzupełnienie ma charakter niezależny.

Nie można zresztą z całą pewnością stwierdzić także, że bezpośrednią podstawą tego miejsca ŻKP jest kazanie Bernarda z Clairevoux: wprawdzie w obu tekstach występują cytaty z tych samych ksiąg Starego Testamentu (*Księga Psalmów*, *Księga Izajasza*) w kontekście próby o zmiłowanie się, ale pochodzą one z innych miejsc Pisma.

Porównanie analogicznych miejsc tekstu Bernarda, MVC i ŻKP pokazuje ponadto, że wątek rozmowy ludzi, uosabianych przez Rozum, z Bogiem, ich prośba o miłosierdzie, znajduje się wyłącznie

¹³ Na marginesie warto zaznaczyć, że chociaż pisarz czeski często przywołuje autorytety kościelne, w całym ŻKP ani razu nie pojawia się imię Bonawentury, któremu już pod koniec średniowiecza przypisywano autorstwo MVC. Z kolei w MVC niemal w ogóle nie przywołuje się pism św. Augustyna.

w tekście czeskim (i – ponieważ następuje przed przywołaniem przez pisarza Augustyna i Bernarda – może mieć zupełnie inne źródło¹⁴), a sam dialog w ŻKP został nie tylko skrócony, ale i ukształtowany w zupełnie inny sposób (wina Adama zostaje nadmieniona jedynie na początku całego rozdziału, przywoływane są inne miejsca Pisma Św., partie opisowe w ŻKP zostały udratyzowane). Trudno w tym wypadku mówić jednoznacznie o oparciu się na MVC – także i to opracowanie wątku może mieć charakter niezależny, różnice między homilią Bernarda i tekstem czeskim mogą być natomiast skutkiem cytowania z pamięci bądź posiłkowania się jeszcze innym tekstem pośrednim.

1.3. Zbieżność: częściowa zależność (nawiedzenie Elżbiety)

Nawiedzenie Elżbiety przez Maryję to kolejny wątek, który przez pisarzy obu analizowanych tekstów został ulokowany inaczej – w czeskim żywocie znajduje się w rozdziale *O vráčení Josefov k Mariji* i następuje już po opisie snu Józefa; w *Meditationes* natomiast bezpośrednio po opisie zwiastowania (stanowi cap. V – opis snu Józefa zaś część cap. VI). Zrąb opowieści w obu wypadkach oparty jest na *Ewangelii wg św. Łukasza*. Dodatkowo wśród źródeł MVC, jak podaje wydanie, mogły znaleźć się fragmenty *Opuscula sancti patris Francisci Assisiensis*, *Historii szkolnej* Piotra Comestora oraz fragmenty zbieżne z fragmentami liturgii.

Ukształtowanie sceny w obu tekstach wykazuje zarówno podobieństwa, jak i różnice:

MVC: V Quomodu Domina nostra ivit ad Elizabeth	ŻKP: O vráčení Josefov k Mariji
Post hec, recognitas Domina uerborum angeli que dixit de consorbina sua Elisabeth, eam uisitare proposuit ad congratulandum eidem ac seruiendum. Iut ergo una cum Ioseph sponso sua a Nazareth ad dominum ipsius, que distabat a Hierusalem per triginta quat-	[...] Potom Matka boží zpomenuvši na to slovo, ješto ji byl archanděl řekl, aj tot' Alžběta, přivuznicě tvá počala jest dítětem v starosti svéj, inhed se vschopivši Matka boží a s ní Josef, pěstún její, jakžto svatého Lukáše Čtěnie praví, vzešla spěšně na horu k svatěj

¹⁴ Choć sama prośba o miłosierdzie – suplika wznoszona przez aniołów – pojawia się w pierwszym rozdziale MVC.

<p>tuor uel triginta quinquaginta miliaria, uel circa. Non ergo retardatur asperitate uel longinquitate tue, sed cum festinatione iuit, quia uolebat diu in publico uideri. Et sic non erat ex conceptu Filii aggrauata ut alius mulieribus communiter contingit. Non enim fuit Dominus onerosus matri. Conspice hic quomodo uadit sola cum sponso suo regina celi et terre, et non eques sed pedes. Non ducit frequentiam militum uel baronum, non carmeriarum et domicellarum comitium, Vadunt autem cum ea paupertas et humilitas et uerecundia, omniumque uirtutum honestas. Est enim Dominus secum: magnam et honorabilem comitium habet, sed non huius seculi unam et pomposam. Cum autem intrat domum salutit et amplexatur eam tenerime, et exclamat pre gaudio decens: <i>benedicta tu inter mulieres, et benedictus fructus uentris tui. Et unde hoc michi, ut ueniat Mater Domini mei ad me?</i> etc. Quando enim Virgo salutauit Elisabeth repletus est Ioannes in utero Spiritu Sancto, repleta est etiam et mater. Nec prius repletur mater quam filius, sed filius repletur replet et matrem, non quidem in anima matris aliquid efficiendo, eo quod in ipso Spiritu Sancti gratia affluentior refulgebat, et prior gratiam sensit. Quia sicut illa Mariam, sic iste audentem Domini sensit. Et ideo exultauit, et illa prophetice locuta est. Vide quanta uirtus sit in uerbis Domine, quia et prophetauit, <i>dicens: Benedictus Dominus Deus Israel, etc.</i> Et sic in domo illa hec duo pulcherrima cantica, scilicet Magnificat et Benedictus facta fuerunt.</p>	<p>Alžbětě i vešla w dóm Zacharów, otčě swatěho Jana Krstitele. To swatá Alžběta uslyšěvši, proti ni radostně vyšla, k nížto Matka božie večě: „Zdráva buď“, má milá sestro Alžběto.“ K tomu swatá Alžběta, jako se v radostnej mysli vztrhši, Duchem swatým se zažěši, přituliwši ji, zawolawši, večě: „Požehnaná ty mezi ženami a požehnaný plod života twěho. Otkad mi jest to spadlo, ež jest matka mého hospodina přišla ke mně!“ A jakž brzo Matka božie swatě Alžbětě na zdravie vztázala, tak inhed dět'átko, swatý Jan Krstitel, jsa u břiše své matky, byl Ducha swatěho naplněn. A tu pravie někteří mistři mistři, ež se jest to mohlo nad přirozený běh boží moci státi, ež jakěž jest swatý Jan, u břiše své matky jsa, swému se Spasitelowi poradoval, takež jest v tuž hodinu jemu se poklonil. V tu dobu Matka božie swatě Alžbětě v tej radostnoj hodině odpowěděla a řkúc: „Magnificat anima mea dominum.“ to jest řečeno: Veličí duše má hospodina. „A veselil se jest duch můj u božě, Spasiteli mém. Neb jest vezřel na pokoru roby své, aj z toho blaženú mě budú vzywáti všickni narodové. Neb veliké věci učinil mi jest, jenž mocný jest a swatě jmě jeho. A milosrdie jeho od roda v rody bojicím se jeho. Učinil jest moc v swém rameni, rozehnal jest pyšné mysli jich srdce. Ssadil jest mocné s stolicě a powýšil jest pokorných. Hladowité naplnil jest dobrými věcmi a bohatě nechal jest prázdný. Přijal jest Israhel dietě své, zpomenuv na své milosrdie. Jakž jest mluwil k našim otčóm, Abraham a jeho sěmeni, na věky. Chwála Otcí, Synu i swatěmu Duchu, jakžto jest bylo na počátčě i nyní i vždy i na věky věkóm.“ Amen. A tak počensí, tu slavnú a utěšnú piesen všicku dokonala a potom s swatú Alžbětú spolu sědše, počesta sebe s uobú stranú tázati, kterúm jsta činem diet'atma počele. A o to mezi sebu radostně pomlúwajice, veliké v duši utěšenie a veselě jmějista. I přěbyla tu Matka božie u swatě Alžběty tři měsice, jie s velikým náboženstvw poslúchajíc, jako by zapomněla pro swú velikú pokoru, ež jest Matka božie a jsuc králowna nebeská a všeho swěta paní. O, kak jest to byla tehdy přěčastná šeled spolu se sebrala. O, kak přeslowutně matky s swými dietkai, Maria Spasitele a swatá Alžběta swatěho Jana Krstitele nosiešta, a při nich dwa kmeti přěswatá, swatý Josef, pěstun Matky božie, a swatý Zachar, otec swatěho Jana.</p>
<p>Domina autem stans post aliquam cortinam ne uideretur ab hominibus qui conuenerant ad circumcissionem Ioannis, auscultabat attente canticum illud in quo de filio suo fiebat mencio, et omnia conferebat in corde sup tanquam sapientissima.</p>	<p>A když ten čas přišel, porodila swatá Alžběta syna swěho, swatěho Jana. Tu jest byla Matka božie a jako snážná služebnicě najprvé to dět'átko swýma rukama powzdvihla i powila a to swatě dietě, jakžto by rozumělo, wešdy Matčě boží v uoči bez přestánie hledieše. A jakžto prawi jedna řečská kniha, když Matka božie toho diet'átka, swata Jana Krstitele, swatje Alžbětě swýma rukama podáwše, to dět'átko wešdy na Matku boží se ohlédáše. V nížto hodinu Matka božie to widúci, přitúledíc je cělowáše. O, přěčastné dietě, swatý</p>

	<p>Jene, ež si tak bohem darován, že jsi boží Matku pěstunú jměl. Potom osmý den podlé Starěho zákona swatý Jan jest obřezán, a tu jemu jest Johannes, točis Jan, jmě wzděno. A tu jest promluwil otec jeho, sswatý Zachar, hlasem swatěho proročstwie a řka: „Požehnaný hospodin buoh israhelský, neb jest navšćěwil i učinil vykúpenie lidu swěho i vxdvihl jest roh spasenie nám v domu Davida, dietě swěho. Jakž jest mluwil skrze usta swatých, ješto sú ot věkú, proroków jeho. Spasenie ot našich nepřátel a z rukú všech, ješto nenáwidie nás. Učiniti milosrdie s uotci s našimi a pomnieti ustawenie swěho swatěho. Práwem přísěžným, ješto jest přísáhl k Abrahamowi, k uotci našemu, dáti se nám. Abychom bez strachu, ot ruky našich nepřátel zbaweni, slúžili jemu. V swatosti a v pravednosti před nim všech našich dni. A ty, dietě, prorok přěnajvyššiego budeš nazwán, neb přědeješ před obličejem hospodinowým pripravovat čest jeho. Dá ti umenie spasenie lidu na odpúšćenie jich hřiechów. Skrze trěwa milosrdie boha našeho, v nichžto nás jest navšćěwil po vschodě z vysoka. Posvětili těm, jížto ve tmě a v stieni smrti jsú, naprav ty nóh našich na cěstu pokojě. Chwála Otcí etc.“ V tu hodinu Matka božie za oponú, ješto swatá Alžběta ležala, stáše, znamenajíc, co se o jejie synu, Jesu Kristu, skrze swatěho Zacharě proročsky prolašowáše.</p>
<p>Tandem ualefaciens Elizabeth et Zacharie, ac benedictus Ioanni, rediit ad domum sue habitacionis Nazareth.</p>	<p>Zatím Matka božie wzemši otpušćenie ot swatě Alžběty a ot swatěho Zacharě, domów se do Nazareta wrátila, swatěho Jana v kolěbčě požehnavši.</p>
<p>In qua reuersione paupertatem eius adinuicem reuoca. Redit enim ad domum, in qua nec panem nec unum, nec alia necessaria est inuentura. Sed nec possessiones habebat nec pecuniam. Stetit his tribus mensibus apud illos forte opulentos. Nunc autem redit et paupertatem suam, et ut propiis manibus laborando uictum procurat. Compatere sibi, et in amore pauperitas accendere.</p>	<p>Tuto každý sbožný křest'an pomyslití móže o pokorněj chudobě Matky božie, ež se domów wrátivši, kusa chleba ani krápě pitie, ani ižádně potreby nenalezla. A nadto ani dědin, ani platów peněžitých jměla a u swatě Alžběty tři měsice ctnú potřebu jměvši, domów se k chudobě wrátila, nic nejmajíc, než což swýma swatýma rukama vydělala. Pronežto každý křest'an na jejie chudobu se rozpomna, s práwem má na chudě dievky a sirě wdovy laskav býti, a zbláščě králi a kniežata, jimžto jest buoh přikázal, aby zvláščě sirých lidí a chudých wdov obráncě byli. Pakli by kto chtěl věděti, proč jest to buoh zpósobil, ež jest swatá dievka za muž dána, jížto jest byl sobě za matku zwolil a čistú děwici na věky ostawil, k tom swěti mistři odpowiedaji, ež jest to proto Duchem swatým zposobeno, aby, když by Syna božieho nosila, nikte se na ni nic zlého nedomněl, by neprávě počala. A druhé aby jeho swatě narozenie bylo diáblóm zatajeno, nebo, by jeho byli diábli u božstwi seznali, byli by jeho swatě krve prolitie, kadyž mohúc, rušili.</p>

Tym razem następująca po opisie powrotu Maryi do Nazaretu apstrofa do odbiorcy, nawołanie do rozważania jej ubóstwa, w tekście czeskim odpowiada treściowo MVC, choć w stosunku do łacińskiego fragmentu zaczynającego się od „In qua reuersione paupertatem eius adinuicem reuoca” jest bardziej rozbudowana o szczegółowe instrukcje (od fragmentu „Pronežto každý křest’an na jejie chudobu sě rozpomena, s právem má na chudé dívky a siré vdovy laskav býti”). Po opisie ubóstwa Maryi następuje wyjaśnienie, dlaczego Bóg chciał, aby Maryja wyszła za męż – wyjaśnienie to w MVC znajduje się w następnym rozdziale (*De conversatione et habitacione et vita quam Domina fecit cum sponso. Matth. 1* – „Attende hic bene, quia multa et pulchra discere poteris. Quia si dubitas quare Dominus uoluit matrem suam habere uirum cum semper uellet eat uirginem esse, rospndetur propter tria, ut scilicet ne grauida infamaretur, ut uiri ministerio frueretur et societate, et ut diabolo portus Filii Dei occultatetur”). Warto zauważyć, że w odróżnieniu od MVC pisarz czeski przywołuje w tym miejscu jedynie dwa powody (brak odpowiednika frazy *ut uiri ministerio frueretur et societate*), nie wskazując bezpośrednio źródła („k tom světí mistři odpovídají”).

Opis pobytu Maryi u Elżbiety w tekście czeskim jest przede wszystkim znacznie dłuższy. Obecnemu w MVC:

Domina autem stans post aliquam cortinam ne uideretur ab hominibus qui conueniant ad circumcisionem Ioannis, auscultabat attente canticum illud in quo de filio suo fiebat mencio, et omnia conferebat in corde sup tanquam sapientissima

odpowiada dłuższy opis (być może zaczerpnięty – jak sugeruje pisarz – z którejś z ksiąg greckich) narodzenia i obrzezania Jana.

Analogiczny opis znaleźć można w polskim XVI-wiecznym *Żywocie Pana Jezusa Krysta* Baltazara Opeca, w pierwszej części opartym m.in. na MVC:

O narodzeniu świętego Jana, bożego krzyciela

Kiedy czas porodzenia Elżbieta miała, [Elżbieta] porodziła krzyciela bożego, Panna naświętsza wtenczas tam nie była, jako panna sromieźliwa, a wszakoż rychło potym świętego Jana piastowała, karmiła, posługując Elżbiecie jako dzieweczka pokorna. Bogostawione dziecię, jakoby człowiek rozumny, poglądało na Pannę

Maryją wesoło, a temu się dziwuje, iż go Boża Matka piastuje. A gdy Panna Elżbiecie podawała dziecię, ku Pannie dziecię oczy obracało, bo w jej żywocie Boga znało. Ubacz tu wielką dostojność tego dziecięcia i świętość, żadny od początku świata człowiek takiej piastunki nie miał ani będzie miał do skonania świata, jako to dziecię miało. O, wielkie dary i przywileje dał Pan Bog temu świętemu, o których ja tu umysłu nie mam powiedzieć.

Tylko, gdy dnia osmego obrzezan, imię jemu dano Jan. Ociec jego Zacharyasz, który był niemy, przemówił, a piosnkę, którą kościół śpiewa, słożył, rzekąc: „Bogostawiony Pan Bog Izraelski, i<ż> nawiedził i odkupił lud swój żydowski, i podniósł rog zbawienia nam w domu Dawida, dziecięcia swego: jako mówił jest przez usta świętych, którzy od wieka są proroków jego, zbawienie z nieprzyjaciół naszych i z ręki wszytkich, którzy nienawidzieli nas. Ku uczynienia miłosierdzia z ojcy naszymi, a rozpamiętać się na testament swój święty, na przysięgę, którą przysiągł od Abrama, ojca naszego, iż się nam miał dać, aby przez bojaźni, z rękę nieprzyjaciół naszych wybawieni[e], służylibysmy jemu w świętości i w sprawiedliwości przy nim po wszytki dni nasze. A ty, dziecię, prorokiem Nawyższego będziesz, pojedziesz <bo>wiem przed obliczym Pańskim sprawić drogi jego. Aby dał umienie zbawienia ludu jego na odpuszczenie grzechów ich. Przez wnętrności miłosierdzia Boga naszego, w których nawiedził nas, wschodząc z wysoka. Aby zaświecił tym, którzy w ciemnościach i w cieniu śmierci siedzą, aby sprawił nogi nasze na drogę pokoja”. Naświętsza Panna tego pienia z pilnością słuchała, a porozumiewszy, iż to o jej synie mówił Zacharyasz, wszytki ony słowa w swym sercu zachowała jako Panna mądra.

Zwłaszcza obecność wątku piastowania przez Maryję małego Jana może wskazywać na to, że w obu apokryfach słowiańskich zaczerpnięto go (pośrednio lub bezpośrednio) z tego samego źródła bądź że był to motyw w średniowieczu popularny, wykorzystywany np. w kazaniach¹⁵. Apostrofy w obu tekstach różnią się – w czeskim *Životě* użyto zwrotu bezpośrednio do Jana:

Ó, přěsčastné dietě, svatý Jene, ež si tak bohem darován, že jsi boží Matku pěstúnú jměl,

w tekście polskim (być może jest to ślad autorski – chęć dostosowania treści do tych miejsc dzieła, które wzorowane były na MVC) – do czytelnika:

¹⁵ Oczywiście istnieje także możliwość, że występował on w niezachowanej do czasów dzisiejszych redakcji MVC.

Ubacz tu wielką dostojność tego dziecięcia i świętość, żaden od początku świata człowiek takiej piastunki nie miał ani będzie miał do skonania świata, jako to dziecko miało.

Tekst czeski nie wspomina też o tym, że Maryi nie było przy narodzinach Jana¹⁶.

Takie nieustanne rozszerzanie wątków jest typowe dla piśmiennictwa apokryficznego, także dla pisarza ŻKP, który nawet gdy pozostaje blisko MVC, niemal nigdy nie poprzestaje na tym, co zapisano w łacińskim traktacie.

Podobny mechanizm można zaobserwować np. w scenie obrzezania Jezusa. Pisarz czeski, podobnie jak autor MVC, przywołuje tu pisma Bernarda z Clairevaux, ale w innym kontekście; sławiąc imię Jezusa, sięga także do cytatów z innych miejsc Pisma Św. (*Księgi Psalmów*). Wprawdzie w tekście łacińskim zaznaczone zostało, że w tym dniu Jezus po raz pierwszy przelał krew za ludzi („Secundum quod hodie factum fuit, eciam quia incepit Dominus Iesus suum sacrificium sanguinem pro nobis effundere”), jednak drugi z powodów, który pisarz czeski podaje dla uzasadnienia, dlaczego Jezus w ogóle musiał zostać obrzezany, w ŻKP pochodzi już z pewnością z innego źródła („K tomu svatí mistři pravie, ež to slušie všem kniežatóm najprvé na sobě držěti, kteráž ustavenie svým lidem činie...”), podobnie samo uwielbienie imienia mogło pojawić się w którymś z kazań na ten dzień (por. np. kazania Bernarda). Punkt wspólny obu tekstów bezsprzecznie stanowi w tym miejscu wprowadzający motyw *compassio* wątek płaczu dzieciątka i pocieszania przezeń Maryi – dla tego fragmentu MVC do tej pory nie odnaleziono źródła; w tekście łacińskim jest on znacznie bardziej rozbudowany, ukształtowanie fabularne również dowodzi, że tekst czeski nie jest w tym miejscu t ł u m a c z e n i e m traktatu łacińskiego.

¹⁶ Na marginesie warto zauważyć, że tekst polski i czeski wykazują w tym miejscu mniejsze podobieństwo niż w wypadku zbieżnych treściowo i językowo fragmentów RP i ŻKP, co może stanowić kolejny argument na potwierdzenie tezy, że omówiony w innym miejscu fragment RP oparty jest bezpośrednio na tekście czeskim (zob. Borowiec 2015b).

2. Podsumowanie. Perspektywy

Powyższy przegląd ma charakter zaledwie rekonesansu, ale skłania do zastanowienia się, czy uzasadnione jest mówienie o zależności całej pierwszej części czeskiego *Života Krista Pána* od MVC. Jeśli tak, w jaki sposób ją rozumieć?

Zestawienie analogicznych miejsc MVC i ŻKP oraz źródeł łacińskiego traktatu pozwoliło stwierdzić, że:

- 1) obok miejsc jednoznacznie sugerujących zależność od MVC (jak nawrócenie Marii Magdaleny czy ucieczka do Egiptu, por. Vilikovský 1948, s. 150–151) część podobnych treściowo miejsc wykazuje zbieżności jedynie pozorne – czego przykładem jest opis przebywania Maryi w świątyni. Dla tego miejsca tekstu czeskiego udało się wskazać inne niż *Mediationes* źródła: *Ewangelię Pseudo-Mateusza* (wraz z *Libellus de Nativitate Sanctae Mariae*), *De Virginibus ad Marcellinam sororem suam libri tres* Ambrożego; tym samym poszerzony został kontekst źródłowy czeskiej narracji biblijno-apokryficznej;
- 2) niektóre opracowania wątków w ŻKP mogły, ale nie musiały powstać na bazie *Meditationes*. Świadczyć mogą o tym nie tylko różnice treściowe, ale i umiejscowienie danej sceny w tekście czeskim (por. np. różnice w lokalizacji sporu między Miłosierdziem a Prawdą) czy jej popularność w średniowieczu.

Kwestia ustalania źródeł dla takich fragmentów jest bardzo skomplikowana z uwagi na średniowieczną technikę pracy nad tekstem. Przy wskazywaniu możliwych pierwowzorów danej sceny nie sposób bowiem posiłkować się nawet wiedzą o księgozborze autora, zwłaszcza w wypadku, gdy jednym z możliwych pierwowzorów jest kazanie lub homilia:

It has been known for a long time that the publication of the information during the medieval period often occurred by means of sermons and such oral forms. So Bernard of Clairvaux's preaching of the Crusades was disseminated quickly through Western Europe both by direct preaching on his part and by others preaching what he had said. This was also an early Church custom; Cyril of Alexandria composed many

sermons which he sent to all the bishops of Greece, who, in turn, memorized them and preached them to their own congregations. All sorts of material was disseminated in this way (Carruthers 2013, s. 198).

Należy też przypomnieć, że średniowieczni pisarze bardziej ufali własnej pamięci, ćwiczonej nieustannie podczas długich lat nauki (w literaturze zwraca się uwagę na to, że na miniaturach przedstawiających studentów pochylających się nad księgą rzadko widuje się ich z piórem w dłoni) i praktyki, niż odpisom sporządzanym przez niedokładnych kopistów¹⁷. Czytano po to, by zapamiętać. Kiedy pozbawiony ksiązek Wilhelm Ockham przebywał w klasztorze franciszkańskim w Monachium, gdzie tworzył swój *Dialog*, korzystał z „biblioteki pamięciowej”:

He does indeed ask those with access to a supply of books to perfect his work, but what Ockham meant by „perfect” is not „to correct” in our sense (as a modern scholar, forced into similar circumstances, might beg indulgence for inexact citations, pleading a faulty memory). Ockham means to complete or fill in and add more; he apologizes for only skimming the surface of his analyses and espositions of the subject [...], for if he had the latest material he would be able to fill out the contents he had earlier stored in his memory. This incomplete and prefatory work composed largely from memory fills 551 folio pages with material that is certainly not of an elementary nature (Carruthers 2013, s. 197–198).

Niewykluczone zatem, że w pewnych miejscach, w których narracja w znaczący sposób odbiega od MVC, mamy do czynienia albo z porzuceniem trzymania się MVC na rzecz jego źródła lub innego dokładniejszego opracowania albo po prostu z kompilacją, której autorem był pisarz ŻKP. Możliwe także, że z łacińskiego traktatu korzystał czeski dominikanin wybiórczo, przejąwszy przede wszystkim sposób prowadzenia narracji (zwroty do odbiorcy), w części miejsc opierając się ponadto na samym tekście MVC, ale twórczo go przetwarzając i uzupełniając w miarę swoich możliwości. W takim ujęciu MVC byłoby w pierwszej kolejności inspiracją, dopiero później źródłem, jednym z wielu.

¹⁷ Having a good memory is virtually as good as having the book itself, and better than having an untrustworthy written copy of it” (Carruthers 2013, s. 200).

Fragment analogiczny do jednego z motywów sceny nawiedzenia świętej Elżbiety, niemający swojego odpowiednika w MVC, znajduje się w polskim *Żywocie Pana Jezusa Krysta Opeca*. Być może dalsze badania porównawcze staropolskich i czeskich narracji biblijno-apokryficznych pozwolą wskazać więcej takich miejsc¹⁸ oraz ich źródła.

Pojawienie się pełnej edycji ŻKP stwarza możliwość pogłębionych studiów źródłowych, których wynikiem mogłaby być nowa edycja (podobnie jak w wyniku MVC czy *Rozmyślenia przemyskiego*), być może elektroniczna.

Zdecydowanie warto przeprowadzić podobne zestawienia dla pozostałych scen ŻKP, by wskazać wszystkie miejsca, które prawdopodobnie zostały oparte na MVC, oraz takie, których zbieżność z tekstem łacińskim może być wynikiem tylko korzystania z tej samej podstawy. Być może warto poddać też weryfikacji choćby tezę o *Historii Józefa Cieśli* jako o jednym ze źródeł ŻKP (przypomnijmy – informacja taka znajduje się we wstępie do wydania) – ponowna uważna lektura obu tekstów raczej wykluczałaby ten apokryf z pola badawczego¹⁹. Warto też przyjrzeć się szerzej podobieństwom między *Ewangelią Pseudo-Mateusza* a ŻKP; w artykule problem ten został jedynie wstępnie zarysowany. Należałoby także sprawdzić odwołania podawane przez samego autora – jak wykazano w innym miejscu (por. Borowiec 2016), atrybucja nie zawsze jest z dzisiejszego punktu widzenia trafna.

¹⁸ W przygotowaniu: porównanie zbieżnych miejsc ŻKP oraz ŻPK Opeca.

¹⁹ Pochodząca z VI lub VII w. *Historia Józefa Cieśli* to apokryf Nowego Testamentu, którego narratorem jest Jezus; jego treść znacznie odbiega zarówno od przekazów ewangelicznych, jak i tradycji chrześcijańskiej. Trudno powiedzieć, które sceny miałyby być wzorowane na tym apokryfie; wydaje się zresztą, że autor ŻKP po wątki typowo apokryficzne sięgał bardzo rzadko, wyłącznie wtedy, gdy sankcjonował je któryś z autorytetów kościelnych (jak Hieronim *Ewangelię Pseudo-Mateusza*, Bernard spór między Miłosierdziem a Prawdą czy rzekomo Augustyn – a w istocie najprawdopodobniej Grzegorz Cudotwórca – rozmowę Gabriela i Boga przed zwiastowaniem).

Dopiero pełne zestawienie prawdopodobnych podstaw czeskiego tekstu pozwoli odpowiedzieć na pytanie o stopień samodzielności czeskiego dominikanina i o jego sposoby kształtowania całości *Života*²⁰.

Źródła

- EPs-Mat Michel C., *Évangiles apocryphes*, t. 1, *L'évangile de l'Enfance*, rédactions syriaques, arabe et arméniennes, traduites et annotées par Paul Peeters, Paris 1924. Online: http://www.areopage.net/Patristique/Peeters_Apocryphes.pdf [dostęp: 30.03.2016].
- MVC Iohannis de Caulibus, *Meditaciones vite Christi*, olim S. Bonaventuro attributae, cura et studio M. Stallings-Taney, Turnholti 1997.
- PL Ambrosius, *De Virginibus ad Marcellinam sororem suam libri tres*, [w:] *Patrologia Latina*, ed. J.P. Migne, t. 16, Parisiis 1843, 187–232, on line: http://www.documentacatholicaomnia.eu/02m/0339-0397,_Ambrosius,_De_Virginibus_Ad_Marcellinam_Sororem_Sua_Libri_Tres,_MLT.pdf [dostęp: 10.04.2016].
- ŽKP *Život Krista Pána*, ze staročeských rukopisů připravil k vydání M. Stluka, Brno 2006.

Literatura

- Adamczyk M., 1993, *Religijna proza narracyjna do końca XVI wieku*, [w:] *Proza polska w kręgu religijnych inspiracji*, red. M. Jasińska-Wojtkowska, K. Dybciak, Lublin, s. 7–40.
- Borowiec K., 2015a, *Filologiczne wydanie »Rozmyślenia przemyskiego« a czeski »Život Krista Pána«*, „LingVaria” 10, nr 2 (20), s. 179–192.
- Borowiec K., 2015b, *W stronę badań słowiańskich kontekstów staropolskich apokryfów (1). O czeskiej podstawie fragmentu »Rozmyślenia przemyskiego«*, „Slavia Occidentalis” 72, nr 1, s. 8–25.
- Borowiec K., 2016, *W poszukiwaniu czeskiego kontekstu »Rozmyślenia przemyskiego«*. »Rozmyślenie przemyskie« a »Život Krista Pána«, [w:] »Rozmyślenie przemyskie« – świadectwo średniowiecznej kultury religijnej i językowej, red. J. Bartmiński, A. Timofiejew, Przemyśl [w druku].
- Carruthers M., 2013, *The Book of Memory. A Study of Memory in Medieval Culture*, 2 ed., Cambridge.

²⁰ Dotychczasowe analizy potwierdzają sąd o dużej erudycji i znajomości pism autorytetów kościelnych (zob. Vilikovský 1948).

- Černušák T., Prokop A., Němec D., 2001, *Historie dominikánu v Českých zemích*, Praha.
- Dobrzaniecki T., 1965, *Legenda średniowieczna w piśmiennictwie i sztuce – Chrystofania Marii*, [w:] *Średniowiecze. Studia o kulturze II*, red. J. Lewański, Wrocław, s. 7–130.
- Fischer C., 1932, *Die »Meditationes vitae Christi«, ihre handschriftliche Überlieferung und ihre Verfasserfrage*, „Archivum Franciscanum Historicum” 25, s. 3–35.
- Jiroušková L., 2007, *Edice versus transkripcie aneb zapomenutá ediční praxe?* „Listy filologické” 130, z. 3–4, s. 373–380.
- Koudelka V., 1957, *Zur Geschichte der böhmischen Dominikanerprovinz im Mittelalter III. Bischöfe und Schriftsteller*, „Archivum fratrum Praedicatorum”, nr 27, s. 39–119.
- Kozaryn D., 2001, *Kształt stylistyczny »Rozmyślań dominikańskich« na tle innych pasji staropolskich*, Szczecin.
- McNamer S., 2009, *The Origins of »Meditationes vitae Christi«*, „Speculum” 84, nr 4, s. 905–955.
- Malura J., 2006, *Mezi vyprávěním a kontemplací*, [w:] *Život Krista Pána*, ze staročeských rukopisů připravil k vydání M. Stluka, Brno: Host, s. XI–XXX.
- Mazurkiewicz R. 2007, *Kilkanaście dalszych uzupełnień do źródeł »Rozmyślenia przemyskiego«*, [w:] *Amoenitates vel lepores philologiae*, red. R. Lasowski, R. Mazurkiewicz, Kraków 2007, s. 198–201.
- Mika T., 2013, *Genetyczna wielowarstwowość i złożoność tekstów staropolskich a ich badania historycznojęzykowe. Rekonesans*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 68, s. 131–145.
- Mika T., 2015, *Problemy z »Rozmyśleniem przemyskim«*. *Formułowanie sądów ogólnych a wielowarstwowość średniowiecznego tekstu*, „LingVaria”, nr specjalny, s. 87–104.
- Nechutová J., 2007, *Die lateinische Literatur des Mittelalters in Böhmen*, Böhlau Verlag, Köln, Weimar, Wien.
- Opec B., 2014, *Żywoć Pana Jezusa Krysta (1522)*, wyd. i wstęp W. Wydra i R. Wójcik, wstęp ikonograficzny K. Krzak-Weiss, Poznań.
- Opec B., 2015, *Męka Pana Jezusowa: z szesnastowiecznego rękopisu Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, wyd. M. Osiewicz, R. Wójcik i W. Wydra, Poznań.
- Rejzlová V., 2015, *K tzv. Dominikánovi a českým dominikánům doby Karlovy*, „Česká literatura”, nr 3, s. 435–447.
- Rojszczak-Robińska D., 2012, *Jak pisano »Rozmyślenie przemyskie«*, Poznań.

- Rojszczak-Robińska D., 2015a, *Łacińskie źródła »Rozmyślenia przemyskiego«*. Pytanie, problemy perspektywy, [w:] *Staropolskie Spotkanie Językoznawcze 1: Jak badać teksty staropolskie*, red. T. Mika, D. Rojszczak-Robińska, O. Stramczewska, Poznań, s. 135–172.
- Rojszczak-Robińska 2015b, *Od podobieństwa do pokrewieństwa. Zarys monografii o relacjach między staropolskimi narracjami biblijno-apokryficznymi*, [w:] *W kręgu apokryfów*, red. E. Jakiel, J. Mosakowski, Gdańsk, s. 107–117
- Siwińska M., 2015, *»Rozmyślenie przemyskie« a »Vita rhythmica«*. Korzystanie z łacińskich konstrukcji gramatycznych, [w:] *Juwenalia historycznojęzykowe*, red. K. Borowiec, D. Masłej, O. Ziółkowska, Poznań, s. 111–132.
- Stallings-Taney M., 1997, *Introduction*, [in:] Iohannis de Caulibus, *Meditaciones vite Christi*, olim S. Bonaventuro attributae, cura et studio M. Stallings-Taney, Turnholti 1997.
- Stluka M., 2003, *Vztahy mezi staročeským »Životem Krista Pána« a staročeským »Pasionálem« podle jejich nejstarších rukopisných zápisů*, „Listy filologické“ 76, nr 1–2, s. 1–19.
- Stramczewska O., *Wobec braku źródeł. O śladach ACI w »Rozmyśleniach dominikańskich«*, „LingVaria“, nr 2 (20), s. 275–288.
- Šafařík P., 1842, *Rozbor staročeské literatury II*, Praha.
- Thomas A., 2005, *Čechy královny Anny (Česka literatura a společnost v letech 1310–1420)*, Brno.
- Truhlař J., 1884, *O staročeském »Životu Krista Pána« a nově poznaném jeho zlomku*, „Listy filologické“ 11, s. 283–292.
- Twardzik W., Keller F. (wyd. i oprac.), 1998, *»Rozmyślenie przemyskie«: transliteracja, transkrypcja, podstawa łacińska, niemiecki przekład = Transliteration, Transkription, lateinische Vorlagen, deutsche Übersetzung*, t. 1, Freiburg i. Br.
- Twardzik W., Keller F. (wyd. i oprac.), 2000, *»Rozmyślenie przemyskie«: transliteracja, transkrypcja, podstawa łacińska, niemiecki przekład = Transliteration, Transkription, lateinische Vorlagen, deutsche Übersetzung*, t. 2, Freiburg i. Br.
- Twardzik W., Keller F. (wyd. i oprac.), 2004, *»Rozmyślenie przemyskie«*, t. 3, *Indices: Indeks pełny wyrazów i form, indeks frekwencyjny, indeks a tergo*, Freiburg i. Br.
- Vidmanová A., 1998, *Spletitá cesta »Zlaté legendy« do české literatury*, [w:] *Jakub de Voragine: Legenda Aurea*, Praha, s. 9–36.
- Vilikovský J., 1948, *Staročeský »Pasionál« a »Život Krista Pána«*, [w:] *Pisemnictví českého středověku*, Praha, s. 141–160.

- Wójcik R., 2014, *Thumacz, wykładacz, kompilator czy autor? Wokół kompozycji »Żywota Pana Jezusa Krysta« Baltazara Opeca i jego stosunku do »Meditaciones vite Christi«*, [w:] Baltazar Opec, *Żywot Pana Jezusa Krysta*, wyd. i wstęp W. Wydra, R. Wójcik, wstęp ikonograficzny K. Krzak-Weiss, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, s. XXXI–XCII.

Konotativnost vybraných skupin partnerských pojmenování

Keywords: Czech language, partners' name, connotational function, conceptualizations

Klíčová slova: český jazyk, partnerské pojmenování, funkce konotační, konceptualizace

Abstract

The presented article defines the term partners' name and emphasizes the emotional and characterizational function. More it deals with connotational function which enable the non-linguistic character's interpretation of the numerous partners' name's origin. Connotations are described on the basis of the phraseology and short psychological, anthropological background of partnership. In compliance with cognitive conception of the metaphor, two main partners' conceptualizations are presented (partner is preciousness and partner is the subject/object of desire). These also constitute partial connotations (e.g. partner is physical contact, or partner is part of human body etc.)

Příspěvek vymezuje pojem partnerské pojmenování a zdůrazňuje jeho emocionální a charakterizační funkci. Podrobněji se pak věnuje funkci konotační, která umožňuje interpretovat mimojazykový charakter vzniku mnohých pojmenování. Popisována je především na základě frazémů spojených s jednotlivými pojmenováními a stručným nastíněním psychologicko-antropologického pozadí partnerství. V souladu s kognitivním pojetím metafory jsou představeny dvě hlavní konceptualizace partnera (partner je vzácnost a partner je subjekt/objekt milostné touhy), které pak zakládají dílčí konceptualizace (např. partner je fyzický kontakt, partner je část lidského těla apod.).

1. Úvod

Pojmem partnerské pojmenování označujeme jméno, které v soukromé komunikaci používají lidé v partnerském, tedy důvěrném, silně

citově a obvykle i intimně založeném vztahu, a které nahrazuje oslovení křestním jménem či hypokoristikem. Pro svůj tabuizovaný charakter nestojí ve středu lingvistického zájmu, podrobněji se jim věnoval např. M. Hrdlička (1995/1996) a v současné době P. Štěpánová (2013, 2015).

Pro vzájemné oslovování používají partneři mnohá pojmenování motivovaná nejrůznějšími okolními jevy. Svým fungováním v komunikaci, kdy partnerská pojmenování slouží především jako oslovení místo rodného jména či hypokoristika, částečným plněním propriálních funkcí a částečným apelativním charakterem je ztíženo jejich jednoznačné zařazení mezi propria, či apelativa; pohybují se na hranici propriálnosti. Příslušnost k odpovídající vrstvě jazyka je přitom klíčová pro jejich pravopisnou podobu. V tomto článku budou s ohledem na některé podobnosti s přezdívkami psána s velkým písmenem¹.

Článek vychází z jazykového materiálu shromážděného pro diplomovou práci P. Štěpánové *Metaforičnost partnerských pojmenování* (2013). V letech 2009 a 2012 byly uskutečněny dvě internetové anonymní ankety zaměřené na používaná partnerská pojmenování. Do obou anket se celkem zapojilo 347 respondentů, kteří byli dotazováni, jak oslovují svého partnera, jak jsou sami oslovováni, a byli požádáni i o podání vysvětlení uvedených pojmenování, což však v mnoha případech nedokázali. Tento jazykový materiál byl pak doplněn o excerpci pojmenování objevujících se na internetových diskusních fórech věnujících se problematice partnerského pojmenování².

¹ Podrobněji k této problematice P. Štěpánová (2013, 2016).

² *Jak oslovovat své drahé protějšky*. Online: <http://timy.blog.cz/0611/jak-oslovovat-sve-drahe-protejsky> [cit. 2013-02-07]; *Jak oslovit svého miláčka?* Online: <http://fora.babinet.cz/viewtopic.php?id=4686> [cit. 2013-02-07]; *Problémy s oslovováním ve vztahu*. Online: <http://www.omlazen.cz/problemy-s-oslovovanim-56-79684-0.html> [cit. 2013-02-07]; *Oslovení...* Online: <http://zповедnice.cz/detail.php?statusik=274625> [cit. 2013-02-07]; L. Müllerová, *Jak si doma říkáme? Lásečko i prasátko*. Online: <http://www.prozeny.cz/magazin/sex-a-vztahy/laska-a-vztahy/27353-jak-si-doma-rikame-lasecko-i-prasatko> [cit. 2013-02-07]; *A jak si doma říkáte vy? Milujete zdrobněliny, nebo z nich máte osypky?* Online: <http://www.prozeny.cz>

2. Emocionálnost, charakterizace a konotativnost

Nespokojenost s dosavadním oslovováním partnera rodným jménem (*Honzo*) či hypokoristikem (*Honzičku*) je na internetových fórech doménou především žen, které hledají jméno vhodnější. Co stojí za touhou volit pro partnera alternativní pojmenování?

Do popředí vstupuje především potřeba vyjádřit pojmenováním, případně oslovením emoce, které k partnerovi cítíme, a to v případě fungujícího partnerství obvykle emoce pozitivní, vycházející z láskyplného, milostného vztahu³. Emocionalita je tak jednou ze základních funkcí a charakteristických rysů partnerských pojmenování. Partneri hledající emocionální pojmenování mají několik možností, především se nabízí možnost použít některá z lexikalizovaných označení pro citově blízkou osobu. Ta jsou obvykle uváděna ve slovnících a pro svůj apelativní význam se píší s malým písmenem (*miláček, milý, zlato, láska...*).

Jak však ukazují internetové diskuse i výsledky obou anket, nespokojí se mnohdy páry s těmito označeními, protože mohou být vnímána jako obsahově vyprázdněná, případně z nich jejich široká sdílenost ostatními páry vytváří pojmenování tuctová. Stále však představují hlavní zdroj slovtvorné motivace dalších pojmenování a velké množství rozmanitých derivátů tvořených od těchto lexikalizovaných forem svědčí i o jejich oblíbě a funkčnosti v systému. Nejčastějšími formanty jsou deminutivní sufixy, jež zároveň představují hlavní nositele emocionality a expresivity.

Redukovat význam partnerských pojmenování pouze na funkci emocionální by však bylo zjednodušené a chybné. Partneri nespokojení s lexikalizovanými podobami, případně i s jejich deriváty, totiž často volí možnost jinou, a to pojmenování úplně odlišné. Emocion-

cz/magazin/sex-a-vztahy/laska-a-vztahy/27353-jak-si-doma-rikame-lasecko-i-prasatko?komentar=nejnovjsi [cit. 2013-02-07]; *Oslovení partnera*. Online: <http://www.bety.cz/diskuse/3089/Osloveni-partnera> [cit. 2013-02-07].

³ Dokonce i v případě používání nadávek jsou tyto často zjemňovány deminutivními sufixy (*Hňupíku, Magůrku* apod.).

alita se pak může velice úzce propojit s funkcí charakterizační. Mezi partnerskými pojmenováními existuje velká skupina jmen vycházejících ze snahy popsat určité rysy partnera, což částečně přibližuje tato pojmenování přezdívám⁴. Jedná se především o vystižení povahových vlastností (partner má smysl pro spravedlnost → *Hrdino*), vzhledu (partnerka je blondýnka > *Kuřátko*) a zálib, koníčků a práce (partnerka hraje na flétnu → *Flétničko*).

Nejpočetnější skupinu partnerských pojmenování pak představují jména, u nichž přesný důvod vzniku vysledovat nelze. Ve vysoké míře se na něm podílí mimojazyková zkušenost, čímž otázka problematiky zkoumání původu obvykle končí. Pokud jsme s partnerem např. na romantické procházce v přírodě, najednou nás zaujme list na stromě a oslovíme partnera *Listečku* (doložený případ), hraje jistě mimojazyková zkušenost značnou úlohu. Přesto se ale domníváme, že se nelze spokojit s konstatováním, že naprostá většina pojmenování je dílem náhody. Právě naopak. Ukážeme, že u některých pojmenování motivovaných „náhodnými“ mimojazykovými jevy lze vysledovat (pod)vědomá schémata vnímání skutečnosti, resp. vnímání partnera, zapadající do způsobů kategorizace světa, v tomto případě partnera, partnerství a lásky.

U partnerských pojmenování totiž nesmíme opomenout funkci konotační, která plní důležitou roli v porozumění významu, jak ho chápe kognitivní lingvistika. Význam není vnímán objektivisticky, na základě verifikovatelných vlastností, ale jako „prototypový způsob pojetí předmětu v lidské mysli. [...] Jde o celistvý obraz, který má na svém základě naši lidskou zkušenost, včetně té tělesné a smyslové“ (Vaňková 2005, s. 80). A. Wierzbicka dokonce uvádí, že význam je to, „co si lidé myslí“ nebo „mají na mysli, když dané slovo užívají“ (cit. podle: Tokarski 2007, s. 14). Pro nalezení konotací spjatých s partnerskými pojmenováními je třeba nahlížet je v širším horizontu partnerství, nikoli pouze jako izolované jazykové jevy se zaměřením zkoumání např. na stránku slovtvornou. U výkladu jednotlivých pojme-

⁴ K rozdílnému vymezení přezdívek např. M. Kvičalová 2013.

nování proto uvádíme i stručné nastínění psychologického, případně antropologického pozadí a příklady frazémů, vedlejších významů či významy derivátů, jež mj. zakládají právě sdílené konotace, nikoli individuální asociace (srov. Vaňková 2005, s. 88).

Všechna partnerská pojmenování pak vznikají na základě metaforického přenosu. Nechápeme však metaforu v úzkém pojetí jakožto jazykový nástroj pro přenášení významu, ale v pojetí amerických autorů M. Johnsona a G. Lakoffa (2002), a to jako způsob kategorizace skutečnosti, jako tzv. metaforu konceptuální. Pokud je náš pojmový systém založen na metaforickém principu, je třeba i za pojmenovacím aktem hledat jisté metaforické zákonitosti. Nabízí se možnost propojit partnerská pojmenování s konceptualizacemi lásky, protože láska zcela jistě patří do sémantického pole partnera a partnerství.

Konceptualizacemi lásky se podrobněji zabývali G. Lakoff (2006) či Z. Kövecses (2003). Láska však může mít mnoho podob stejně jako mnoho významů a konceptualizace lásky, které v angličtině výše zmínění autoři objevili, se navíc do značné míry shodují s konceptualizacemi erotického chtíče čili milostné touhy (Lakoff 2006, s. 395–401). Pokud tedy v souvislosti s partnerstvím hovoříme o lásce, máme na mysli spíše lásku erotickou než lásku ve smyslu čistého citu, nepodmíněného erotickou touhou, jako je např. láska mateřská či láska k Bohu.

Jak jsme se pokusili velice stručně nastínit, je pro porozumění významu a motivaci partnerských pojmenování nutné nahlížet je v širším kontextu, především psychologickém, ale i antropologickém. V další části představíme dva základní okruhy partnerských pojmenování, každý doplněný o stručný obecný úvod, po němž následují jednotlivé konceptualizace partnera, jež lze v některých případech propojit s konceptualizacemi lásky.

Vlastní partnerská pojmenování mohou fungovat ve třech úrovních. První úroveň (a) představují pojmenování označující daný jev přímo, např. krása ženy je vyjádřena v pojmenování *Kráska*. Jejich derivátům je potom určena podúroveň (a1). Druhá úroveň (b) je zastoupena pojmenováními, která konceptualizaci zakládají nepřímou, např. krásná žena je oslovena *Kočko*, a která zároveň představují buď

lexikalizované podoby partnerských pojmenování, nebo se opakovala alespoň u tří respondentů. Deriváty jsou opět uvedeny v odpovídající podúrovni (b1). Poslední úroveň (c) je reprezentována nepřímými pojmenováními, která se neopakovala u více než tří respondentů; v některých případech se pravděpodobně jedná o pojmenování ryze idiolektického charakteru.

U jednotlivých příkladů pojmenování zkratkou uvádíme, zda se jedná o pojmenování určená mužům (m) nebo ženám (ž), v případě nutnosti je doplněn podrobnější komentář. Dále pak následují výrazy zakládající konotace.

3. Konceptualizace partnerství

Obecně se na partnerský vztah, založení rodiny a výchovu dětí připravujeme víceméně od narození, kdy se začíná formovat i naše sexualita. Její vývoj začíná patrně již v prvním roce života, a to v souvislosti s mateřskou náručí, jež je „první školou něžnosti; významná je pak sexuální identifikace, přijetí a postupné rozvíjení ženské nebo mužské úlohy ve hře, včetně brzkých sexuálních her“ (Říčan 2014, s. 58). Touha po sexuálně podmíněném vztahu je dána vrozenými biologickými potřebami, k jejichž uspokojování nás vedou pudy sloužící dvěma cílům: zachování sebe sama a zachování rodu, tj. zplození potomstva a péče o něj. Podle evoluční psychologie jsou to právě přirozený výběr (výběr co nejučinnějších strategií týkajících se přežití) a pohlavní výběr (zajištění partnera s co nejvyšší šancí na přenos genů a nejlepších rysů), které představují hlavní hybatele evoluce (srov. Barrett 2007, s. 71). Samotný pojem sexuality je však velice složitý a my se mu budeme v souvislosti s jazykem podrobněji věnovat v dalším bádání.

3.1 Člověk je bytost žijící a umírající

Jednou ze základních charakteristik myšlení člověka je jeho uvědomění si vlastní konečnosti, smrti, a tedy jedinečnosti a neopakovatelnosti lidského života. Člověk jako jediná bytost na zemi je tohoto

myšlenkového úkonu schopen, jako jediná bytost nežije pouze v přítomnosti, ale dokáže uvažovat i o budoucnosti, a tedy i o smrti (srov. Morris 1994, s. 176).

Člověk dokáže z různých pohnutek život vzít úmyslně, ať už sám sobě, nebo ostatním. A společnost má různé mechanismy zajišťující ochranu lidského života a jeho kontinuitu, protože život je chápán jako hodnota, kterou je třeba zachovat, o kterou je třeba pečovat a kterou je třeba chránit. O naše zdraví a náš život pečují mj. současná medicína, jejímž cílem je do poslední chvíle bojovat o život pacienta. I to může být jedním z důvodů problémovosti např. legalizace eutanázie či trestu smrti. Smrti je totiž třeba zabránit, vyvarovat se jí, což velice výmluvně dokazuje i jazyk (viz níže).

Od pradávna vznikaly různé koncepce posmrtného života s cílem ulehčit lidem vědomí vlastní konečnosti. V souvislosti s rozvojem genetiky a poznáním, že za stárnutí může speciální gen, vzniká mj. např. kryonika, metoda zmrazení člověka tak, aby mohl být přiveden k životu ve chvíli, kdy bude moci být vyléčena jeho dosud nevyléčitelná nemoc, případně půjde odstranit příčina jeho smrti. „Hnací silou všech těchto činností je neochota přijmout smrt jako náš konec,“ vysvětluje Morris (1994, s. 181). Touha po nesmrtelnosti či snaha přelstít smrt a zvítězit nad ní jsou ostatně motivy doložené v mnoha světových mýtech; k nejznámějším patří pravděpodobně mýtus o Gilgamešovi či Sisyfovi.

3.1.1 Partner je vzácnost

V souvislosti s pojetím života jako hodnoty souvisí konceptualizace partnera (lásky) jako něčeho, co je vzácné. Přímou se tato konceptualizace projevuje v pojmenováních *Živote* a *Drahý/Drahá*, od nichž je tvořeno několik derivátů; nepřímou potom v pojmenováních souvisejících s drahými kovy, případně vzácnými předměty, s nimiž se mohou pojít i konotace hledání či obtížného získávání.

(a) *Živote (můj)* (m/ž), *Dušíčko* (m);

(a1) *Dušaňáku* (m).

V jazyce je život jednoznačně konceptualizován jako pozitivní (*ŽIVOT/ZDRAVÍ JE NAHOŘE*), zatímco smrt jako negativní (*SMRT/NEMOC JE DOLE*), jak ukázali G. Lakoff a M. Johnson (2002):

[...] je na vrcholu zdraví, vstal z mrtvých, jeho zdraví se zlepšuje oproti zdraví upadlá, nemoc ho skolila či jde to s ním dolů.

Podobně je konceptualizována i (opětovaná) láska: *má hlavu v oblacích, láska nebeská, láska dává křídla, láska povznáší* apod., zatímco láska neopětovaná nás např. *může srazit na kolena*.

Podle naivního, přirozeného vidění světa se člověk skládá ze dvou složek, a to z těla a duše: *chodit jako tělo bez duše* znamená ‘netečně’; *být někomu oddán tělem i duší* znamená ‘úplně, celou bytostí’; *být duševně mimo* značí ‘přítomnost tělesnou, nikoli vědomou’; *dát dílu duši* znamená ‘oživit ho’ apod. Dnes již spíše archaické spojení *dobrá duše* je synonymem pro ‘člověka dobrotivého, ochotného’. Mnoho příkladů lze nalézt i v literatuře, uveďme jeden za všechny, z díla K. J. Erbena: „I zzelelo se matce dítek svých a duše její se vrátila“. Lze vzpomenout i na bájně pohádkové bytosti, jež ve vodních hlubinách schraňují v hrníčcích s pokličkou lidské dušičky. Tělo a duše zkrátka tvoří jednotu, kompletní lidskou bytost.

(a) *Drahý* (m), *Drahá* (ž), *Drahoušku* (m/ž);

(a1) *Drahouši* (m/ž).

Jedinečnost a neopakovatelnost života úzce souvisí s jeho vzácností. Přímou je tato vlastnost tematizována v pojmenováních souvisejících s adjektivem *drahý*, jež má několik významů, mezi jinými ‘mající velkou cenu, cenný, vzácný’ a ‘milovaný, milý’, jak je uvádí *Slovník spisovné češtiny* (dále SSČ), *Etymologický slovník češtiny* i *Příruční slovník jazyka českého* (dále PSJČ). V pojmenování partnera *Drahý/Drahá* a jejich derivátech tedy nelze odlišit, zda jimi vnímáme partnera jako bytost cennou nebo milovanou, což ukazuje na těsné sepejetí obou významů.

Lexém *drahý* pak představuje lexikalizovanou formu označení člověka, ke kterému nás pojí hlubší citový pozitivní vztah.

(b) *Zlato* (m/ž);

- (b1) **Zlatičko** (m/ž), **Zlatítko** (ž), **Zlatíns** (m), **Zlatouši** (m), **Zlatko** (m/ž), **Zlát'o** (m/ž), **Zlati** (m/ž), **(Au)** (m/ž);
(c) **Platinko** (m/ž), **Platino** (m/ž), **Drahokame** (m/ž), **Drahokamku** (m/ž), **Brilante** (m/ž), **Diamantíku** (m/ž), **Antihmotičko** (m/ž), **Poklade** (m/ž).

Nepřímo se konceptualizace partnera jako bytosti vzácné projevuje prostřednictvím pojmenování pocházejících ze zdrojové oblasti drahých kovů. Nejproduktivnějším lexémem je *zlato*, další z lexikalizovaných pojmenování pro 'drahého člověka'. Zlato je v naší kultuře považováno za kov nejvzácnější a jako takové se objevuje i ve frazeologii, případně je spojeno s kladnými vlastnostmi: *získat zlato* znamená 'zvítězit', *mít zlaté ruce* 'být šikovný', *mít zlaté srdce* 'ušlechtilost' apod. O značné oblibě tohoto lexému svědčí množství různých derivátů.

Překvapivější příklady představují pojmenování spojená s jiným drahým prvkem, platinou. V jednom případě se jednalo o pojmenování související se zaměřením partnera na mineralogii, nicméně z celé množiny prvků mineralogického systému vybrala partnerka právě drahý kov, nikoli např. draslík. V písemném styku (SMS) je toto pojmenování nahrazováno chemickou značkou platiny *Pt*, oslovení v SMS tedy vypadá *Ahoj Pt*, podobně jako *Ahoj Au* (chemická značka zlata). Oba prvky navíc najdeme ve frazeologických spojeních souvisejících s výročími svatby: *zlatá svatba* označuje '50. výročí' a *platinová svatba* '70. výročí'.

Dalšími v přírodě cennými prvky jsou drahokamy, jež jsou nejen vzácné, ale jejich dobývání je navíc i velmi náročné. Jedním z drahokamů je nádherný diamant, ze kterého se zdůrazněním jeho lesku leštěním stává brilant. Oba výrazy se také objevují ve frazémeh označujících výročí svatby: *diamantová svatba* je '60. výročí' a *brilantová (platinová)* '70. výročí'. Pokud někoho *chováme jako drahokam*, opět tím naznačujeme, že je pro nás daný člověk velice 'vzácný'.

Nejvzácnější možný materiál na světě pak představuje tzv. antihmota, dokonalý protějšek hmoty skládající se z antičástic. Při reakci hmoty s antihmotou dochází k uvolnění veškeré energie a zániku obou

částic. Na Zemi se antihmota nevyskytuje, na její výrobu je třeba nejmodernější technologie a samotná výroba je energeticky i finančně velice náročná.

Všechny aspekty obsažené v uvedených příkladech, tedy cennost, vzácnost a obtížné hledání či získávání v sobě pak zahrnuje lexém *poklad*. Pokud je někdo 'milý, hodný' atd., je to pro nás *učiněný poklad*, můžeme ho *střežit jako poklad* či se k němu *chovat jako k pokladu*, tj. jako k něčemu, co 'je nám drahé a co je pro nás vzácné'.

3.2 Člověk je bytost milující

Další ze základních vlastností člověka je jeho schopnost milovat. Podle *SSČ* a *PSJČ* (heslo *milovat*) můžeme milovat ve smyslu čistého citu, intenzivního pocitu náklonnosti, jako např. matka miluje své dítě, a ve smyslu fyzického aktu. Intenzivní cit, který k milovanému objektu pociťujeme, se pak nazývá láska.

K lásce párové, milenecké vede dlouhá cesta, která obvykle začíná dvořením a namlouváním, jejichž úspěch je potvrzen milostným aktem. V souvislosti s partnerským vztahem tak do popředí vstupuje především láska erotická. Na počátku vztahu hraje důležitou roli fyzická přitažlivost, která má potenciál přerodit se v plnohodnotný vztah, jak to vyplývá např. z definice lásky uvedené v *Sociologickém slovníku*, kde je láska párová definována jako „vztah mezi dvěma lidmi charakterizovaný silnou citovou vazbou, nezištností, stálostí, vytrvalostí, odpovědností a vzájemnou věrností partnerů. [...] stadium, do kterého může přejít vztah, který začíná nejdříve zamilovaností a silnou erotickou přitažlivostí“ (Jandourek 2001, heslo *láska*). Podle Morrise (1997, s. 135–139) žena nakonec hledá především partnera, který by se stal dobrým otcem jejích dětí a muž hledá kompromis mezi biologickou touhou zplodit co nejvíce potomků a touhou poskytnout co nejlepší péči a bezpečí svým zákonným dětem.

3.2.1 Partner je objekt i subjekt milostné touhy

Mezi pojmenování označující partnera přímo jako člověka, kterého milujeme, případně který miluje nás, jsou zařazena pojmenování

související s lexémem *milovat*. Domníváme se, že u těchto pojmenování však nelze jednoznačně rozlišit, zda označují partnera jako objekt, či jako subjekt milostné touhy. *Miláčku* můžeme partnera pojmenovat proto, že ho milujeme, stejně jako proto, že víme, že on miluje nás.

- (a) *Milý* (m), *Milá* (ž), *Miláčku* (m/ž), *Lásko* (m/ž), *Srdíčko* (ž);
(a1) *Milášku* (m/ž), *Mili* (m/ž), *Mlíko* (m/ž), *Mild'o* (m/ž), *Milajdo* (m), *Milane* (m);
(a1) *Lásečko* (m/ž), *Lásenko* (m/ž), *Láso* (ž), *Lasí* (m), *Lovečko* (ž), *Lovečáku* (m), *Lafí* (m), *Láso* (m), *Lásino* (m), *Laskoušku* (m).

Lexémy *milý/milovat* fungují podobně jako lexém *drahý*. I v tomto případě mohou být oba významy (milovat fyzicky oproti milovat ne-fyzicky) úzce propojené (např. v případě lásky platonické) a podobně i pojmenování člověka *milý/miláček* označují lexikalizovaná pojmenování 'drahého člověka'.

Do sémantického pole lexémů *milý/milovat* pak patří *láska* a do sémantického pole lásky lze zařadit lexém *srdce*. Srdce je podle naivního obrazu světa zobrazováno jako orgán, kde láska vzniká a sídlí: *nosit někoho v srdci* znamená 'milovat ho'; *srdce* lze *darovat* člověku, kterého máme rádi; když jsme zamilovaní, *posíláme si srdíčka* apod.

3.2.1.1 Partner je fyzický kontakt

Velká skupina partnerských pojmenování je spojená s lexémy označujícími fyzický kontakt provázející partnerský vztah. Obecně v naší kultuře dochází k fyzickému kontaktu velice často, mnohdy i nevědomky, protože se nejedná pouze o záležitost intimní, ale projevující se i na veřejnosti. Fyzický kontakt je přítomen v okamžiku, kdy se poprvé setkáváme s cizí osobou, když po vzájemném představení následuje podání ruky; přátelé se podle míry známosti mohou zdravít různě intimními gesty od podání ruky po objetí či polibek, poplácání po zádech atd.

- (a1) *Tulítko* (ž), *Tuleni* (ž), *Tulíku* (ž), *Tulinečko* (ž), *Tuliteli* (m);

- (a1) *Mazlíčku* (ž), *Mazlítko* (ž), *Mazlenko* (ž), *Mazlinečko* (ž), *Mazlíku* (m/ž), *Mazlíňáčku* (m/ž);
(a1) *Mucíku* (ž), *Mucku* (m/ž), *Muckadlo* (m/ž), *Muckoušku* (m/ž), *Mutlátko* (ž);
(a1) *Šukno* (ž), *Šukátko* (ž), *Šoustátko* (ž), *Ušukánku* (ž).

Sbližování partnerů je odstupňováno různými fázemi fyzického kontaktu, obvykle začíná jemnými, něžnými a opatrnými doteky, polibky, pokračuje mazlením či tulením a vrcholí vlastním pohlavním aktem. Většinu těchto fází dokumentují i partnerská pojmenování, ať už se jedná o tulení, mazlení či vlastní milování.

Nespisovné sloveso *muckat* definuje *Slovník nespisovné češtiny* (dále SNČ) jako hanlivý výraz pro 'líbání a objímání'; v *Knize apokryfů* K. Čapka je výrazu *muckat* užito jako expresivního výrazu pro 'mazlení' (SNČ 2009, heslo *muckat*). V mluvené řeči jsme toto sloveso zaznamenali u pubescentů, vždy jako vyjádření o třetí osobě ve významu líbání, navíc s lehce hanlivým příznakem: *Ty dva se spolu muckali*.

Pojmenování *Mutlátko* je odvozeno od slovesa *mutlat* a v anketě se objevilo u dvou respondentů žijících v Praze, kteří shodně uvedli, že se jedná o synonymum ke slovesu *mazlit se*.

Všechna pojmenování označující vlastní milostný akt jsou pak utvořená od vulgárních označení pro pohlavní styk a jsou podobně jako většina ostatních pojmenování určena ženám. Je otázkou, zda se za tím může skrývat určitá ženská stydlivost (ať už ve smyslu používání těchto pojmenování, či neochoty k jejich anonymnímu sdílení na internetu) nebo konceptualizace činností spojovaných spíše se ženami (tulení, mazlení, líbání).

Do této oblasti jsou zařazena i některá pojmenování ze zdrojové oblasti lidské tělo, a to pojmenování označující partnera jako pohlavní orgán a pojmenování spojená s pupíkem a uchem, jež představují významné erotogenní zóny. Ostatní pojmenování související s lidským tělem jsou uvedena v samostatné kapitole, přestože např. pojmenování spojená s ústy zcela jistě odkazují i na fyzický kontakt. Velice

úzce však souvisí také s fyzickou přitažlivostí, takže je o nich pojednáno až v následující kapitole.

- (a1) *Prcinko* (ž), *Prcino* (ž), *Prcko* (ž), *Pipi* (ž), *Pipinko* (ž), *Pičičí* (ž), *Kund'átko* (ž), *Prcíku* (m), *Pindíku* (m);
(a1) *Ouško* (m), *Oušínko* (ž); *Pupku* (m/ž), *Pupíku* (m/ž), *Pupi* (m/ž), *Pupísi* (m), *Pupouši* (ž);
(c) *Broskvičko* (ž), *Rohličku* (m), *Párečku* (m).

Nepředpokládáme, že partnerská pojmenování související s částmi lidského těla včetně pohlavních orgánů používají partneri běžně, spíše se jedná o jména používaná v intimních chvílích, což také někteří respondenti uvedli. Zatímco ženský pohlavní orgán je častěji jmenován přímo, i když na základě vulgárních výrazů, mužské přirození je pojmenováno spíše nepřímě. Pojmenování z této zdrojové oblasti jsou opět určena převážně ženám, pravděpodobně ze stejného důvodu jako v případě fyzického kontaktu. Teprve ve skupině pojmenování odkazujících na erotogenní zóny nelze vysledovat významné rozdíly v používání u žen a mužů.

3.2.2 Partner je objekt milostné touhy

Pro následující klasifikaci je využito konceptualizací lásky, resp. milostné touhy, jak je předložili G. Lakoff (2006) či Z. Kövecses (2003), protože u mnohých pojmenování lze s těmito konceptualizacemi nalézt souvislost ve frazeologii. Pod jednotlivými pojmenováními proto uvádíme bodově frazémy, které na sdílené konotace ukazují. Pokud považujeme za nutné, doplnili jsme konceptualizaci podrobnějším komentářem.

3.2.2.1 Partner (láska, touha) je oheň

- (c) *Plamínku* (ž).

srdce může *zahořet vášní*, ve druhém člověku můžeme *probudit* či *zažehnout plamen lásky*, *láska* může *vzplanout* stejně rychle jako *shořet*, postupně *pohasínat* apod.

3.2.2.2 Partner (láska, touha) je šílenství

- (c) *Blázne* (m/ž), *Blázínku* (m/ž).

být do někoho blázen, *přijít kvůli někomu o rozum*, *neustále o někom blouznit*, *zbláznit se do někoho*, *ztrácet pro někoho/kvůli někomu hlavu*, *šilet po někom*, *být někým posedlý*, *z lásky dělat bláznivé věci* apod.

3.2.2.3 Partner je jídlo (láska je hlad a předmětem touhy je jídlo)

- (c) *Cukroušku* (m), *Medíku* (m), *Koláčku* (m), *Perníčku* (m), *Piškotku* (m), *Dortíčku* (m), *Bonbonku* (m), *Kobližinečko* (ž), *Kobližínko* (ž), *Sušenko* (ž), *Jahůdko* (ž), *Třešničko* (ž), *Mrkvičko* (ž), *Papričko* (ž), *Kedlubínko* (ž), *Oříšku* (m), *Bramboráčku* (m), *Pane chlebičku* (m).

láska prochází žaludkem, *je k sežrání*, *úplně kvůli ní slintal*, *vypadat sladce*, *hladovět po něčem doteku*, *celou tě sním*, *sladký polibek* atd.

Zdrojovou oblast představují především jídla sladká, sladké pečivo a cukrovinky, což pravděpodobně souvisí s frazémou *sladký polibek*, *vypadat sladce* apod. Zdrojová oblast ovoce je určena hlavně ženám, ostatní pokrmy potom oběma pohlavím.

3.2.2.4 Partner (touha) je reakce na fyzikální sílu (láska je fyzikální síla)

- (a1) *Krásko* (ž), *Ty moje krasotinko* (ž), *Sexinko* (ž), *Krasavče* (m);
(b) *Kočko* (ž), *Kočičko* (ž), *Kocourku* (m), *Beruško* (ž);
(b1) *Beru* (ž), *Berušenko* (ž).

přitahovali se, *je mezi nimi napětí*, *nemohou od sebe odtrhnout oči*, *milostné pnutí* apod.

Jak jsme již uvedli výše, fyzická přitažlivost spočívá nejprve v kráse. Na základě příkladů partnerských pojmenování se zdá, že krása je doménou žen, protože právě jim je určena většina těchto pojmeno-

vání. Krása pak může být nepřímo vyjádřena i za pomoci pojmenování zvířat spojovaných s hezkým vzhledem, jako jsou např. kočka a beruška. Pojmenování *kočka* označuje pojmenování pro 'hezkou ženu' a pojmenování *beruška* je taktéž lexikalizovaným výrazem pro 'milého člověka', resp. 'milou ženu či malou dívku'. Je pak otázkou, na kolik i pojmenování *kocourek* může na základě příbuznosti s lexémem *kočka* analogicky označovat 'hezkého, přitažlivého muže'.

V souvislosti s krásou bychom si měli položit otázku, co nás na vzhledu upoutá a jak vlastní přitažlivost dáváme najevo, ať už vědomě, nebo nevědomě. Pokud pomineme subjektivní preference spočívající v barvě vlasů, očí apod., jsou hlavními znaky sexuální přitažlivosti ústa, ňadra a hýždě.

3.2.2.4.1 Partner je část lidského těla

Tato konceptualizace stojí na pomezí mezi konceptualizací partnera jako fyzického kontaktu a reakce na fyzikální sílu. Tyto dvě oblasti spojuje mimo jiné i to, že většina pojmenování je podobně jako v případě fyzického kontaktu určena ženám.

(a) *Pusinko* (ž), *Puso* (ž);

(a1) *Pusino* (ž), *Pusítka* (ž), *Pusíku* (m) *Pusáčku* (m).

Ústa a rty jsou jedním z hlavních erotických znaků. Morris uvádí:

[...] při pohlavním vzrušení se [...] rty naplní krví, čímž se zvětší a zčervenají. Aby tento efekt (ženy) ještě zesílily, od starého Egypta až po moderní dobu si mnoho samic natírá rty na červeno (Morris 1994, s. 124).

Ústy projevujeme svoji náklonnost a lásku k druhé osobě, ať už verbálně, pomocí slov, nebo fyzicky, prostřednictvím např. polibku, který vyjadřuje jedno z nejtímnějších sblížení mezi lidmi.

(a) *Prdelko* (ž);

(a1) *Prdelinko* (ž), *Prd'olinko* (ž), *Prdelko růžovoučká* (ž), *Prdelko moje starostlivá* (ž), *Prdíku* (m), *Prd'ouši* (m), *Dupko* (ž), *Dupinko* (ž);

(c) (*Miss*) *Kozičko* (ž), (*Miss*) *Kůzlátka* (ž).

Pojmenování ze zdrojové oblasti *hýždě a ňadra* uvádíme dohromady, protože z evolučního hlediska k sobě patří. Podle Morrise (1994, s. 122–123) se vyvinuly hlavně v souvislosti se vzpřímenou chůzí a ženská ňadra pak především proto, aby mohla žena signalizovat svoji pohlavnost i zepředu.

Slovník nespisovné češtiny uvádí u pojmu *prdelko*, že se používá „někdy jako oslovení, např. dětí“. V mluveném projevu jsme se však s tímto označením setkali i jako s pojmenováním pro atraktivní ženu (*Viděl jsi tu prdelku?*). Výraz *dupa* je pak nářečním synonymem.

Pojmenování *Kozičko* souvisí s vulgárním výrazem pro ženská ňadra – *kozy*, podobně jako pojmenování *Kůzlátka*. Lexém *miss* pak zdůrazňuje opravdu výjimečnou krásu této části ženského těla, jak uvedl jeden respondent.

3.2.2.5 Partner ovládaný touhou je zvíře

(a) (Ty) *Zvíře* (m)

(a1) *Zvířátko* (m), *Žvíže* (m/ž)

(b) *Kanečku* (m), *Samečku* (m), *Bejku* (m), *Klisničko* (ž)

dej ze mě ty pracky pryč, ty zvíře; otlapávali se; osedlala ho jako koně; být kanec atd.

(b) *Myško* (ž), *Myšičko*, *Medvídku* (m);

(b1) *Myšury* (ž), *Žabko* (ž), *Žabičko* (ž), *Křepelko* (ž), *Vlaštovičko* (ž), *Ještěrko* (ž), *Žabáčku* (m), *Myšánku* (m), *Méd'o* (m), *Mišo* (m), *Med'ko* (m), *Medvěď* (m), *Medví* (m), *Miši* (m);

(c) *Vlčku* (m), *Tygříku* (m), *Lví tat'ko* (m), *Draku* (m), *Dráčku* (m), *Ještěre* (m), *Paní Medvídková* (ž), *Vlčice* (ž), *Lvičenko* (ž).

Zdrojová oblast zvířat volených pro pojmenování ženy představuje především zvířata malá, ale hbitá a rychlá: myš, žába, ptáky a ještěrku; pojmenování *myška* a *žába* pak představují lexikalizovaná označení pro 'mladou dívku'.

Pro muže jsou naopak volena zvířata, jež jsou symbolem síly a moci: medvěd, vlk, tygr či drak⁵.

Myš je ve frazeologii spojována s chudobou (*chudý jako myš*), plachostí (*plachý jako myš*), nechápavostí (*koukat jako vyoraná myš*), nevýrazností (*šedá myš*), ale právě s hbitostí a rychlostí (*rychlý/hbitý jako myš*) podobně jako ještěrka. Myš je navíc symbolem i určité vychytralosti a důmyslnosti pramenící z neustále hrozby ulovení, jak to známe např. z populárního kresleného seriálu *Tom a Jerry*. Podobně i žába, ještěrka a ptáci musí čelit hrozbě ulovení mnohem častěji než šelmy obávané pro svoji sílu pramenící i ze značné velikosti.

Zvláštní oddíl věnujeme zdrojové oblasti představující nejoblíbenější česká domácí zvířata, kočku a psa. Jak jsme již viděli, pojmenování ženy *kočka* označuje však také její krásu.

(b) *Kočko* (ž), *Kočíčko* (ž), *Kocourku* (m);

(b1) *Koči* (ž), *Čičátko* (ž), *Čičínko*, *Kocoure* (m), *Pejsku* (m), *Pejsčku* (m), *Pejsánku* (m), *Pejsa* (m).

Kočka se vyznačuje přítulností, ráda se mazlí, ráda se nechává hladit, vyžaduje pozornost, dovede být náladová a urážlivá (*nevědčný jako kočka*), neupřímná (*falešný jako kočka*) dovede *ukázat drápy*, když je to nutné (*škrábe jako kočka*), je vybíravá v jídle (*mlsný jako kočka*). Psovi je vlastní hravost, až určitá nezbednost a bezelstnost, vyznačuje se mj. věrností (*věrný jako pes*), poslušností (*poslouchá jako pes*), ochraňuje svého majitele, stará se o bezpečí či se vyznačuje těžko odolatelným pohledem (*psí oči*). I jeho obraz je však negativní (*má se pod psa, psí počasí*), je to zvíře bité (*spráskaný jako pes*), o které se špatně staráme (*má se hůř než pes*) atd.

V souvislosti s těmito dvěma domácími mazlíčky nelze nezmínit jejich vzájemný vztah, který je charakterizován pronásledováním, až nenávisť: *honili se jako pes a kočka, hádali se jako pes a kočka, mají se rádi jako pes a kočka* apod.

Partnerská pojmenování inspirovaná těmito šelmami vychází ze skutečnosti, že tato zvířata známe velice dobře a do pojmenování pak promítáme nejen skutečné vlast

stnosti a chování těchto zvířat, ale i vlastnosti a chování lidí (žena jako kočka, muž jako pes), protože lze mezi nimi najít několik paralel.

Závěr

Představili jsme dvě velké oblasti konceptualizace partnera, a to partnera jakožto člověka jedinečného, nenahraditelného a vzácného, na což ukazuje zejména zdrojová oblast drahých kovů, ale i ztotožnění partnera s životem a duší, a partnera jakožto subjekt / objekt milostné touhy. Ve druhém případě jsme využili hlavně konceptualizací milostné touhy, jak je popsali M Lakoff (2006) a Z. Kövecses (2003). Mezi zdrojové oblasti patří především fyzický kontakt, jídlo, krása jako fyzická síla, části lidského těla a zvířata; šelmy divoké, silné a mocné jako hlavní zdroj pojmenování pro muže a zvířata spíše malá, rychlá a lovená jako hlavní zdroj pojmenování pro ženy.

V našem příspěvku jsme se pokusili ukázat, že za pojmenováním lidí, v tomto případě pojmenováním partnerů, se neskrývá jen mimojazyková zkušenost a že bychom neměli rezignovat na snahu porozumět jejich významu, protože ho nezakládá jen emocionální či charakterizační funkce. Pouze na základě porozumění celkovému kontextu (který jsme však načrtli velice stručně) a při propojení významu s funkcí konotační je možné alespoň částečně odhalit bohatý svět, který se za tvořením partnerských pojmenování skrývá.

Literatura

- Barrett L. et al., 2007, *Evoluční psychologie člověka*, Portál, Praha.
Hrdlička M., 1995/96, *K otázce tzv. něžných pojmenování mezi partnery*, Češtinář, s. 9–14.
Jandourek J., 2007, *Sociologický slovník*, Portál, Praha.
Kövecses Z., 2003, *Metaphor and Emotion*, Cambridge University Press, Cambridge.
Kvíčalová M., 2013, *Studentské přezdívky vytvořené z osobních jmen*, Acta onomastica 54, s. 170–178.
Lakoff G., Johnson M., 2002, *Metafory, kterými žijeme*, Host, Brno.
Lakoff G., 2006, *Ženy, oheň a nebezpečné věci*. Triada, Praha.
Machek V., 2010, *Etymologický slovník jazyka českého*, NLN, Praha.

⁵ Podrobněji k frazeologii zvířat E. Mrhačová, E. Jandová 2000.

- Morris D., 1997, *Lidský živočich*. Knižní klub Balios, Praha.
- Mrhačová E., Jandová E., 2000, *Pojmenování zvířat v české a německé frazeologii a idiomatice*, Tilia, Šenov u Ostravy.
- Příruční slovník jazyka českého*, 1935–1937, Státní nakladatelství, Praha.
- Říčan P., 2014, *Cesta životem*. Portál, Praha.
- Slovník nespisovné češtiny – argot, slangy a obecná mluva od nejstarších dob po současnost. Historie a původ slov*, Maxdorf, Praha.
- Slovník spisovného jazyka českého*, 1989, Academia, Praha.
- Štěpánová P., 2013, *Metaforičnost partnerských pojmenování*, nepublikovaná diplomová práce, Pedagogická fakulta UK, Praha.
- Štěpánová P., 2015, *Partnerská pojmenování inspirovaná dětským světem*, In M. Šmejkalová (ed.), *Žena, růže, píseň, řeč*, PedF UK, Praha, s. 203-208.
- Štěpánová P., 2016, *Intimní partnerská pojmenování*. „Acta Onomastica” [v tisku].
- Tokarski R. *Konotace – prototypy – otevřené definice*, 2007, In L. Saicová Římalová (ed.), *Čítanka textů z kognitivní lingvistiky II*. FF UK, Praha, s. 13–27.
- Vaňková I. et al., 2005, *Co na srdci, to na jazyku*, Karolinum, Praha.

Katarzyna DEMBSKA
Toruń

O funkcji pragmatycznej napisów na T-shirtach (na materiale języka czeskiego)

Słowa kluczowe: język czeski, napisy na T-shirtach, funkcja pragmatyczna, genry mowy

Keywords: Czech language, T-shirts inscriptions, pragmatic functions, speech genres

Abstract

The article describes the problem of pragmatic function of T-shirts inscriptions in Czech language. The Author analyzes T-shirts inscriptions from the point of view of speech genres and discusses problems of their typology. This paper is devoted to the role of the speaker of the statement and his communicative intentions.

The author finally concludes that T-shirts inscriptions can not be considered as speech genres, but they have an illocutionary-act potential. Consequently, the author proposes to consider these inscriptions in the presentation of Mikhail Bakhtin's theory of carnivalesque.

Niniejszy materiał porusza problem funkcji pragmatycznej czeskich napisów na T-shirtach. Celem artykułu jest krótka prezentacja zakresu tematycznego wybranej grupy napisów, ich charakterystyka w odniesieniu do teorii aktów mowy, próba ustalenia siły illokucyjnej i funkcji pragmatycznej wybranych wypowiedzi. Autor opisuje problemy związane z próbą przypisania poszczególnych napisów do genrów mowy oraz z ustaleniem intencji nadawcy wypowiedzi. W konkluzji przyznaje, że napisy na T-shirtach nie są *stricte* genrami mowy, a można jedynie mówić o ich potencjale illokucyjnym oraz proponuje, by omawiane napisy rozpatrywać w ujęciu teorii karnawalizacji M. M. Bachtina.

T-shirt, czyli „bawełniany podkoszulek z krótkimi rękawkami, noszony jako bluzka” (Sobol 2012), nazywany „McStrojem XX i XXI wieku” (Sijka 2003) pojawił się „pod koniec XIX w. w ekwipunku amerykańskich marynarzy” (Ossowa, Szkudlarek-Śmiechowicz 2014, s. 332). T-shirty z napisami upowszechniły się jednak w latach czter-

dziestych XX wieku (Sijka 2003). Z czasem, prezentowany na nich tekst i grafika przestały pełnić tylko funkcję ozdobną, a zaczęły również „komunikacyjno-informacyjną” (Ossowa, Szkudlarek-Śmiechowicz 2014, s. 332).

W Stanach Zjednoczonych, które są uznawane za ojczyznę T-shirtu, stanowi on przedmiot licznych opracowań naukowych i popularno-naukowych:

Diana Crane poświęciła T-shirtowi socjologiczne studium „The Social Meanings of T-Shirts” („Społeczne znaczenia T-shirtów”), a Betsy Cullum-Swam i Peter K. Manning głośny esej „What is a T-Shirt? Codes, Chorontypes, and Everyday Objects” („Czym jest T-shirt? Kody, typologia przekazu i obiekty życia codziennego”). W katalogu Biblioteki Kongresu USA znajduje się 877 książek poświęconych T-shirtom [wyróżnienie moje – K.D.] (Sijka 2003).

Pomimo popularności tego elementu odzieży również w Czechach, rozwoju sieci czeskich firm internetowych specjalizujących się w produkcji i sprzedaży koszulek, nieograniczonej niemal możliwości wyboru koszulki z pożądanym wzorem lub napisem, a nawet zlecenia jego wykonania według własnego projektu, w literaturze przedmiotu odnoszącej się do współczesnego języka czeskiego brak opracowań tego zagadnienia. Sporadycznie o napisach na koszulkach pisze czeska prasa modowa:

Můžete si s nimi vyhrát a vyjádřit nejen vaše pocity a postoje, ale i momentální náladu, kterou chcete dát svému okolí najevo (Drlíková 2015).

Niniejsze opracowanie jest próbą wypełnienia tej luki. Przedmiot analizy stanowią wybrane napisy w języku czeskim, które zostały umieszczone na T-shirtach oferowanych w wybranych 22 sklepach internetowych¹. Ze względu na różnorodność formy prezentacji tekstu na koszulkach, częstego łączenia go z elementami graficznymi, w tro-

¹ Cytowane przykłady pochodzą ze stron internetowych: (1) www.designtricka.cz; (2) trickosnapisem.cz; (3) www.logotisk.cz; (4) www.4lol.cz/vtipna-tricka; (5) www.ptakoviny-praha.cz; (6) www.mamina-tricka.cz;

sce o skoncentrowaniu uwagi odbiorcy na samym tekście starałam się ograniczyć przykłady do napisów z jak najmniejszym wsparciem obrazu (116 napisów). Następnie materiał badawczy został zawężony do wypowiedzi o tematyce osobistej (50 napisów): relacji rodzinnych, zainteresowań, samopoczucia, cech charakteru, życia intymnego itp. Wydaje się bowiem, że w związku ze zmianami społeczno-kulturowymi, rozwojem i popularnością portali społecznościowych, swoistej modzie na upublicznianie swojego życia osobistego właśnie napisy o takim charakterze stanowią szeroką ofertę wymienionych sklepów internetowych. Należy jednak podkreślić, że ramy niniejszego opracowania nie pozwalają na zamieszczenie całości materiału ilustracyjnego, dlatego prezentowane przykłady (napisy na T-shirtach) mają charakter reprezentatywny.

Celem artykułu jest krótka prezentacja zakresu tematycznego analizowanej grupy napisów, ich charakterystyka w odniesieniu do teorii aktów mowy oraz ustalenie funkcji pragmatycznej.

Dla języka polskiego problematykę napisów na koszulkach podjęły Katarzyna Ossowska oraz Ewa Szkudlarek-Śmiechowicz (2014), które dokonały próby ich analizy językowo-komunikacyjnej. Autorki określają T-shirt mianem „tablicy”, „na której można zamieścić wszystko, z czym noszący bluzkę chce się identyfikować” oraz przyjmują założenie, że

[...] teksty widniejące na koszulkach to komunikaty o pewnym stanie rzeczy z perspektywy nadawcy noszącego T-shirt, kreują więc również jego wizerunek. Ważne przy tym jest podstawowe założenie: noszący koszulkę z określonym napisem wybiera ją w sposób intencjonalny (Ossowska, Szkudlarek-Śmiechowicz 2014, s. 333).

(7) www.adodarky.cz; (8) www.oblikame.cz; (9) www.t-shock.eu; (10) eshop.albi.cz; (11) www.netshop007.cz; (12) ptakoviny-andel.cz; (13) damska-tricka.zoot.cz; (14) defy.cz; (15) www.ptakoviny-ipak.cz; (16) www.mimibazar.cz; (17) ftipnytricko.cz; (18) www.pobavime.cz; (19) www.srandotriko.cz; (20) www.e-ptakoviny.cz; (21) www.patro.cz; (22) www.ptakoviny.biz. Tam znajdują się analizowane T-shirty. Numery podane po przykładach odnoszą się do tych stron.

Takie stwierdzenie kieruje badacza w stronę aktów mowy, nazywanych przez M. M. Bachtina *gatunkami*, a w późniejszych pracach Anny Wierzbickiej *genrami*² (por. Wołk 2007, s. 10). Uznaje się za nie

[...] nie tylko krótkie, jednozdaniowe formy – takie jak pytania, rozkazy czy rytualne zwroty grzecznościowe, ale także formy średnie, większe i całkiem duże – takie jak manifest, podanie, kazanie, przemówienie, rozmowa [...] (Wierzbicka 1983, s. 126).

A. Wierzbicka podkreśla ponadto, że „genre mowy” jest działaniem (Wierzbicka 1983, s. 127) oraz „zasadniczą cechą definicyjną każdego genu mowy jest cel – intencja komunikatywna” (1983, s. 134–135). Mimo że w napisach na T-shirtach często brak formalnych wykładników genrów mowy (czasowników lub bezpośrednich wskazówek odsyłających do rodzaju genu), pojawia się pokusa ich analizy właśnie w odniesieniu do genrów mowy. O owej pokusie i kłopotach, jakie powoduje jej uleganie będzie mowa na stronach niniejszego artykułu, a „działanie” i „intencja” będą w nim odgrywały kluczową rolę.

Wśród powtarzającej się tematyki omawianych napisów, uwagę przyciągają przede wszystkim:

1. Cechy charakteru, zainteresowania i upodobania, np. *Jsem prostě roztomilý kluk* (19)³, *Sportuju rekreačně Vrhám stín Divám se do dálky Skáču do řeči Lezu na nervy* (1), *Rád myju nádobi* (17), *Miluju čtení* (1);
2. Rodzina, np. *Stále bydlím u rodičů* (1), *Moje máma dala život legendě!* (21), *Miluji své líné, drzé a nevděčné děti* (5), *Můj tatínek je větší než tvůj* (1);
3. Poglądy, plany, pragnienia, np. *Neuznávám diety Věřím na zázrak!* (11), *Prosím nekrmit Chci být modelka* (11), *Od zítřka už budu hodný!* (11), *Hledám milionáře nad 96 let* (14);

² Badaczka uważa, że słowo *genre* „jest jednak lepsze, mniej mylące dla językoznawcy niż słowo *akt*, bowiem *akt* sugeruje wypowiedź krótką, jednorazową (a zatem, na ogół wzięwszy, jednozdaniową)” (Wierzbicka 1983, s. 127).

³ Zapis napisów na T-shirtach zgodny z oryginałem.

4. Stan psychofizyczny człowieka, np. *Já neumírám Já takto žiju* (11), *Pozor! Nervy nadranc! Nemluvte nahlas! Žádné složité úkoly!* (12);
5. Życie intymne, np. *VIP Vyplňuji intimní přání* (10), *Já. Ty. Postel. Ted’.* (1).

Napis na T-shircie traktuję jako wypowiedź w ujęciu M. M. Bachtina (ros. *высказывание*), a „существенным (конститутивным) признаком высказывания является обращенность к кому-либо, его адресованность” (Бахтин 1979, s. 275). Wypowiedź w takim rozumieniu zawsze zatem ma adresata, a tym – jak podkreśla Bachtin – może być rozmówca, grupa specjalistów w jakiejś dziedzinie, publiczność, naród, osoba wyznająca te same poglądy lub przeciwnie, przełożony, podwładny, bliski, obcy... (zob. Бахтин 1979, s. 275). Obecność adresata jest zatem kluczowa dla realizacji intencji nadawcy, za którego w tym wypadku należałoby uznać użytkownika koszulki. Bez adresata (owej „publiczności”) zakładanie koszulki z konkretnym napisem wydaje się mało zasadne, chyba że nadawca z jakiegoś powodu sam siebie czyni adresatem, czego nie można wykluczyć (cel autoterapeutyczny, stosowanie afirmacji rozumianej jako zabieg psychologiczny polegający na powtarzaniu pozytywnych twierdzeń na temat własnej osoby).

M. M. Bachtin stał na stanowisku, że każda wypowiedź reprezentuje jakiś gatunek mowy, jednak – co podkreśla Mariola Wołk – rozciągnął je on na „całe uniwersum tekstowe” (Wołk 2007, s. 181). Dla tego badaczka wnioskuje:

Próby uzasadniania, dlaczego dany tekst reprezentuje gatunek mowy, trzeba więc uznać za zbędne. Zważywszy, iż gatunek mowy jest niejednolity *ex definitione*, że różnorodność jest niejako wpisana w jego istotę, poszukiwanie wyraźnych, jednolitych kryteriów jego wyznaczania i opisu również wydaje się bezzasadne (Wołk 2007, s. 181).

W swych rozważaniach M. Wołk uznaje jednak, że warto podjąć próbę odpowiedzi na pytanie, jaki gatunek mowy dany tekst reprezentuje (2007, s. 182). Idąc tym tropem oraz kierując się wyłącznie kon-

strukcją (strukturą powierzchniową rozumianą w sensie technicznym) wśród omawianych napisów można wyróżnić:

1. A s e r c j e (ogłoszenia, oznajmienia, oświadczenia, obwieszczenia, wyjaśnienia, wyznania, skargi), np. *Jsem zlobivá holka* (13);
2. K o m i s y w y, np. obietnicę: *Od zítřka už budu hodný!* (11);
3. E k s p r e s y w y, np. przeprosiny: *Promiň, ale opilé sexy holky u sebe přespávat nenechávám.* (2);
4. D y r e k t y w y, np. ostrzeżenia, prośby, rozkazy/nakazy, pytania.

Warto podkreślić, że napisy na T-shirtach mogą łączyć w sobie różne typy aktów dyrektywnych, na przykład:

1. Ostrzeżenie i rozkaz: *Pozor! Nervy nadranc! Nemluvte nahlas! Žádné složité úkoly!* (12);
2. Prośbę i ostrzeżenie: *Dejte mi kafe a nikomu se nic nestane* (12);
3. Akty o różnym charakterze, np. asercje i dyrektywy: *Majitel toho trička ma více jak 30 let Prosím: – žádné poznámky k jeho vaze a barvě vlasů, – žádné otázky typu: jsi hluchý? jsi splepý? – žádné sexuální narážky jako: vydrž, vytrvalost... A: mluvíte pomalu a zřetelně!* (7).

Już podczas analizy asercji, które przeważają w wyekscerpowanym materiale, nietrudno zauważyć ich różnorodność i problem z jednoznacznym odniesieniem do genu mowy. Trudno bowiem znaleźć wyraźną granicę między ogłoszeniem, oznajmieniem, powiadomieniem czy obwieszczeniem⁴. Nie jest celem niniejszego artykułu próba

⁴ Badacze problematyki dostrzegają pomiędzy tymi wypowiedziami różnice – od większych do tych najbardziej subtelnych. Mariola Wołk twierdzi na przykład, że czynności ogłaszania nie można kierować do jednej osoby (2007, s. 65) i jest to czynność jednorazowa (2007, s. 67), natomiast „obwieścić coś „można zarówno zbiorowości, jak i jednej osobie” (2007, s. 80). Akt zawiadomienia zaś „wyklucza – jak się zdaje – kontakt między zawiadamiającym i odbiorcą” – „[...] w zawiadomianiu wpisana jest odległość przestrzenna dzieląca zawiadamiającego i zawiadamianego” (2007, s. 89). Te rozważania potwierdzają jedynie wątpliwości i złożoność problemu genrów mowy.

eksplikacji semantycznych tych genrów mowy⁵. Można jednak odnieść wrażenie, że w założeniu są one wykorzystywane z intencją przekazania informacji.

Teoria aktów mowy zakłada, iż „wszystkie wypowiedzi oprócz tego, że coś znaczą, wykonują również określone działania (albo „robią jakieś rzeczy”) dzięki posiadaniu odpowiedniej mocy” (Levinson 2010, s. 274), stąd wyróżnienie przez P. Austina trzech rodzajów aktów (lokucyjnego, illokucyjnego i perlokucyjnego). Przyglądając się badaniom z zakresu teorii aktów mowy, warto zwrócić uwagę na fakt, że określenie a k t m o w y – o czym pisze Stephen C. Levinson – z czasem zaczęło się odnosić wyłącznie do klasy aktów illokucyjnych (ibidem). By zapowiedziana w wypowiedzi czynność mogła zostać wykonana, konieczne jest natomiast spełnienie różnych warunków. Na przykład dla aktu obietnicy John Searl wyróżnił ich 10:

1. Mówiący powiedział, że wykona daną czynność w przyszłości.
2. Ma zamiar wykonać tę czynność.
3. Wierzy, że może ją wykonać.
4. Uważa, że w normalnych warunkach, tzn. bez składania obietnicy, by jej nie wykonał.
5. Uważa, iż odbiorca chce, aby nadawca wykonał tę czynność (bardziej niż żeby jej nie wykonał).
6. Zamierza nałożyć na siebie zobowiązanie wykonania tej czynności przez wypowiedzenie W.
7. Zarówno mówiący, jak i odbiorca rozumieją W.
8. Oboje są w pełni świadomymi, normalnymi istotami ludzkimi.
9. Sytuacja, w której oboje się znajdują jest sytuacją powszednią – tzn. np. nie grają w sztuce teatralnej.
10. Wypowiedź W zawiera NWM⁶, które jest poprawnie wypowiedziane wtedy i tylko wtedy, gdy obowiązuje wszystkie wyraźnie wyliczone warunki (cyt. za: Levinson 2010, s. 277).

⁵ Takie próby były podjęte przez Anną Wierzbicką (1983) oraz Mariolę Wołk (2007).

⁶ Narzędzie wskazujące moc illokucyjną.

W niniejszym materiale został już przytoczony przykład aktu obietnicy, który jednak warto poddać bardziej szczegółowej analizie, a mianowicie: *Od zítřka už budu hodný!* (11).

Zgodnie z eksplikacją aktu obietnicy autorstwa A. Wierzbickiej:

Zakładając, że chcesz, abym zrobił Z,
nie chcąc nie zrobić tego, co chcesz, żebym zrobił,
chcąc spowodować, żebyś mógł myśleć, że jestem zobowiązany to zrobić,
mówię: zrobię Z (Wierzbicka 1973, s. 213),

nadawca podejmuje zobowiązanie wykonania Z. W prezentowanym napisie określił on nawet czas wykonania czynności (od jutra). Jednak możliwość wielokrotnej prezentacji tekstu podaje w wątpliwość jego intencję: jeśli bowiem jutro znowu założy tę koszulkę, może być grzeczny dopiero od „kolejnego jutra”. Trudno zatem określić, czy w ogóle ma on zamiar wykonać tę czynność, co ujawnia problem z odczytaniem intencji nadawcy.

Cztery ostatnie warunki spełnienia aktu obietnicy, co podkreśla S. Levinson, „są właściwe dla wszystkich aktów illokucyjnych” (Levinson 2010, s. 277). Wśród nich za najbardziej istotny można uznać punkt 7. *Zarówno mówiący, jak i odbiorca rozumieją W*. Warto zatem przyjrzeć się bliżej próbom odniesienia wybranych napisów do genrów mowy nie tylko z punktu widzenia ich wartości informacyjnej, ale również jasności przekazu treści:

1. *Promiň, ale opilé sexy holky u sebe přespávat nenechávám* (2).

Dwuznaczność wypowiedzi (*přespávat – strávit noc spaním*⁷) powoduje, że nie ma ona charakteru przeprosin ani nawet odmowy (pomimo wykładnika tego aktu mowy w postaci czasownika: *nenechávám*), a raczej implikuje ostrzeżenie (*přespávat nenechávám – nie pozwolę ci spędzać nocy na spaniu*), stanowiąc jednocześnie zachętę, propozycję. Ujawnia zatem problem niejednoznaczności, której podczas komunikacji należy unikać oraz nadmiaru informacji, które odbiorca musi rozszyfrować, co znacznie utrudnia zrozu-

⁷ *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*, Praha 2013, s. 329.

mienie intencji nadawcy.

Odwołując się do eksplikacji aktu przeprosin autorstwa A. Wierzbickiej:

wiem że zrobiłem coś co było dla ciebie złe
sądzę że możesz czuć do mnie coś złego z tego powodu
mówię: żałuję że to zrobiłem
mówię to bo chcę żebyś nie czuł do mnie nic złego (Wierzbicka 1983, s. 130),

trudno tę wypowiedź za taki akt uznać. Nadawca niczego bowiem nie żałuje i nie zrobił nic, co byłoby złe dla odbiorcy.

2. *Proč právě já?* (12)

Brak dostatecznego kontekstu, a tym samym niedobór informacji utrudnia zrozumienie powyższej wypowiedzi oraz rozpoznanie rodzaju aktu. Forma pytania jest tu bowiem myląca. Zgodnie z eksplikacją aktu pytania:

chcę żebyś sobie wyobraził że ja nie wiem tego co ty wiesz i że ty chcesz mi to powiedzieć
mówię to bo chcę żebyś mi to powiedział (Wierzbicka 1983, s. 129),

stanowi on próbę uzyskania informacji. W wypadku prezentowanego napisu tak jednak nie jest. Można w nim nawet dostrzec elementy aktu skargi:

mówię: dzieje mi się coś złego
czuję się źle z tego powodu
mówię to bo chcę żebyś mi współczuł (Wierzbicka 1983, s. 130).

Ciekawe przykłady stanowią także napisy na T-shirtach przeznaczonych dla dzieci, jak choćby:

3. *Výměním bráchu za koloběžku* (3)

Dziecko nie jest bowiem świadomym nadawcą prezentowanego tekstu. Wyboru koszulki dokonują najczęściej jego opiekunowie. W takim wypadku nie można zatem mówić o intencji nadawcy – użytkownika koszulki.

Trudności w odczytaniu intencji nadawcy może sprawiać zastosowanie przez niego gry językowej, na przykład:

4. *Sportuju rekreačně Vrhám stín Dávám se do dálky Skaču do řeči Lezu na nervy* (17)

Rzucanie cienia, spoglądanie w dal, wchodzenie w słowo oraz grę na nerwach trudno bowiem uznać za dyscypliny sportowe i pomimo formy asercji, powyższa wypowiedź nie pełni funkcji informacyjnej.

Za Dorotą Zdunkiewicz warto przypomnieć, że wśród kryteriów wyróżniania typów wypowiedzi przez P. Searle'a za najważniejsze uważane są następujące:

- 1) rodzaj intencji mówiącego towarzyszącej wypowiedzi,
- 2) kierunek działania od słów do rzeczywistości lub odwrotnie od stanu rzeczy do słowa,
- 3) stan mentalny mówiącego (wola, emocje, zamiary, przekonania) (Zdunkiewicz 2001, s. 275).

Na podstawie tych kryteriów nie można jednak w sposób jednoznaczny odnieść omawianych napisów do konkretnych genrów mowy. Należy cały czas pamiętać, że aspekt illokucyjny mierzony jest warunkami skuteczności, dla których podstawowym pojęciem jest intencja nadawcy (por. Zdunkiewicz 2001, s. 277) i aby właściwie odczytać wypowiedź na T-shircie, należałoby owe intencje rozpoznać, co jest bardzo utrudnione, a w wielu wypadkach wydaje się zadaniem karłowatym.

Na pewno można w wypowiedziach o tematyce osobistej próbować odczytać informacje sugerowane (implikowane), jednak odbiorca nigdy nie uzyska stuprocentowej pewności co do rzeczywistych intencji nadawcy. W tym wypadku trudno zatem mówić o genrach mowy *sensu stricto*, można natomiast o potencjale illokucyjnym przedstawionych w niniejszym opracowaniu wypowiedzi.

Konkludując, funkcja napisów o tematyce osobistej nie jest funkcją czysto informacyjną. Na pierwszy plan wysuwa się bowiem wyraźnie *f u n k c j a l u d y c z n a* (beztroska zabawa, komizmotwórczy charakter wypowiedzi, występowanie przeciwko ogólnie przyjętym normom) i *f a t y c z n a* (chęć nawiązania kontaktu). Użytkownik

dokonuje wyboru tej, a nie innej koszulki niekoniecznie dlatego, że chce coś oznajmić lub o czymś poinformować. Jedynym powodem może być fakt, że dany napis wydaje mu się zabawny, prowokujący, przyciągający uwagę odbiorców. W kontekście tych rozważań należałoby krytycznie odnieść się do ogólnej interpretacji T-shirtu z napisem jako „tablicy”, na której prezentuje się swoiste ogłoszenie (w użyciu zarówno gerundialnym, jak i rzeczownikowym (por. np. Wołk 2007, s. 48), np. *Ztratila se mi manželka* (18), *VIP vyplňují intimní přání* (10), *Hledám milionáře nad 96 let* (14).

Prezentowane napisy mają formę krótkich ogłoszeń prasowych, jednak ich funkcją prymarną nie jest przekaz informacji, a wspomniane przyciągnięcie uwagi (co łączy napisy na T-shirtach z nagłówkami prasowymi). Dostrzegalna w omawianych napisach familiarność (związana ze wspomnianą na początku otwartością w upublicznianiu życia osobistego łącznie z intymnym) to natomiast jeden z elementów „światoodczucia karnawałowego”, a zatem Bachtinowskiej teorii karnawalizacji. Warto poszukać w zgromadzonym materiale również innych jej wykładników, do czego skłania przedstawiona przez badacza koncepcja dialogu biesiadnego. Jak pisze bowiem Bachtin,

[...] dialogowe słowo biesiadne miało szczególne przywileje (początkowo typu kultowego): prawo do pewnej swawoli, nieskrępowania i familiarności, do śmiałych wynurzeń i ekscentryczności, do ambiwalencji – czyli połączenia pochwał i obelg, powagi i śmiechu (Bachtin 1970, s. 185).

Sadzę, że w przedstawionym materiale można dostrzec szereg analogii do tej teorii.

Literatura

- Bachtin M., 1970, *Problemy poetyki Dostojewskiego*, przeł. N. Modzelewska, Warszawa.
- Drlíková P., 2015, *Řekněte to tričkem: Topy s nápisy, ve kterých se neztrapníte!*. Online: <https://www.prozeny.cz/magazin/krasa-a-moda/modni-trendy/42223-reknete-to-trickem-topy-s-napisy-ve-kterych-se-neztrapnite> [dostęp: 23.04.2016].
- Grzegorzczkova R., 1991, *Problem funkcji języka tekstu w świetle teorii aktów mowy*, „Język a kultura” 4, s. 11–28.

- Grzegorzycykowa R., 2007, *Wstęp do językoznawstwa*, Warszawa.
- Levinson S. C., 2010, *Pragmatyka*, Warszawa.
- Ossowska K., Szkudlarek-Śmiechowicz E., 2014, *Moda na słowo – analiza językowo-komunikacyjna napisów na T-shirtach*, [w:] K. Jachimowska, B. Kudra, E. Szkudlarek-Śmiechowicz (red.), *Słowo we współczesnych dyskursach*, Łódź, s. 331–340.
- Sijka A., 2003, *Koszulka ponad podziałami*, „Wprost” 36 (1084). Online: <https://www.wprost.pl/tygodnik/48701/Koszulka-ponad-podzialami.html> [dostęp: 23.04.2016].
- Sobol E. (red.), 2012, *Słownik języka polskiego PWN*, Warszawa.
- Wierzbicka A., 1973, *Akty mowy*, [w:] M. R. Mayenowa (red.), *Semiotyka i struktura tekstu. Studia poświęcone VII Międzynarodowemu Kongresowi Sławistów*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, s. 201–219.
- Wierzbicka A., 1983, *Genry mowy*, [w:] T. Dobrzyńska, E. Janus (red.), *Tekst i zdanie. Zbiór studiów*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, s. 125–137.
- Wołk M., 2007, *Ogłoszenie jako akt mowy i gatunek tekstu. Studium z semantyki i składni*, Toruń.
- Zdunkiewicz D., 2001, *Akty mowy*, [w:] J. Bartmiński (red.), *Współczesny język polski*, Lublin, s. 269–280.
- Бахтин М. М., 1979, *Эстетика словесного творчества*, Москва.

Maria VAŠUTOVÁ, Viktória KOPUNIČOVÁ
Ostrava

Risk behavior in electronic communication¹

Keywords: risk electronic communication, digitalization, cyberbullying, protective strategies, help, prevention programs

Abstract

The paper deals with the issues of risk electronic communication and its negatives and consequences that entails. It also deals with cyberbullying as the most frequent form of electronic communication. Despite on considerable public and experts' attention cyberbullying is still increasing. When you enter the word „cyberbullying” in Google, you may find nearly 9 million references about this topic. The direct help which can help to reduce cyberbullying is still unclear. Some of the studies dealing with these problems point to the fact that particularly teachers and parents don't know how to deal with this and also how to help. They have problem to recognize the signals, they don't know the exact process that would eliminate the cyberbullying and also protect the protagonist of cyberbullying. This paper presents a summary of the findings of the risk of electronic communication, the excessive problematic use of Internet, the effects of cyberbullying and prevention programs and organizations to help in resolving this issue.

Introduction

In the context of the excessive problematic electronic communication Manfred Spitzer (2014) introduced the concept of „digital dementia” defined as a mental process which can lead to decomposition and evaluation of cognitive brain functions to the extent that can be compared to similar expressions, as in mentally diseased individuals.

¹ This chapter was supported by the project SGS12/FF/2015 „Risky behavior in cyberspace”. Thanks to Terézia Slívová for assistance with this article.

To answer the question why fails to halt growth of cyberbullying and the associated incidence of negative effects despite all the information about the risks of electronic communication we impact on fundamental problems. These basic problems are associated with availability of new media to a greater extent than in the past, poor teachers' ability to identify and solve problems bullying in schools and parents considerable ignorance on this issue. The growth and development of digitization on the one hand helps and facilitates our life, but on the other hand it shows a significant negatives associated with the digital time. Whether it's a new phobias (nomophobia, cyberphobia, logizomechanophobia, technophobia, internet phobia, prosophobia, cybersex, shopaholizmus, addiction to chat, addiction to pornography sites, internet voyeur etc.) or the results of research on the amount of spending hours with electronic communication.

1. Internet and its risks

The Internet in general is mostly used for online communication, for forming and maintaining relationships with strangers also with close friends. Interpersonal relationships are in real life an important part of life and identity formation. Spitzer (2014) says that the internet is not „good or bad”, but this is a rate of use, the limit at which positive aspects are begin to stand back (to subside) and starting psychological problems. This limit is not only the individual, but mainly depends on the age. Young children, whose brains are starting to develop, are more vulnerable than adults. Too intensive use of electronic media especially in childhood leads to memory disorders and concentration, together with distraction, with poor reading and lack of reading comprehension and overall emotional flatness.

The Internet has absorbed people of all ages and the actual electronic communication brings more and more negatives, even in the form of bullying, intimidation, sexual harassment, disclosure of personal information, photos or videos. Negative impact on the individual also on the company is more than enough. We can include here

psychic disorders at individual level, leading to the collapse of the value system of personality, which in the mass occurrence reflect in the social area (sphere) in the form of crime, social disintegration of the affected population, unemployment, homelessness, prostitution etc.

Studies dealing with problematic internet use described the problematic users like shy, with low self-confidence, with weaker social skills, neurotic and depressive (Caplan, 2002; Ceyhan & Ceyhan, 2007; Kim, Ryu, Chon et al., 2006). The studies (Tsai, Cheng, Shih, & Yang, 2009; Lee, 2000) also show a link between lack of social support, neuroticism, gender and problematic internet use. The Internet looks like a place for mental control of yourself and reducing tension, sadness or stress. Individuals, which are overwhelmed by feelings, problems at work or in relationships, or relation in family or at school, can sink into the virtual world and then is easy to get lost in any part of the Internet. Whether it's online pornography, online gambling, chat, forums etc. The space for escape from reality and from real-world problems is created (Haddadain, Abedin, & Monirpoor, 2010; Davis, 2001; Caplan, 2005; Kopuničová, 2013).

Research Hardin and Ming Yi Tee (2007) confirm, that respondents which spent excessive amount of time with online activity, were more neurotic, anxious and emotionally lonely and also less extroverted and sociable. They gained greater support from online social networks compared with the average internet users. Further analysis showed that neuroticism and perceived social support from online social networks are a significant predictor of excessive Internet use. Spitzer (2014) argues that many contemporary young people spend twice as much time on social networks as with learning. The Google searcher will search 31,500,000 references relating to the issue when you enter „Internet addiction”, what suggesting an increasing interest in electronic communications.

1.1. Criteria of problematic internet user, risk behavior

From the available sources, we know that with the advent of computer technologies emerge problems such as the question, where be-

gins normal use of computer technology and where occurs pathology (Davis, 2001; Demetrovics, Szeredi, & Rósz, 2008; Caplan, 2002). Internet is part of everyday life, for many people is a great and often the only source of information, the possibility to communicate with family and friends (long separation over long distances etc) (Morahan & Schumacher, 2000; Young, 1998; Benkovič, 2007; Davis, 2001).

Block (2008), Beard and Wolf (2001) present that the criteria of problematic use of new media: excessive use of the internet, which is at the expense of basic need such as food, hygiene, sleep, fluid intake etc.; withdrawal symptoms such as anger, tension, depressive symptoms in case of unavailability of the Internet, tolerance with the increasing time and needs to be on the Internet, the negative consequences of Internet use in terms of hassle, lies, degraded work or school performance, social isolation or fatigue. Shapira et al. (2003) presents the diagnostic criteria of problematic internet use: preoccupation of Internet use, using the Internet longer than planned. Using the Internet or preoccupation of Internet use causes significant distress or deterioration in social, professional or other important areas.

Authors (Davis, 2001; Demetrovics et al., 2008; Young, 1998; Benkovič, 2007) indicate that the use of Internet emergent some form of risk behavior. These include excessive gaming, excessive chatting or sending emails, excessive use of sites with pornographic themes, but also risky electronic communication which present use of the Internet or mobile phone for the online social aggression (Oglivie, 2000; Willard, 2007).

Problematic behavior in the context of risk electronic communication causes a loss of interest in real life in direct social contact. Davis (2001) and Caplan (2002, 2005), which in their studies indicate that there is often a manifestation of depressive exhibition, impulsivity, aggression, disruption of relationship with family members, partner problems, poor results at work or at school.

Davis (2001) points that lack of social support from family or friend and social isolation are signed under the emergence of problematic internet use. The procrastination is playing an important role not

only with the development but also the maintenance of problematic Internet use (Benkovic, 2007; Caplan, 2002; Davis, 2001). It is also the problem when people are isolated from their friends in favor of on-line friends.

Benkovic (2007) presents a concept of new disease called „New age disorders of non substance dependences”, which include disorders associated with excessive internet use, computers, machines and mobile phones.

Internet is also abused for criminal activities such as illegal contents, spread viruses, spam, distribution of child pornography, misuse of information, dissemination of false or offending information etc. Among the recent criminal acts and social pathologies includes cyberbullying, cyberstalking, cybergrooming, sexting, happy slapping etc. (Lau, & Paulhus, 2010; Jaishankar, & Sankary, 2006; Oglivie, 2000; Mullen, Pathe, Purcell, & Stuart, 1999).

1.2. Rules for Internet work at school by Kavalir (2009)

To decrease the risk internet use is possible to determine the rules for Internet work for child. Among the frequently mentioned are some rules formulated by Kavalir (2009):

Prohibition to use mobile phone during the lessons in school (they should be turn off in bags) for the prevention of filming or photographing students and teachers.

Block the access to the Internet in classrooms and schools, retain access in the rooms with computers. Blocking of selected websites (especially pages containing pornographic material, some gaming sites, social networks etc.).

Ensure computer with software which is able to send information what students are doing on their desktop to teacher computer (iITALC application). About this action as well as about the etiquette and the Bill of Rights on the Internet, students should be informed in advance.

The school has set clear rules about using of computer technology, penalties relating to attempts to hack into a foreign account. Each

student has a school email address to which has access only the owner and can log into it from home.

2. Cyberbullying and its risks

The term of cyberbullying is sometimes replaced with the term of digital bullying, digital aggression, cyber bullying, electronic bullying, online bullying etc. In our text we will use the term cyberbullying and the concept of digital bullying.

In general bullying (traditional and digital) may be the work of an individual, but also the entire group. „Out of sophisticated technology, cyberbullying is not different form traditional bullying from part of aggressor. As in another form of bullying the object is the same: to hurt, to frighten and to humiliate the victim, either publicly or in private” (Kohut, in Vašutová et al., 2010). Among the protagonists there are the aggressor, witness and victim in traditional as well as in digital bullying.

In traditional bullying the aggressor is often manifested with physical superiority, but in digital space the physical strength of aggressor is not important. It also doesn't have to be persons, which are in the real world social dexterous. On the contrary, we can meet with the opinion that those who are non-pushing, shy and can't establish relationship with the others in real world, are turning in to very active and also aggressive in the electronic communication (Vašutová et al., 2010, p. 90). One of the major factor which supports the individual in developing his aggressive behavior in cyberspace is anonymity (or pseudonymity). The anonymity is active on both sides – the victim doesn't know the aggressor, but also aggressor doesn't know his victim. „When people using technologies, they losing tactile feedback, interaction in the face to face, which provides guidance of consequences of their actions on others.” (Willard, 2007, p. 80).

Aggressor, as he sees his victim, he loses inhibitions and attend disinhibition effect. An attacker in cyberbullying is allowed much more than they afford to the victim in the face to face. Disinhibi-

tion is enhanced by anonymity, time and physical distance and also lack (of complex) of sensory perception. Another important concept in the context of electronic communication is deindividualization. Many experts define new technologies, especially the Internet, as a place without barriers also in a case where people are named in it and hence less anonymous (Joinson, Šmahel, in Vašutová et al., 2010).

The audience, witness of bullying is itself a social experience that directly teaches individual the basic knowledge of power, authority, empathy, social responsibility, courage (or lack thereof) or injustice. Who is a witness of bullying but also who is informed about bullying, is usually little (less) trained in how to be properly maintained, so they prefer to perceive bullying as a normal part of their lives (Vališová & Kasíková, 2007).

New technologies create new quality of sociability, the digital sociability. In cyberspace or in the digital space, arise and live new relationships, create new communities. These new communities operating in new forms of communication will likely create a new social norm of action. Crossing the state borders, nations and cultures are the main features (Sak, & Saková, 2004, s. 124).

Anyone can be a victim of digital bullying. The victim may be chosen randomly (e.g. randomly selected by phone numbers). The predictor of individual risk may be its use or misuse the new technologies e.g. the addiction of new technologies. Many Internet users (not only the victim) live in social isolation and many of them search for mutual support on the Internet, which would encourage them to future violence. This suggests that victims of bullying are at risk because of low social adjustment experience.

The consequences of cyberbullying are compared with the impact of traditional form of bullying. The president of American Academy of Child and Adolescent Psychiatry Jerry M. Wiener, in Vašutová (2010) states that cyberbullying can have a serious impact on the health of individual, especially as precipitating factor of development of psychiatric disorders. The most common consequence is depression which if is untreated, leads to a limitation of the ability to function in everyday life. It has been shown that individuals which have been

victimized in childhood and in adolescence, suffer with depression and low self-esteem also at age 23 (and beyond), when they are not bullying. Victims of cyberbullying are manifested frequent sadness, tearfulness, decreased interest in activities or inability to enjoy the previously favorite activities, boredom, lack of energy, increased irritability, anger or hostility, frequent complaints of physical problems such as headaches or stomach. The greatest risk is suicide (Vašutová et al., 2010).

2.1. Preventive programs and organizations dealing with cyberbullying

The following text describes some of preventive programs and organizations that emphasize the importance of involving families, educators, schools and adolescents to the issue of cyberbullying. The programs also include *r e c o m m e n d a t i o n s* how to recognize actors of bullying and how to treat them. The role of the school is to participate in the issue of bullying to the curricula (traditional and digital) and thus increase awareness among pupils and students about the consequences of bullying.

O l w e u s preventive program against cyberbullying (OBPP, Olweus, 2005) – Norwegian school program focused on reducing aggression and bullying in schools. It includes social skills training, parental involvement, and direct intervention for children, adolescents and victimized. The program contains sections for students, educators / schools, parents and interaction.

Key Stage Three (Paul, Smith & Blumberg, 2012) – The education program developed in the UK designed for schools to reduce the occurrence of bullying. Participates in the program not only students but also educators and parents. The main intention of the program is to encourage the development of *proactive strategies*.

C o n R e d (Ortega-Ruis, Del Rey & Casas, 2012) – Spanish program, which is focused on the risk factors of cyberbullying and it is based on the successful defensive strategies emanating from previous preventive programs. It underlines the promotion of relations: *s c h o o l – f a m i l y – s c h o o l c o m m u n i t y*, development of key competencies of students and educators, the development of technical support in school. It also contains advices for families how to recognize whether a child is being bullied.

S c h o o l p r o g r a m a g a i n s t b u l l y i n g , P a r t B – The program was developed and applied in Hradec Kralove at primary and secondary school. It includes parts for schools in which the emphasis is on the *protection of victims*, consistent testing and introduction of measures to prevent the spread of bullying. Further comprises parts for parents, children and adolescents, which emphasize awareness-raising and skills building to orientate in bullying.

For awareness raising, prevention and possible action against cyberbullying in the Czech Republic is focused several *organizations and projects*. There are: *Safer Internet* – www.saferinternet.cz. This is the first Czech Cultural Centre for European Safer Internet program, which has received the support of the European Commission. In early 2007 it has been renamed to *Czech Safer Internet Combined Node* and includes the following modules: *Safer Internet Awarenod/Helpline* (Awareness and assistance center of Safer Internet) and *Safer Internet Hotline* (Internet Hotline). Furthermore, *E-Bezpečí (E-Safety)* – www.e-bezpeci.cz, *E-Nebezpečí pro učitele (E-Danger for educators)* – www-e-nebezpeci.cz. and *Projekt Minimalizace šikany (Project Minimization of bullying)* – *Miš* – www.minimalizacesikany.cz (Vašutová et al. 2010; Orosová, Janovská, Kopuničová, & Vaňová, 2012)

Centre for the Prevention of Risky Virtual Communication, the Faculty of Education, *Palacký University in Olomouc* – www.prvok.upol.cz – implements through its educational programs (*E-Security, E-Synergy*

etc.) prevention of risky behavior associated with ICT, particularly in the form of education and through media campaigns.

E - Safety Program works primarily with case studies of model cases in the Czech Republic and all over the world, mainly from the UK, USA, Poland and other countries. The theoretical interpretation is in this program of education involved in a minimum amount. It is based on a detailed analysis of cases in which the child, adolescent was a victim of cyberbullying or sexual assault. Most of the studies are complemented by photographs of attackers and victims to occur the interconnection and identification of participants of educational activities with the victims. Educational and preventive effect was multiplied when using photographs (Szotkowski et al., 2013).

3. Prevention of risky behavior in cyberspace for schools and parents

The issue of traditional bullying and digital bullying prevention has a major character, and should have a systemic constitution, the individual components of the whole system should be linked to each other, thus producing the most effective results. Prevention, remediation and assistance are complex processes, educational, sociological, psychological, and last but not least a moral problem. The main role has to be played by family and school, because that is where most of human personality is formed. This prevention issue of risky behavior in context of using electronic media (prevention of cyberbullying) is discussed in Czech society for many years. There are a large number of prevention programs, which are implemented as government agencies, and private entities. Prevention is very often underestimated, because a preventive effect on negative risky phenomenon is very difficult to capture and measure (for example, a longitudinal comparison of experimental results of institutions at which prevention takes place, with those on which the preventive program is not implemented). Prevention in the field of safe behavior on the Internet at national level falls within the area of crime prevention and the prevention of risky

behavior within the Ministry of Education. The topic of risky behavior on the Internet is fairly new, and the resulting documents that have to be focused on this area, constantly undergoing a process of revisions and editing. Examples include changes in the methodological recommendations for the primary prevention. An emerging regulatory standard could lead to the change such as Cyber security law (law number 181/2014 Statute). Positive result of prevention requires direct education aimed at vulnerable target group and those who work with this group and with media campaigns focusing on each phenomenon. Further functional form of prevention, is offering alternatives to risky behavior on the Internet. For example, strengthening the leisure activities and offering interesting ways of spending free time. Another form of preventive activities represents prevention implemented by presenting positive role models for parents, teachers and peers (Szotkowski, Kopecký, & Krejčí, 2013).

Children form a group which is socio-pathological phenomena, cyberbullying most endangered. Another subject taking part in the massive expanding of cyberbullying among children are adults, especially parents and teachers affected by their lack of information about risks of technology use, passive approach to supervision of their children how they use of new media. Part of the reason why this is so, is the fact that they are often inadequately informed about possible misuse of information and communication technology. The child has a head start in the field of electronic communication if has older parent or educator (Sak et al., 2007). Great danger that arises from cyberbullying consists in the fact that the victims do not confer victimization with an adult. Children are less likely to rely on parental support. This assertion is also indicated by Hinduja, Patchin (2007) that over 40% of the victims of cyberbullying did not confide to anyone, and only 14% reported that they had entrusted the adult. Children and adolescents are often afraid to confide the parents. They think that if they told it their situation would be even worse. Among other things, they also fear the restrictive measures taken by the parents, which

could follow, especially the prohibition of access to their mobile phone or computer.

The family is the most important group of individual's life and even in case of access to technology and solving problems associated with cyberbullying family can be the most important element. Therefore, monitoring the use of electronic communication of their children is very important. Results of research realized by TNS AISA conducted in the Czech Republic in early 2009, state that 17 percent of parents do not check what their children do at home, in leisure time on the Internet. The majority only carries out random checks. Programs restricting children's access to unsuitable sites uses only 8 percent of parents (www.nebudobet.cz/?cat=pomoc).

Assistance and education of parents. It is indisputable that the crucial social factors affecting acting on the personality development of the child is family. If child has is to develop mentally in healthy and socially useful personality, he needs to grow up in an environment of constant, emotionally favorable, warm, kind, sympathetic. Family stands at the beginning of a child's life, thus has the possibility to influence its development in the most sensitive phases. Children obtain basic information about the outside world from parents they learn to relate to other people. In various families, conditions for the formation of a child's confidence are different. If a child lives in a family full of nervousness, tension, mutual disrespect, dislike and distrust, could no longer pass his own life without problems. A deposit that parents give the child in the childhood, shall be borne with him for the rest of his life (Vašutová, 2008). Cyberbullying prevention should begin at the time when cell phone is given to the child for the first time or when they first connect to the Internet. So such as we prepare our children how to cope with trappings of a real world, we have to teach them how to overcome the problems they may encounter in the virtual world. Parent should give a good example to children in the use of new media technologies (e.g. do not use a mobile phone while driving, watching TV), should not trivialize the spreading rumours over the Internet, etc. The most important preventive measure that is already

starting to be used actively in the Czech Republic is the contract for Internet use. It regulates the rules of how the child should use a computer and internet. Knowing these rules, following them, leads to preventing possible problems, including cyberbullying. To give the child a contract to keep in mind, it is recommended to hang mentioned document in a visible location, preferably next to the computer (Kavalír ed., 2009). The issue of education of parents is very problematic simply because the parent is the most difficult educable element in the prevention of risky behavior associated with ICT. Parents are usually workloaded and they do not have a lot of spare time, wherein they could be educated. Therefore, an appropriate form of prevention focused on parents seems to be especially prevention implemented through the mass media – through television programs or campaigns performed in the Internet environment (Sztokowski et al., 2013).

Assistance and education of educators. Educators, of course, have to be informed as well as their pupils about the socio-pathological phenomena associated with ICT. Educators have to acquire in addition to the basic theoretical information (psychology, pedagogy, IT aspects, etc.) also the information about possibilities of designing individual situations in accordance with applicable legal standards. It is necessary within the education to explain how to proceed if the school shows a case of cyberbullying, how to deal with situations associated with eg. mobile phones recordings, publishing photographs of children on the school website, the problems associated with Facebook, complying with the rules defined by the Internal Guidelines of the school, etc. (Sztokowski et al., 2013). The school has to be a safe place for a child. The Convention on the Rights of the Child guarantees the children in educational establishments staying safe without deleteriously affecting the health, both physical and mental. If a child turns to his educator alerting him about being bullied, it is necessary to act immediately. Krejčí (2010) takes the view that if we are pre-equipped with a set of information about traditional bullying, cyberbullying (what exactly cyberbullying is, how it is manifested,

how to deal with it, who to ask for help, etc.), we will have a much better chance to handle the problem. In terms of prevention, of course, attention is turned to the role of an educator, whose responsibility includes formally provision of explicit rules, drawing on professional assessment of students, maintaining secure and reverent school education, installing, monitoring and filtering of software, implementation and evaluation of formal programs preventing cyberbullying and parental guidance. The first active step that can an educator do is to assess the level of cyberbullying that occurs at school, and the impact of this on the physical aspect of the student and the learning environment. Determination of current condition of online behavior among the population of the school may be assessed the best by an anonymous survey of attitudes of students and school personnel (Hinduja & Patchin, in Vašutová, 2010).

There are a number of general characteristics and indirect and direct signals typical for cyberbullying, which should be included in the evaluation of the situation.

Indirect signals of the cybervictim. Sudden finished using of the computer. Variable behavior and mood. Nervousness when reading SMS or emails. Somatic difficulties or fear or reluctance to go to school, eventually frequent residing close to an educator. Deterioration of school results. Irritation, frustration or expressiveness when leaving the computer. The individual is fearful, sad, apathetic or unusually aggressive. Sleep disorders, nightmares.

Indirect signals of the cyberaggressor. A quick turning off the monitor or closing PC programs in case of an adult approach. Spending long hours at the computer, mainly at night. Anger in case of inability to use the computer. An overdone laughing at the computer (in the school suspiciously laughing bunch of kids standing around the computer). Avoiding conversations about what the child is doing at the computer. Using several online accounts or addresses.

Direct signals of the cyberaggressor. Intentional humiliation. Rough joking and ridiculing. Contempt. Swearing. Constantly criticizing and questioning. Harming or theft of personal be-

longings. Restriction of liberty, physical attacks (Kavalír, in Vašutová et al., 2010).

A necessity is to define for pupils and students exactly and concisely what risky electronic communications and cyberbullying means. One of the possible defense strategies leads through the demonstration of specific cases. Thus pupil or student can emotionally commit to the issue. They can realize their own vulnerability and pitfalls of not taking the internet seriously. It is important that the school should inform about the nature of online aggression both students and educators. The members of the school management should dedicate time to this, to instruct them on this issue and give all the important information further to educators and counselors. For example, the school management shall convene a meeting regarding to the safety of youth on the internet and invite a specialist, who will speak on the topic, provide information on the current case studies and summarize the results of recent researches. An important role in the further education of the teaching staff can play a prevention methodologist or school psychologist. Last but not least also currently offers opportunities for professional seminars within the school which are taking place below the guidance of experienced tutors on the territory of all the regions, for example Centre for the Prevention of Risky Virtual Communication, the Faculty of Education, Palacky University in Olomouc – www.prvok.upol.cz.

The work of an educator is very demanding in a number of aspects and contexts, nevertheless an educator in the context of solving cyberbullying should: Strengthen the empathy in students. In many cases, students do not realize that their actions may hurt someone else. It is advisable, therefore, to strengthen their sensitivity and respect towards others. Improve the classroom atmosphere. Cases of cyberbullying often appear in classes that are otherwise „difficult”. Preventively may operate regular activities that are focused on improving the relations and cohesion in the classroom. The positive role is played such as joint projects or group style of education. Leading up to the reverence towards others. Who appreciates other people perceives re-

relationships separately from material things, whether it is his clothing, appearance or grades. Giving positive feedback. Well-intentioned words may the other person often interpret differently. Establish good relationships between educators and pupils. Relationship of trust contributes to the fact that pupils affected ('handicapped') by cyberbullying turns to his educator with this problem. Thereafter it is much easier to help them quickly than if the case is develops elaborately „undercover” (Vašutová, 2010).

In accelerating the rate of the spread of cyberbullying definitely takes a share the development of technology and services, which creates an ideal place for spread a dangerous communication practices. That does not mean that the development of technology is something wrong. It depends only on us how we stand to the possibilities that are offered, whether we use it or misuse. Information and communications technologies are not weapons, they are instruments. They are neither good nor bad. It depends only on people to which activities they use them (Krejčí, 2010, s. 10).

It should be realized that there is absolutely no effective defense against the risky electronic communication and against cyberbullying. Introduction of at least partially effective preventive steps against it is condition to increasing general awareness of its threats. We have to be able to admit that cyberbullying represents a major threat which affects an increasing number of people and might have devastating consequences for the victims. The more technology develops, the greater the necessity to fight against cyberbullying all available resources it means (Kitliňská, 2009). Complex strategy of prevention of cyberbullying or other forms of aggression require the cooperation of a number of important articles. Parents, educators, assisting professions, police and other public administration representatives, as well as children themselves, play a significant role in combating cyberbullying.

4. Conclusion

The issue of cyberbullying and Internet use are currently often mentioned topics, just because of showing the negative consequences which are based on them. The results of researches indicate, firstly the

growing tendencies in the prevalence of problematic Internet use, as well as the increasing incidence of cyberbullying. It shows an increasing trend of avoiding the reality and using a virtual world. Researches (Kopuničová, 2012) indicate that the Internet is used primarily for regulation of mood and there is a higher level of preferring an online communication. Mainly preference of online communication is associated with risky forms of behavior, such as cyberbullying. The problem is (both) the availability of new media and the Internet in a higher extent than in the past, leading to a higher risk of inappropriate Internet use among children and adolescents. Proper Internet use consists in fact that one learns to protect his own privacy, select virtual friendships with strangers, protect his accounts, photos, videos, and also protect his own family and friends. Primarily sharing personal information is a source of abuse and bullying in many cases. Similarly, children and adolescents are overwhelmed by online games, great variations in social networking, and no limits in accessing the Internet (availability of high-speed unlimited internet), dissemination of violence in the real and virtual world. Children and adolescents today are unable to spend time differently than on the Internet. Their level of Internet use rises, which leads to increase of digital dementia, where the ability to use a memory and communicate is proving problematic. Instead of effort to remember information is preferred using the Google browser. Excessive and problematic Internet use also leads to disorders related to diet and physical condition. Medical doctors warn the poor health and physical condition of children and adolescents, loss of interest in active movement in leisure time. Instead is preferred using Internet in a leisure time.

There is number of unpleasant consequences of problematic Internet use, from mental health problems through deterioration in social competences, which do not have the opportunity to develop in direct personal relationships, to abuse of the Internet to spread social aggression. Cyberbullying, which is close connected to traditional bullying, tends to increase in the developed countries, there suffer more and more children and adolescents. – The cases of negative impacts of

long-term bullying are increasing, but the worst are the ones that end suicidal attempts or suicide itself. Increasing the number of bullying cases leads to greater interest in this issue. This forms programs to reduce bullying or programs focused on preventing bullying aimed at improving and increasing awareness of bullying, enhancing communication and relationships between educators and pupils, as well as between pupils each other. The programs provide advices and recommendations how to recognize the signs of bullying, how to recognize bullying protagonists (victim, aggressor, witness) and how to provide effective intervention for the victims and the victimized. These programs emphasize the cooperation of school, parent, and educator to effectively reduce bullying. It underlines the status of the school, which should be a safe place for the children. Programs include information about the possibilities of technical support; provide advices and information which may be applied at all schools. Mainly the school should appeal to compliance with all rules and regulations governing the behavior of students. Failure to comply with these rules should lead to direct penalties even to the exclusion of a student from school. Parents are actively involved in programs in solving bullying. It provides them information and advices on how to ensure the Internet at home, how to recognize the signs of bullying, how to proceed further after the detection of bullying and other useful information. Preventive programs currently underway at schools in various countries recognize their effectiveness and reduce the incidence of cyberbullying at schools. It was found that after those programs children paid more attention to the sharing personal data and communication with strangers. Similarly, the Centre for help the victims of bullying are originate, where victims are given exact information how to deal with this problem. These centers provide the psychological advice as well as technical, legal, education and many others.

The aim of this article was to bring closer the issue of risky Internet use and the cyberbullying and its negative consequences which are entailed. Based on the available literature, we processed assisting strategies consisting in mutual cooperation between schools, educa-

tors and parents. The roles played in the identification of cyberbullying, its elimination and proper interventions are essential. It is also helpful to reliance on details from programs aimed at reducing cyberbullying which may stand as a good guidance for schools, parents and educators. This raises the important necessity to appeal to the formation, development and application of these programs to eliminate cyberbullying in schools. Precisely these strategies should assist to reduce the incidence of cyberbullying and to enhance the competences to deal with it.

References

- Beard K.W., Wolf E. M., 2001. Modification in the proposed diagnostic criteria for internet addiction. *CyberPsychology & Behavior*, 4(3), 377–383.
- Benkovič J., 2007. Novodobé nelátkové závislosti. *Psychiater. Prax.*, 8(6), 263–266.
- Block J.J., 2008. Issues for DSM-V: Internet Addiction. *Am. J. Psychiatry*, 165(3).
- Caplan S.E., 2002. Problematic Internet use and psychosocial well-being: development of a theory-based cognitive-behavioral measurement instrument. *Computers In Human Behavior*, 18(5), 553–575.
- Caplan S.E., 2005. A social skill account of problematic internet use. *Journal of Communication*, 55, 721–736.
- Ceyhan A., Ceyhan E., 2007. Loneliness Depression and Computer Self-Efficacy as Predictors of Problematic Internet Use. *Cyber Psychology & Behavioral*, 11, 699–701.
- Davis R.A., 2001. A cognitive-behavioral model of pathological Internet use. *Computers in Human Behavior*, 17(2), 187–195.
- Demetrovics Z., Szeredi B., Rószsa S., 2008. The free-factor model of Internet addiction: The development of the Problematic Internet Use Questionnaire. *Behavior Research Methods*, 40(2), 563–574.
- Haddadin F., Abedin A., Monirpoor N., 2010. Appraisal of personality, family, structure and gender in predicting problematic use of Internet. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 5, 850–854.
- Hardie E., Tee Yi M., 2007. Excessive Internet Use: The Role of Personality, Loneliness and Social Support Networks in Internet Addiction. *Australian Journal of Emerging Technologies and Society*, 5(1), 34–47.
- Hinduja S., Patchin J.W., 2007. Offline consequences of online victimization: School violence and delinquency. *Journal of school violence*, 6.

Hinduja S., Patchin J.W., 2009. In M. Vašutová et al. (2010). *Proměny šikany ve světě nových médií*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské university v Ostravě.

[Http://www.e-bezpeci.cz](http://www.e-bezpeci.cz).

[Http://www.minimalizacesikany.cz](http://www.minimalizacesikany.cz).

[Http://www.prvok.upol.cz](http://www.prvok.upol.cz).

[Http://www.saferinternet.cz](http://www.saferinternet.cz).

Jaishankar K., Sankary V.U., 2006. *Cyber Stalking: A Global Menace in the Information Super Highway*. Paper presented at the All India Criminology Conference, 2006. Madurai, India.

Kavalír A., 2009. In M. Vašutová et al. (2010). *Proměny šikany ve světě nových médií*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské university v Ostravě.

Kim K., Ryu E., Chon M.Y. et al., 2006. Internet addiction in Korean adolescents and its relation to depression and suicidal ideation: A questionnaire survey. *International Journal of Nursing Studies*, 43(2), 185–192.

Kitliňská J., 2009. Oběť kyberšikany. In: J. Šimíčková-Čížková, T. Kimplová (Eds.). *Aktuální otázky pedagogiky, psychologie a výchovného poradenství V*. Ostrava: Pedagogická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě. 194–199.

Kopuničová V., 2013. *Osobnost, životná perspektíva a problematické používanie internet vysokoškolákov*. Nepublikovaná dizertačná práca. Košice: FF UPJŠ.

Kohout M.R., 2008. In M. Vašutová et al. (2010). *Proměny šikany ve světě nových médií*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské university v Ostravě.

Krejčí V., 2010. *Kyberšikana. Kybernetická šikana*. Studie. Olomouc.

Lau K.S., Paulhus D.L., 2010. *From the Eye of the Stalker: Personality Profiling of Self-Reported Stalkers*. Under review at Psychology of Violence. University of British Columbia.

Lee S.Y., 2000. *The influence of the Internet game addiction on social problem-solving ability and communication style*. Graduate School of Korea University. Unpublished Thesis.

Morahan-Martin J., Schumacher P., 2000. Incidence and correlates of pathological internet use among college students. *Computers in Human Behavior*, 16, 13–29.

Mullen P.E., Pathe M., Purcell R., Stuart G.W., 1999. Study of Stalkers. *The American Journal of Psychiatry*, 156(8), 1244–1249.

Ogilvie E., 2000. *The Internet and Cyberstalking*. Criminal Justice Responses Conference convened by the Australian Institute of Criminology and Held in Sydney, December 2000. Retrieved from: [http://www.aic.gov.au/crime_types/cybercrime/onlinevictimisation/~media/conferences/stalking/ogilvie2.ashx](http://www.aic.gov.au/crime_types/cybercrime/onlinevictimisation/~/media/conferences/stalking/ogilvie2.ashx).

Olweus D., 2005. A useful evaluation design, and effects of the Olweus Bullying Prevention Program. *Psychology, Crime & Law*, 11, 389–402.

Orosová O., Janovská A., Kopuničová V., Vaňová V., 2012. *Základy prevencie užívania drog a problematického používania internetu v školskej praxi*. Košice: FF UPJŠ.

Ortega-Ruiz R., Del Rey R., Casas J.A., 2012. Knowing, Building and Living Together on Internet and Social Networks: The ConRed Cyberbullying Prevention Program. *International Journal of Conflict and Violence*, 6(2), 302–312.

Sak P., Mareš J., Nová H., Richter V., Saková K., 2007. *Člověk a vzdělání v informační společnosti*. Praha: Portál.

Sak P., Saková K., 2004. *Mládež na křižovatce*. Praha: Svoboda Servis.

Shapira N.A., Lessig M.C., Goldsmith T.D., 2003. Problematic internet use: Proposed classification and diagnostic criteria. *Depression & Anxiety*, 17, 207–216.

Spitzer M., 2014. *Digitální demence*. Brno: Host.

Szotkowski R., Kopecký K., Krejčí V., 2013. *Nebezpečí internetové komunikace IV*. Olomouc: Pedagogická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci.

Tsai H., Cheng S.H., Shih C., Yang Y., 2009. The Risk Factors of Internet Addiction a Survey of University Freshman. *Psychiatry Research*, 167, 299–299.

Vališová A., Kasíková H., 2007. *Pedagogika pro učitele*. Praha: Portál.

Vašutová M., 2008. *Děti se specifickými vývojovými poruchami učení a chování a násilí ve školním prostředí*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě.

Vašutová M. et al., 2010. *Proměny šikany ve světě nových médií*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě.

Willard E.N. 2007. *Cyberbullying and cyberthreats: Responding to the challenge of online social aggression, threats, and distress*. Champaign, III: Research Press.

Wiener J., 2001. In M. Vašutová et al. (2010). *Proměny šikany ve světě nových médií*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské university v Ostravě.

Young K.S., 1998. *Internet addiction: The emergence of a new clinical disorder*. Retrieved November 30, 2001, from <http://www.netaddiction.com/articles/newdisordes.htm>.

Zákon č. 181/2014 o kybernetické bezpečnosti a o změně souvisejících zákonů (zákon o kybernetické bezpečnosti).

Marie ČECHOVÁ

Praha

Dva bohemistické časopisy¹

Keywords: Bohemistyka, Český jazyk a literatura, bohemistické časopisy, vzdělávání učitelů češtiny, tematické okruhy, vývoj časopisu

Klíčová slova: Bohemistyka, Český jazyk a literatura, bohemistické časopisy, vzdělávání učitelů češtiny, tematické okruhy, vývoj časopisu

Abstract

Study briefly introduces and compares two Czech journals: „Bohemistyka“, published in Poland and „Český jazyk a literatura“, published in Czech Republic. Then focuses on the articles of journal „Český jazyk a literatura“, which may attract foreign Bohemists and Czech language lecturers abroad and analyzes texts about Czech for foreigners. Afterwards author discusses linguistically-oriented themes as they are reflected in the development of the journal since 1950's.

Příspěvek nejprve stručně představuje a porovnává dva bohemistické časopisy, „Bohemistyku“, vydávanou v Polsku, a „Český jazyk a literatura“, vydávaný v Česku. Pak se soustředí na příspěvky v „Český jazyk a literatura“, jež mohou zaujmout zahraniční bohemisty a lektory češtiny v zahraničí, analyzuje texty orientované na češtinu pro cizince. Poté postihuje lingvisticky orientované tematické okruhy, jak se odrážejí ve vývoji časopisu od r. 1950.

Bohemista český i zahraniční vyučující češtinu jako jazyk mateřský i cizí nebo druhý má k dispozici dva časopisy. Protože čtenář „Bohemistyky“ pravděpodobně zná tento časopis dost důvěrně, dotkneme se ho jen zběžně a zaměříme se na časopis věnovaný češtině a jejímu vyučování, vydávaný v Česku už od roku 1950.

¹ Část tohoto příspěvku věnovaná zaměření a vývoji tematiky a jejího řešení v časopisu „Český jazyk a literatura“ je zkrácenou a poněkud upravenou verzí referátu Čeština pro cizince z pohledu časopisu „Český jazyk a literatura“, předneseného na 8. mezinárodním sympoziu *Čeština jazyk evropský a světový*, konaném na Filozofické fakultě UK v Praze ve dnech 16. až 20. srpna 2016.

Novější „Bohemistyka“ je sice teprve patnáctiletá, ale našla si čtenáře jak v Polsku, tak v zahraničí. Je o to záslušnější, že časopis o češtině a jejím vyučování vychází v zahraničí, a to jako jediný, ponecháme-li stranou popularizující a širě orientovaný list „Krajiny češtiny“ a jiná drobná periodika

„Bohemistyka“ vznikla a žije jen a jen zásluhou Mieczysława Ballowského, který ji doslova vydupal ze země. Povedlo se mu to mimochodem i proto, že si vydobyl mezi češtináři v Česku i ve světě přední pozici svou neúnavnou prací odbornou i organizátorskou. A tak autoři neváhají v něm publikovat svoje i mnohdy zásadní příspěvky, a to stejně jako v časopise „Český jazyk a literatura“ články jazykovědné, literárně vědné, lingvodidaktické i literárnědidaktické.

Oba časopisy obsahují jednak zásadní články a stati, i příspěvky diskusní, články z praxe, interpretace a recenze odborných i uměleckých textů, zajímavosti ze světa bohemistiky (o jejich významných představitelích, mezinárodních setkáních a jiných důležitých událostech z oboru).

Předpokládáme, že ne všichni čtenáři „Bohemistyky“ znají „Český jazyk a literaturu“, a znají-li ho, snad se rádi seznámí i s jeho charakterem, jak se proměňoval za dobu své existence. Možná, že některé příspěvky nebo rubriky je mohou zaujmout a podnítit jejich vlastní tvorbu.

Založením časopisu „Český jazyk a literatura“ se češtinářům dostalo možnosti soustavného samostatného studia aktuální odborné problematiky. Před druhou světovou válkou problémy vyučování češtině byly zařazovány do časopisů širě zaměřených. Roku 1950 začal vycházet „Český jazyk“, ten tak patří mezi naše nejstarší filologicky orientované časopisy. Zpočátku zahrnoval i problematiku literární, v r. 1953 se osamostatnila literární složka a vznikla „Literatura ve škole“, oba časopisy byly v r. 1959 opět spojeny pod názvem „Český jazyk a literatura“, přinášející od té doby čtenářům poučení z obou složek bohemistiky.

Při naprosté absenci dosavadního soustavného odborného postgraduálního vzdělávání je časopis jediným snadno dostupným p r o -

středkem vzdělávání nejen učitelů češtiny Čechů, ale i učitelů v zahraničí, spolu s časopisem „Bohemistika” (o jeho 15letém působení viz v „Českém jazyce a literatuře” v letošním ročníku 67, 2016/2017).

Časopis „Český jazyk a literatura” se věnuje cíli a obsahu vyučování, pomáhá vyučujícím informacemi o různých vyučovacích metodách a technologiích, diskusemi o problémových jevech jazykových, literárních, výukových Zveřejňuje interpretace literárních děl klasických i současných, připomíná i autory pozapomenuté, ale hodné pozornosti učitelů a studentů. Čtenáři dostávají odpovědi na aktuální jazykové otázky, jsou informováni o vycházející odborné i krásné literatuře, o významných setkáních bohemistů doma, např. o sympoziích organizovaných Ústavem bohemistických studií na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, i o akcích zahraničních, např. o pravidelných mezinárodních setkáních v polském Valbřichu a Ratiboři (organizovaných od roku 2001 M. Balowským), o opakovaných berlínských zasedáních Berliner Bohemica/Slovacica, o výročních významných, nejen českých lingvistů a literátů (např. o V. Mokijenkovi, o G. A. Liličové, v 1. čísle letošního ročníku 2016/2017 vychází medailon M. Balowského k jeho šedesátinám)...

Časopis je učitelům pomocníkem, který je ochrání např. před takovými lapsy, že budou vymáhat od studentů jevy dávno překonané či teorií odmítané. Případy zastaralých a nesprávně vykládaných jevů najdeme i v učebnicích pro cizince (jak se o tom můžeme dočíst v knize M. Hrdličky 2009). Časopis proto informuje o změnách v kodifikaci, aby učitelé neodmítali a nepovažovali za chyby jevy nověji kodifikované. Této problematice se věnuje samostatná pravidelná rubrika Jazyková poradna.

V časopise „Český jazyk a literatura” od r. 1990 nachází čtenář speciální okruhy a texty zaměřující se na studium češtiny jako cizího jazyka (na tomto místě vědomě zjednodušíme, neodlišujeme ji od češtiny jako druhého jazyka) s cílem poukázat na to, čím se v něm může inspirovat učitel studentů-cizinců doma i v zahraničí. Přitom podotýkáme, že i před r. 1990 takto zaměřené články ča-

sopis obsahoval, ale nyní se jejich intenzita zvýšila. Nemine ročník, aby v něm nebylo několik článků takto zaměřených, a to pro důležitost problematiky:

Společenské změny v 90. letech vedly k značnému zvýšení zájmu o studium češtiny v zahraničí i cizinců v Česku.

V 90. letech do Česka přibýlo množství cizinců z desítek různých zemí, a proto bylo nasnadě věnovat péči nově přibývajícím žákům neznalým češtiny, aby se mohli zapojit do výuky. Jim jsme se v druhé polovině 90. let soustavně věnovali a od poloviny 90. let jsme publikovali výsledky výzkumů a na nich založené instrukce pro práci učitelů s nimi, opakovaně M. Čechová a L. Zimová v „Českém jazyce a literatuře”, v „Naší řeči” i v „Bohemistice” (viz Čechová 2012, kap. 9–11).

Vcelku obecně je přijímáno konstatování o vlivu výuky mateřského jazyka na výuku cizojazyčnou, ale naše šetření prokázala i vliv cizojazyčné výuky na výuku mateřštině (viz Čechová 2005/2006). I gramatické články M. Hrdličky lze využít jak ve výuce cizinců, tak Čechů (články M. Hrdličky zná i čtenář „Bohemistiky”, protože v ní pravidelně publikuje, ale spíše příspěvky o vybraných jazykových jevech, takové v „Českém jazyce a literatuře” zařazujeme do rubriky Z jazykové poradny). Protože narůstá počet bilingvních, a dokonce trilingvních dětí, zaměřil se časopis i na tuto problematiku (např. M. Hrdlička a M. Boccou-Kestřánková nebo H. Lesemannová, která postihla výuku na bilingvním gymnáziu ve Švýcarsku).

Pozornost čtenářů vždy přitahují zajímavé články o češtině ve svtě, o jejím postavení a kontaktech s jinými jazyky, jak o nich píše např. S. Newerkla – o konvergenčních procesech v středoevropském jazykovém areálu a o češtině v monarchii, J. Lukášová a A. Debická o jazykových vztazích česko-polských, J. Stejskal podal přehled o češtině na amerických univerzitách a o organizování češtinářů, D. Short o nárocích na výuku češtině v Anglii, M. Maroušková o češtině v euroregionech. Ta na ukázkách předvedla saskou praxi na školách poblíž českých hranic, na smíšené střední škole v Pirně a na vysoké škole v Žitavě, s níž mám i já dlouholeté zkušenosti.

Pro učitele cizinců jsou podnětné a cenné výměny zkušeností českých hostujících profesorů a lektorů i zahraničních učitelů z výuky cizinců. Jmenujme některé: K. Kučera a I. Bozděchová z USA, ta i z Koreje a spolu s G. Gombarovem i z Azerbajdžánu, o dějinách bohemistiky a její výuce v Azerbajdžánu psal i E. Mehralijev; Amr Saber a F. Ondráš o češtině v Egyptě, jediném africkém státě se samostatnou bohemistikou, R. Zschärlichová, H. Adamová, J. Hasil a P. Mareš o různých bohemistických pracovištích v Německu: v Berlíně, Lipsku, Bonnu; M. Hrdlička a J. Světlá o češtině v Belgii, P. Hauser a H. Poláková ve Slovinsku, H. Stranjiková v Chorvatsku, K. Vondrák ve Finsku, výuku češtiny „z konce světa“, ze Španělska, přiblížila K. Vlasáková-Couceirová a M. Hrdlička. Přivítáme příspěvky i o výuce češtiny v polských školách.

O počátcích výuky češtiny na vídeňské univerzitě psali poutavě J. Vintr a S. Newerkla, o jeho učebnicích (napsaných spolu s H. Sodeyfiovou) se dočteme u P. Mareše. Opakovaně z Číny (tam má bohemistika dlouhou tradici, od 50. let 20. století) posílal své zajímavé postřehy J. Kostečka. Kde a jak studovat češtinu ve V. Británii se doví čtenář z příspěvků D. Shorta a D. Zítkové, kde vůbec studovat češtinu pak od J. Hasila. Představena byla i univerzitní studia a studijní programy dalších univerzit, např. z Japonska, Itálie, Irska, Rumunska. Neméně čtenářsky přitažlivé jsou články na téma: Jak nás vidí oni, Češi z pohledu cizinců; o tom viz např. Amr Saber, S. Newerkla, D. Short, J. Hasil.

Inspiraci mohou získat i učitelé češtiny z článků o výuce mateřštiny v cizích zemích (např. Loudová psala o zkušenostech ze SRN, K. Kučera z USA, S. Štěpáník z Anglie) nebo i z informací o vzdělávání a zkouškách českých žáků v cizích zemích, např. J. Jonák, jistě i příspěvky z Polska by mohly obohatit učitele z Česka.

Za základní pokládáme studie o lingvodidaktických problémech vyučování české gramatiky u cizinců, diskuse o vztahu komunikační metody a zásady „mluvit bez mluvnice“. Tomu se v našem časopise cílevědomě věnuje především (nejen ve svých knižních publikacích) téměř každoročně Milan Hrdlička, naposledy v po-

sledním letošním čísle o principu analogie v českém tvarosloví; nový ročník 67 (2016/2017) přinese jeho novou morfologicko-lexikální studii.

Pokud má čtenář zájem, může na následujících řádcích sledovat vybraná jazyková témata, tak jak procházela v průběhu desítiletí časopisem „Český jazyk a literatura“.

Od počátku se vedly v časopise mnohé diskuse, jichž se účastnili významné osobnosti, Bohuslav Havránek, Jaromír Spal, František Daneš, Petr Sgall aj., z pedagogů např. Otokar Chlup a Jaromír Kopecný.

Z odborných diskusí lingvistických jmenujme vracející se diskusi o strukturalismu, jež začala hned od počátku 50. let, v druhém ročníku časopisu. V ní se strukturalismu podkládalo zcela neprávem „v důsledku pseudomarxistické teorie“ přeceňování sémantiky a syntaxe na úkor tvarosloví. Několik desetiletí je však už jasné, že právě sémantika spolu se syntaxí (včetně textové) tvoří právně podstatnou složku jazyka, ale je dodnes ve výuce jak Čechů, tak cizinců uplatňována nedostatečně. Naopak znalost jednotlivých jevů z formální morfologie a pravopisu jsou ve výuce přeceňovány na místo toho, aby byly upřednostňovány vyšší jazykové roviny, zvláště textová, která by měla být součástí přípravy na souvislý projev. Proto se tato problematika v posledních desítiletích dostává stále častěji v časopise do popředí.

Připomeňme dále významnou diskusi o podstatě jazykové výchovy učování z přelomu 50. a 60. let, jež se v časopise rozvinula. Např. pedagog O. Chlup vstoupil do sporu s B. Havránkem, F. Trávníčkem, J. Běličem aj. o postavení mluvnice ve výuce (chtěl omezením mluvnice odstraňovat verbalismus ve vyučování). Tento spor se stále na stránky časopisu vrací, v současnosti se dotýká více výuky češtiny pro cizince (píše o ní opakovaně např. M. Hrdlička).

V 60. letech se na stránkách časopisu rozhořela diskuse mezi literárně a jazykovědně orientovanými badateli pod názvem *Jeden, nebo dva předměty?* Bohuslav Havránek v diskusi s literáty, zastoupenými Josefem Šlajerem a Daliborem Píckou, kteří žádali odpojení

literární složky od jazykové a její připojení k výchovám (hudební, výtvarné), vyzdvihoval úlohu jazyka v literární tvorbě, jazyk jako její jediný prostředek. Havránkova prestiž a jeho argumentace rozhodly, že obě složky zůstaly spojeny v jednom předmětu; u cizojazyčné výuky cizinců se o jejich spojení nikdy nepochybovalo.

Diskuse se vrátila do časopisu na přelomu století. Za osamostatnění jazykové složky na střední škole se tentokrát stavěl Jiří Kostečka, a to z pragmatických důvodů: aby bylo patrné, jak je jazyková složka na střední škole podceňována (má na většině škol pouze jednu týdenní hodinu). Ani tentokrát se stav obecně nezměnil, avšak některé střední školy přidávají českému jazyku týdenní hodinu.

V 60. letech minulého století byla dále v popředí zájmu české jazykovědy racionalizace, resp. zjednodušení pravopisu. Pravopisná komise pod vedením F. Daneše připravovala návrh změn (tehdy i v návaznosti na změny v psaní *i/y* ve slovenském pravopise). Obdobné tendence se opakovaly počátkem 80. a 90. let a opakují se periodicky i v pozdějších desetiletích. Průzkumy ukazují, že veřejnost je obecně sice pro změny, ale při úvahách o úpravách konkrétních jevů je proti nim.

V posledních letech časopis poskytuje místo výzkumníkům z Ústavu pro jazyk český, opakovaně pro výsledky zkoušek ověřujících a uveřejňujících názory na psaní velkých písmen (viz články I. Svobodové, M. Pravdové ad., jež svědčí o nesnadnosti řešení). Články v „Českém jazyce a literatuře“ jsou dokladem, že problémy s psaním velkých písmem se jen posouvají vždy „o patro“ výše nebo níže, ale řešení je v nedohlednu, ne-li za platnosti současných principů nereálné. Ostatně už V. Šmilauer zpochybňoval užitečnost velkých zásahů do pravidel:

U vysoce kulturního národa s rozsáhlou literaturou by to znamenalo prudký otřes s neblahými následky (Šmilauer 1972, s. 246).

Pro zahraniční bohemisty mohou být podnětné i jiné články, o pravopise, morfologii, slovtvorbě i syntaxi. U cizinců je podstatné nebazírovat na ovládnutí jednotlivostí, naopak soustředit se na pro-

duktivní typy a modely a na jevy v řeči vysoce frekventované, ty by si měli studující osvojit a užívat jich analogicky. Rozhodující je osvojení si systému a schopnosti osvojeného užívat, to platí stejně pro studenty cizince jako pro české žáky nižších stupňů škol.

Od 90. let na stránkách „Českého jazyka a literatury“ probíhá s přestávkami diskuse o spisovné a obecné češtině, sem se přesunula ze „Slova a slovesnosti“ a z „Naší řeči“; neaktivnějším autorem v diskusi byl na přelomu století P. Sgall, vystupující ve prospěch posunu spisovnosti směrem k obecné češtině. Ta je pro studium cizinců značně svízelnou překážkou, pokud studují v zahraničí a přijíždějí pokračovat v něm do Čech (neplatí to tak pro Moravu), protože nerozumějí běžné mluvě na ulici a vůbec na veřejnosti. Sama mám zkušenosti z 80. let s postgraduaty z Egypta (pozdější už tak velké problémy neměli) a se současnou studentkou z Maďarska, kteří měli na počátku studia značné dorozumívací potíže. Tím netvrdím, že je třeba studium počínat od obecné češtiny; kursy a jejich postupy jsou ovlivňovány rozmanitými faktory, záleží na účelu studia a zaměření studujícího, na jeho cílech. Pokud jde o soustavné studium, je třeba začínat od češtiny spisovné, od jejích produktivních typů slovtvorných, morfologických, syntaktických i textových a k nim postupně připojovat frekventované jevy nepravidelné.

V 80. letech probíhaly v časopise živé rozpravy o pojetí vyučování syntaxi, o tom, jak do výuky vnést výsledky bádání o větných strukturách a o větné sémantice v souvislosti s tvorbou výpovědi, zvláště se na ní podíleli J. Hrbáček, Z. Hlavsa, O. Müllerová, J. Spal, J. Novotný. Josef Hrbáček např. klasický přístup chápe jako přístup příjemce/vnímatele k hotové výpovědi, přístup valenční jako přístup tvůrce věty, resp. výpovědi (jeho podrobné výklady viz Čechová 1995).

Syntaktická problematika nebyla opuštěna, stále se na stránky časopisu vrací pro svůj složitý charakter a obtíže při vyučování (v současnosti pozornost vzbuzují články L. Zimové). Avšak odborníci na cizojazyčnou výuku věnují této stránce jazyka a řeči v časopise malou

pozornost, přitom výzkumy potvrdily, že právě stavba věty činí cizincům značné potíže i ve vyšších stadiích osvojování jazyka.

Historií časopisu se táhnou u k á z k y j a z y k o v ý c h r o z b o r ů i úvahy zvláště o větných rozborech, o tom, mají-li, či nemají-li ve výuce vzdělávací a komunikační oprávnění. Jsme přesvědčeni o jejich užitečnosti (i pro cizince) pro tvorbu výpovědí, avšak jen tehdy, nejsou-li to jen mechanická cvičení, spočívající vlastně v „nalepování vinětek“ (je to přísudek, je to podmět, je to předmět).

Spolu s úvahami nad syntaktickými a syntaktickosty li z a čními nedostatky se opakují nářky nad tím, že slohová výcviková (dnes bychom řekli spíše komunikační) je nejslabší článek jazykového vyučování. Na základě vlastní zkušenosti práce s cizinci tvrdím, že se osvědčují semináře praktické stylistiky pro bohemisty (o tom viz Čechová 2015), ale jejich vedení (mají-li být užitečné) je náročné pro učitele i studenty kvůli nezbytnosti stálé pohotovosti využít kdykoliv kterýchkoliv jazykových, stylizačních a textových znalostí a schopností podle momentálních požadavků studentů.

Jak patrně, v časopise se téměř periodicky opakují některá témata s týmiž problémy, někdy se dokonce zdá, že se příliš nepostoupilo v jejich úspěšném řešení, ale porovnáme-li předchozí stav i stanoviska se současností, přece jen jisté posuny nalézáme.

Přiblížením cíle a obsahu časopisu „Český jazyk a literatura“ jsme chtěli zahraničním bohemistům a učitelům češtiny cizinců ukázat, že mohou prostřednictvím tohoto časopisu obohatit své poznatky ze svého oboru, mohou si vyměňovat své zkušenosti a přispět i učitelům češtiny v Česku k rozšíření jejich obzoru.

Literatura

Čechová M., 2005/2006, *Paradoxně: od jazyka cizího k mateřštině*, „Český jazyk a literatura“, s. 222–227.

Čechová M., 2012, *Řeč o řeči*, Praha: Academia.

Čechová M., 2015, *Věcné styly ve vzdělávání bohemistů-cizinců*, „Bohemistyka“ XV, č. 2, s. 103–108.

Čechová M. a kol., 1995, *Čeština – řeč a jazyk*, 1. vydání, Praha: ISV nakladatelství.

Hrdlička M., 2009, *Gramatika a výuka češtiny jako cizího jazyka*, Praha: UK.

Šmilauer V., 1972, *Nauka o českém jazyku*. Praha: SPN.

Vo vobecný češtině pro zahraniční bohemisty

Publikace¹ bohemisty a lingvodidaktika Milana Hrdličky je důkazem, že i jazykovědná studie se může stát dobrodružným a napínavým čtením pro nadšeného čtenáře se zájmem o český jazyk. Popularizačně zaměřené dílo je směsí nejrůznějších, více či méně známých jazykových zvláštností, jejichž problematika spadá pod vícero lingvistických disciplín. Jazykovými jevy, které tolik fascinují autora díla, se zabývá lexikologie, morfologie, syntax, ale také zde nalezneme vybrané jazykové zvláštnosti spadající pod dialektologii, sociolingvistiku nebo dokonce pod lingvistickou genealogii. Je proto nelehkým úkolem uchopit a popsat koncepci díla, které je tematicky tak obsáhlé a pestré.

V minulosti jsme se již mohli setkat s podobnými popularizačně zaměřenými publikacemi, jejichž autoři též kladli důraz na dynamičnost a vývoj jazyka a zabývali se obtížnými či kuriózními jazykovými jevy. Připomeňme např. publikace *Každý den s češtinou – Zajímavosti a zvláštnosti* Jana Králíka a kol. (2009) nebo *Čeština, jak ji neznáte* Věry Schmiedtové (2010). Nicméně mezi těmito díly a knihou Milana Hrdličky je několik rozdílů, a to především ve struktuře. U Hrdličky jsou témata řazena náhodně, zatímco ve zmiňovaných starších publikacích jsou pro lepší přehled řazena do tematických oddílů ať už podle slovních druhů, komunikačních situací, jazykových rovin či zaměření jednotlivých lingvistických disciplín. Hrdličkovy studie postupně vznikaly ve větší míře pro potřeby našich i zahraničních bohemistů, v případě Králíka a Schmiedtové původně vznikaly texty určené rozhlasovým posluchačům či televizním divákům z široké veřejnosti.

Knihy Milana Hrdličky je rozdělena na dvě hlavní části s názvy *Droby* a *Příběhy*. Nechybí zde stručný úvod, krátký epilóg, shrnutí v angličtině a kompletní přehled publikační činnosti autora v závěru knihy. Poetický začátek knihy, autorova dětská báseň, je určitou předzvěstí stylu celého pojednání, jehož cílem rozhodně není strohý akademický popis jazykové problematiky, ale spíše poutavé vyprávění o jazyku, zamýšlení se nad zdánlivými jazykovými banalitami, vysvětlení a návrhy směřující k porozumění některým zajímavým aspektům naší mateřštiny. Autor v úvodu vysvět-

¹ Milan Hrdlička, *Vo vobecný češtině a jiné příběhy*, Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, Praha 2015, 266 s., ISBN 978-80-246-3242-1.

luje pohnutky a okolnosti, které vedly k napsání a sestavení tohoto díla. Vyzdvihuje především své „okouzlení jazykem“, které mimochodem sálá z každého odstavce knihy, o čemž se čtenář sám později přesvědčí. Autorova touha poznat jazyk s sebou nese neustálý přísun „otázek, pochybností, výzev a tajemství.“ Dle jeho slov jde o poskládání nahromaděných jazykových sloupků, které během své odborné kariéry napsal a jež byly publikovány v periodikách, sbornících apod. Jednotlivé příspěvky jsou řazeny náhodně, což může ze strukturního hlediska působit až neuceleným dojmem.

V části *Droby* čtenář nalezne jazykové sloupky, z nichž většina již byla vytištěna v Hrdličkově velmi zdařilé a populární publikaci *Bohemistické miniatury* (2013). Nicméně tentokrát se objevily v trochu jiné podobě, a to uvedené krátkými kurzívou psanými texty, ve kterých autor vzpomíná na svůj osobní život, učitelkou praxi, popř. použije autorskou báseň či nostalgicky-filozofickou úvahu k uvedení problematiky, kterou se v dané kapitole hodlá zabývat. Nechybí zde humor, nadsázka, ironie, hra se slovy... V rámci jedné kapitoly dokáže autor podnitit čtenářovu fantazii, rozpoutat jeho zájem o jistý jazykový jev, následně ho nenásilnou formou odborně poučit, přivést ho k dalším otázkám a zamyšlením, motivovat ho k hledání vlastního řešení. I to je znak Hrdličkových textů – vyvolat další otázky, podnitit diskuzi, navrhnout oblasti dalšího zkoumání, popř. vyvolat polemiku.

„Fascinace extravagancemi a jazykovými nepravidelnostmi“ autora přivádí k lingvistickým tématům, která spolu sice zdánlivě nesouvisí, mají však jedno společné – ukazují na jazykovou jedinečnost a krásu naší mateřštiny, která nespočívá jen v její komplikovanosti, ale i v nejistotě, kterou vyvolávají právě nepravidelnosti, tolik obávané především cizinci studujícími češtinu. Hrdlička se nebojí srovnávat s jinými jazykovými systémy (francouzština, korejština atd.), nebojí se zpochybňovat zažitá gramatická klišé (neohebnost neohebných slovních druhů), nebojí se poukázat na dynamiku jazyka a jeho neodvratný vývoj určitým směrem (rozpínavost konkrétních prepozic, přejímání slov, obecně české tvary směřující ke spisovnosti neboli tzv. „čekací listina pospisovnění“ apod.) a celkem důrazně poukazuje na nedostatky ve zmapování některých gramatických jevů a v jejich výkladu. Zajímají ho jazykové etnostereotypy („Pije jako Dán“), marginálie v oblasti toponym, jazyková expresivita či teorie uměleckého překladu. Za velice přínosnou lze považovat autorovu snahu o poskytnutí komplexního přehledu zdrojů svého bádání – čtenář má tak k dispozici velké množství odkazů na zajímavá či klíčová díla týkající se jednotlivých témat, a to ať už z Hrdličkovy vlastní publikační činnosti či díla jiných autorů. Tyto odkazy jsou zařazeny na konci kapitol či přímo v poznámkách pod čarou.

Jakožto vyučující češtiny pro nerodilé mluvčí se Hrdlička průběžně vrací k pohledu na češtinu očima cizince; pohled na češtinu z perspektivy jinojazyčného mluvčího je podle něho nesmírně zajímavý a přináší řadu užitečných podnětů. S cizincem autor

soucí, zároveň si je vědom obtížnosti češtiny a nejednoznačnosti jejích pravidel, která může vést k absurdnímu vyznění produkovaného textu či promluvy cizince.

Ve druhé části s názvem *Příběhy* se autor věnuje některým otázkám souvisejícím s českým jazykem, které sám označuje za zásadní. S cestováním je spojena otázka rodu cizích místních názvů (a otázka jmenného rodu obecně), nicméně *Kterého rodu je Taipei* se v jeho stati vlastně nedozvíme. Nabízí nám pouze několik návrhů řešení a spekulaci. Historická vsuvka popisující nájezd Turků (*Turek před branami!*) uvádí čtenáře do problematiky kategorie mluvnického čísla a poukazuje na jisté jazykové nelogičnosti s touto kategorií spojené. Svě city autor trochu více poodhaluje v podobě autorské milostné básně na začátku příběhu s názvem *Horem pádem...*, přičemž dokáže plynule navázat na otázky týkající se pádů, zejména uplatnění nominativu v současné češtině. Určitým odklonem od gramatických nesrovnalostí a odchylek je téma zpracované v kapitole, jež sdílí část názvu s vlastním titulem knihy: *Vo vobecný češtině*. Problematika výběru variet českého národního jazyka je autorem považována za velmi významnou i z pohledu výuky cizinců. Představí tedy různé tendence v prezentaci obecné češtiny a polemizuje s jinými odborníky, když navrhuje, ve které fázi výuky češtiny by se studenti-cizinci s touto varietou měli seznamovat. Poslední kapitolou s lákavým názvem je *Čeština jako jazyk kolonizační a přestěhovalecký*, kde se dozvídáme něco z historie „české kolonizace“ a jejích jazykových důsledků. Díky osídlení dalekých míst českými přistěhovalci dnes můžeme zkoumat kupříkladu znaky americké, rumunské či rakouské češtiny.

Základní charakteristikou Hrdličkových pojednání je snaha o přístupnou formu, poutavost a srozumitelnost pro široký okruh čtenářů. Autor se snaží vyhnout stroze akademickému stylu psaní, což se mu do určité míry daří. Nicméně akademika v sobě nedokáže úplně potlačit a i přes veškerou snahu je jazyk publikace maximálně srozumitelný spíše pro další bohemisty-odborníky, nikoliv pro širokou neakademickou veřejnost, a to především kvůli odborné terminologii, jejíž znalost autor u čtenáře předpokládá. Rušivě může působit časté „odbíhání“ od nosných témat v rámci jednotlivých kapitol. Rozsáhlé poznámky pod čarou jako by zobrazovaly autorovy myšlenkové pochody podléhající zdánlivě náhodným asociacím, které ale autor dokáže nakonec vždy využít ku prospěchu popisované problematiky.

Hrdličkovi nelze upřít obsáhlou znalost teoretického kontextu zkoumaných jevů, což dokazuje nejen odkazování na jiná významná díla a autory, ale i seznamování s jinými výzkumy, zahraniční literaturou, znalost cizích jazykových systémů, kulturně-historických souvislostí apod. Velmi silně se zde projevuje též zájem o překlad a znalosti v oblasti teorie překladu, nejen uměleckého. Nedá se sice říci, že by autor nějakým způsobem navazoval na své starší dílo *Překladatelské miniatury* (1995), do určité míry zde ale tento zájem můžeme vysledovat (fascinace francouzštinou, otázky přejímání slov apod.).

Při pročitání publikace *Vo vobecný češtině a jiné příběhy* vnímavějšího čtenáře jistě napadne, že jde o autorovu srdeční záležitost. Jak sám v úvodu naznačuje, mělo být poskládání textů do této knihy jakousi předzvěstí završování jeho kariéry, ohlédnutím zpět do minulosti, bilancováním. Která je nejstarší česká věta, jak by vypadal text, kde se mísí jazykové variety, jakým humorným způsobem aplikují cizinci své znalosti tvoření vokativu, jak překládat frazeologismy nebo kolika způsoby se dá napačítat do tří (/třech?) – to je jen malý výčet otázek, na které se Hrdlička ve svých textech snaží odpovědět. A protože je jeho nadšení nakažlivé, odpovědi se pokusí nalézt i stejně naladěný čtenář ať už z laické či akademické veřejnosti.

Kateřina Sachrová, Plzeň

K R O N I K A

Jubileusz Profesor Svatavy Urbanovej

Katedra Czeskiej Literatury Uniwersytetu Ostrawskiego związana jest z wieloma znaczącymi badaczami literatury czeskiej. Jednak do najważniejszych należy prof. PhDr. Svatava Urbanová, CSc., teoretyk i historyk literatury czeskiej oraz krytyk literacki. Zajmuje się przede wszystkim współczesną literaturą czeską oraz literaturą dla dzieci i młodzieży. Ostatnio zaś także regionalizmem literackim, w szczególności dotyczącym czeskiego Śląska.

Prof. PhDr. Svatava Urbanová, CSc. w roku 1970 ukończyła studia na Uniwersytecie im. F. Palackiego w Ołomuńcu na kierunku filologia czeska i filologia hiszpańska. Tam też w 1975 roku obroniła pracę doktorską, a w roku 1987 uzyskała stopień doktora habilitowanego w zakresie teorii i historii literatury czeskiej. W roku 2001 odebrała z rąk prezydenta Republiki Czeskiej tytuł profesora. Mimo kontaktów ołomunieckich zawsze była związana z Uniwersytetem Ostrawskim. W roku 1973 rozpoczęła pracę jako adiunkt na Wydziale Pedagogicznym w Ostrawie, który stał się inicjatorem przekształcenia w 1991 roku uczelni ostrawskiej w Uniwersytet Ostrawski. Następnie po uzyskaniu habilitacji została mianowana na stanowisko docenta w zakresie teorii i historii literatury czeskiej, a od 2001 roku na stanowisko profesora zwyczajnego.

Jeszcze jako docent dążyła do utworzenia jednostki badawczej w Ostrawie, zajmującej się badaniem literatury i kultury regionu ostrawskiego. Jej marzenie spełniło się w roku 1996, kiedy czeskie ministerstwo szkolnictwa wyższego powołało do życia Instytut Badań Regionalnych na Uniwersytecie Ostrawskim (jednostkę podległą bezpośrednio rektorowi). Wówczas została jego przedstawicielem, a następnie dyrektorem, którą to funkcję pełni do chwili obecnej. Jej pierwsza publikacja książkowa dotyczyła właśnie problematyki literatury regionalnej (*Literatura pro děti a mládež na Ostravsku po roce 1945*; Praha 1985), którą następnie pogłębiła w pracy *Region bez hranic. Sociologická sonda do vnímání literatury na Ostravsku* (Olomouc 2001). Równolegle w Instytucie Badań Regionalnych rozpoczęto wspólnie z Instytutem Historii pracę nad *aktualizacją* dwutomowej encyklopedii *Kulturně-historická encyklopedie českého Slezska a severovýchodní Moravy* (Ostrava 2014; pierwsze wydanie w 2005 r.) oraz włączono się do opracowywania haseł do publikacji *Biografický slovník Slezska a severovýchodní Moravy* (ukazuje się od 1993 r.). Również

w ramach badań regionalnych prof. S. Urbanová wspólnie z doc. Ivą Malkovą zredagowały *Literární slovník severní Moravy a Slezska* (Olomouc 2001).

W nurt literatury regionalnej wkroczyła tematyka współczesnej literatury czeskiej. Również ten krąg badań odznacza się bardzo bogatym dorobkiem książkowym Jubilatki. Najpierw ukazały się *Žánry, osobnosti, díla* (Ostrava 1990, wydanie poszerzone w 2002), później *Souřadnice míst* (współautorka Iva Málková, Šenov u Ostravy 2003) i *Dialogy Ivy Procházkové* (Ostrava 2012). W tę tematykę wpisuje się także wydana ostatnio w Polsce praca *Współrzędne czasu i miejsc* (Poznań 2016). Wychodząc z badań recepcji najnowszej literatury czeskiej prof. S. Urbanová zwróciła również uwagę na inny sposób jej przekazu: ikoniczny, realizowany przede wszystkim w popularnym dziś gatunku, w komiksie: *Figury a figurace. Studie o ilustracích, obrázkových knihách, albech, leporelech a komiksech* (Ostrava 2010). Analizie relacji słowa i obrazu poświęciła też wydaną również po hiszpańsku monografię *Movimientos* (Ostrava 2010). Trzeba tu dodać, że nie tylko literatura regionalna znalazła się w centrum Jej uwagi, ale też pokrewna fotografia artystyczna (*Hledání souvislostí. Podoby a proměny fotografií Zdeňka Stuchlíka*; Šenov u Ostravy 2007). Głównym motywem przewijającym się w tych pracach jest pamięć miejsca, pamięć kulturowa, pamięć zbiorowa i pamięć jednostkowa, wyrażona i utrwalona w literaturze i kulturze, w tym także w literaturze czeskiego Śląska i północnych Moraw.

Nie mniej bogatym jest trzeci krąg zainteresowań Jubilatki: literatura dla dzieci i młodzieży. Już pierwsza publikacja *Metamorfózy dětské literatury* (Ostrava 1999) zapowiada zafascynowanie tym tematem. Cztery lata później ukazuje się wersja poszerzona *Meandry a metamorfózy dětské literatury* (Olomouc 2003). Opracowała także wiele haseł do *Slovníka spisovatelů pro děti a mládež, díl 2. Čeští spisovatelé* (Brno 2012). Do tych badań zachęciła również innych ostrawskich literaturoznawców, a efektem ich pracy były dwa zbiorowe wydania: *Literatura pro děti a mládež Slezska a severní Moravy* (Ostrava 2000) i *Sedm klíčů k otevření literatury pro děti a mládež 90. let XX. století* (Olomouc 2004).

Nie sposób tutaj opisać wszystkich aktywności Pani Profesor. Należy jednak dodać jeszcze setki artykułów naukowych publikowanych w Czechach, na Słowacji, w Polsce, Niemczech itd., organizację wielu konferencji naukowych, wystaw, opublikowane skrypty i podręczniki dla studentów oraz wiele innych działań na rzecz nauki i jej popularyzacji.

Z okazji Jej jubileuszu życzymy Pani Profesor dalszej tak wspaniałej aktywności, dużo siły i wytrwałości, a także wielu kolejnych sukcesów.

Eva Mrhačová, Ostrava

Žena zrozená ve znamení lva a slunce – k životnímu jubileu doc. PhDr. Evy Mrhačové, CSc.

Když se řekne rodinné stříbro, vybaví se nám něco velmi cenného, co si lidé po generacích pečlivě předávají a každé další pokolení má k tomu úctu. Existují i jiné hodnoty, které nemusí být, tak říkajíc „hmotné povahy“, aby mohly (a měly) by být nazývány „rodinným stříbrem“. A tyto hodnoty dokonale naplňuje osobnost doc. PhDr. Evy Mrhačové, CSc.

Eva Mrhačová se narodila v Hranicích na Moravě 2. srpna 1936 ve znamení lva a slunce. Další řádky ozřejmí, že paní docentka ve své profesní kariéře plně zužitkovala přednosti svého znamení zvěrokruhu:

Lev je silné znamení, které charakterizuje pracovitost, velkorysost, kreativita, optimismus a neutuchající životní energie. Zrozenci v tomto znamení jsou obdařeni zdravým úsudkem, odvahou, čestností, disponují skvělým organizačním talentem a schopností získat si autoritu. Sice občas zapomínají zvolnit tempo, ale také se umí oddávat radostem života. Nesnášejí nespravedlnost a brání ty, kterým je ubližováno. Jsou idealisti a stavějí zájem celku nad zájmem jednotlivce.

Dětství prožila střídavě v Hranicích na Moravě a Krnově, středoškolská léta pak v Opavě, kde na tamějším gymnáziu v roce 1954 maturovala. Koketovala s myšlenkou jít studovat operní zpěv, neboť zpívala sóla ve sborech, včetně ansámblu opavského divadla, ale rodiče jí pěveckou kariéru rozmluvili. Protože ji zajímalo srovnávání frazémů v jazycích a bavilo odhalování jazykových souvislostí, vystudovala obor český jazyk a ruský jazyk na Filozofické fakultě a Fakultě společenských věd Univerzity Palackého v Olomouci. V průběhu studia navštěvovala také lektorát polského jazyka a překladatelský seminář Jiřího Levého a Hany Jechové. Po absolutoriu rok vyučovala na jedenáctileté střední škole v Havířově a v roce 1960 byla přijata na pozici asistentky katedry ruského jazyka tehdejšího Pedagogického institutu v Ostravě, který v roce 1964 získal statut samostatné Pedagogické fakulty. Doporučující dopis k přijetí jí napsal prof. A. V. Isačenko, světově uznávaný slavista a její vysokoškolský učitel.

V roce 1968 získala na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci titul PhDr. v oboru Jazykověda slovanských jazyků, v témže oboru obhájila roku 1972 na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy titul kandidátky filologických věd. Politické události roku 1968 jí znemožnily absolvovat stáž u akademika Bezlaje ve Slovinsku, což pro ni znamenalo vzdát se bádání v oblasti slovanské komparatistiky. Začala spolupracovat jako překladatelka s Lidovým nakladatelstvím v Praze. Z jejího pera vzešly překlady řady publikací z ruštiny, z nichž nejvíce je oceňován Šklovského titul

Návrat Odysseův. S nástupem normalizace jí byl rovněž znemožněn kvalifikační postup, takže až v roce 1987 byla na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy jmenována docentkou pro obor ruský jazyk.

V osmdesátých letech vydala řadu publikací ze srovnávací morfologie česko-ruské a učebnice ze současné i historické gramatiky ruského jazyka. Tyto disciplíny spolu s úvodem do jazykovědy, rétorikou, staroslověnštinou také po celou dobu svého pedagogického působení vyučovala. Od 90. let se zabývá převážně srovnávací frazeologií českou, česko-polskou a česko-polsko-slovenskou.

Je autorkou téměř sedmi desítek prací z oboru srovnávací slavistika, rusistika, bohemistika a teorie překladu. Byla řešitelkou grantu GAČR na zpracování a vydání dvou česko-polských a polsko-českých frazeologických slovníků, jejím nejčerstvějším počinem je vydání monografie *Západoslovanská rčení* (2016). Výsledky své badatelské práce prezentuje na řadě mezinárodních konferencí v Evropě.

V letech 1990–1991 zastávala post vedoucí katedry rusistiky na Pedagogické fakultě v Ostravě, v období 1999–2003 stála v čele katedry slavistiky Filozofické fakulty Ostravské univerzity.

Docentka Eva Mrhačová patří k zakladatelům Ostravské univerzity. Spolu s profesorem Lumírem Dokoupilem je autorkou projektu Filozofické fakulty, úspěšně obhájeného v roce 1991. V témže roce, po zřízení Ostravské univerzity, byla zvolena první děkankou její filozofické fakulty, kterou následně vedla celkem ve čtyřech funkčních obdobích (1991–1994, 1994–1997, 2003–2006, 2006–2010).

Eva Mrhačová se chopila jedinečné historické příležitosti a začala budovat filozofickou fakultu s vizí dosažení humanizace ostravského regionu. Výsledkem její usilovné práce je, že ostravská filozofická fakulta se právem řadí k uznávaným a konkurence schopným vysokoškolským pracovištím v rámci středoevropského regionu. Z nejvýraznějších úspěchů, kterých na děkanském postu dosáhla, uvádíme: založení romanistických studií (španělština, francouzština) – za vybudování oboru Francouzský jazyk a literatura získala francouzské vyznamenání rytířka Řádu akademických palem (2005); založení oboru „jazyk ve sféře podnikání“ (poprvé v ČR); založení studia latiny (2006); založení výuky mimoevropských jazyků rodilými mluvčími: arabština, čínština, japonština, korejština, sanskr, romština a znakový jazyk (od r. 2004), vybudování studovny Filozofické fakulty za podpory sponzora Třineckých železáren; zakladatelka Univerzity třetího věku na FF OU (1992), zavedení přednáškového cyklu s předními osobnostmi vědy a kultury Setkání s osobností (od r. 1992), zavedení studentských vědeckých konferencí, vybudování tlumočnické laboratoře, zakladatelka mezinárodní konference *Parémie národů slovanských* – bienále (od r. 2002), zakladatelka univerzitní edice UNIVERSUM, vybudování oddělení vzácných tisků, zakladatelka fakultní Galerie Na Půdě, zakladatelka fakultního periodika *Listy Filozofické fakulty* a mnoha dal a mnoha dalších. Za její působení ve funkci děkanky se rozšířila

nabídka doktorských studií, výrazně se zvýšila kvalifikační struktura vědeckého a pedagogického sboru FF OU.

I přes značné pracovní vytížení si paní docentka vždy najde čas na své koníčky. Tím největším je cestování, poznávání nových kultur. K dalším jejím vášním patří poslech opery, zejména italské a stále se rozšiřující sbírka minerálů a mušlí. A v neposlední řadě je to její věrný psí společník, jorkšír Tigris.

Eva Mrhačová a Filozofická fakulta Ostravské univerzity se za čtvrtstoletí existence staly nerozlučnou dvojicí. Svědčí o tom i Pamětní medaile Ostravské univerzity, které paní docentka Mrhačová obdržela v letech 1996, 2006 a 2016 za podíl na zakládání Ostravské univerzity a vybudování a rozvoj její filozofické fakulty.

U příležitosti 25. výročí vzniku Ostravské univerzity a její filozofické fakulty převzala docentka Mrhačová z rukou rektora Jana Laty i další ocenění **Děkan-ka-Zakladatelka Filozofické fakulty Ostravské univerzity.**

Laureátce a jubilantce gratulujeme a přejeme především pevné zdraví, neutu-
chající elán a životní energii, mnoho invence, zajímavé vědecké počiny, řadu cestov-
atelských zážitků a především – necht' si užívá života plnými doušky!

Ad multos annos!

Jana Bolková, Ostrava

INFORMACJA O AUTORACH

Jana BOLKOVÁ, mgr, jest asystentką Dziekana Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Ostrawskiego (Filozofická fakulta Ostravské univerzity), pracuje także w Katedrze Języka i Kultury Łacińskiej Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Ostrawskiego (Katedra latinského jazyka a kultury Filozofické fakulty). Adres e-mailowy: jana.bolkova@osu.cz.

Karolina BOROWIEC, mgr, polonistka, językoznawca, doktorantka w Zakładzie Historii Języka Polskiego Instytutu Języka Polskiego Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Główne zainteresowania badawcze: wielojęzyczność kultury średniowiecza, semantyka i leksykologia historyczna, socjolingwistyka historyczna, edytorstwo tekstów dawnych. Ostatnio opublikowane prace: *Filologiczne wydanie Rozmyślenia przemyskiego a czeski Život Krista Pána* („LingVaria” 2015, nr 2 (20)), *W stronę badań słowiańskich kontekstów staropolskich apokryfów* (1). *O czeskiej podstawie fragmentu Rozmyślenia przemyskiego* („Slavia Occidentalis. Linguistica” 2015, nr 1), *Średniowieczne teksty interferowane*, [w:] *Juwenalia historycznojęzykowe* (Poznań 2015). Adres e-mailowy: karolina.borowiec90@gmail.com

Marie ČECHOVÁ, prof. PhDr., DrSc., bohemistka językoznawczyni, profesor w Katedrze Bohemistyki Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu im. Jana E. Purkyniego w Usti nad Labą, profesor w Instytucie Studiów Bohemistycznych Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Karola w Pradze. Główne zainteresowania: stylistyka czeska, frazeologia, morfologia języka czeskiego, współczesny język czeski, lingwodydaktyka. Ostatnio opublikowane prace: *Řeč o řeči* (Praha 2012), *Čeština – řeč a jazyk* (Praha 2011), *Čtení a kultura vyjadřování* (Ústí nad Labem 2011), *Současná stilistika* (Praha 2008), *Komunikační a slohová výchova* (Praha 1998), *Didaktika češtiny* (Praha 1989). Adres e-mailowy: m-cechova@seznam.cz.

Katarzyna DEMBSKA, dr hab., slawistka, rusycystka, bohemistka, językoznawczyni, adiunkt w Zakładzie Języka Rosyjskiego Katedry Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Główne zainteresowania: lingwistyka korpusowa oraz tendencje rozwojowe języka rosyjskiego i czeskiego ze szczególnym uwzględnieniem nazw zawodowych. Ostatnio opublikowane prace: *К проблеме дезориентирующих газетных заголовков (на примере крылатых единиц русского языка)* [w:] *Rosja w dialogu kultur* (Toruń 2015), *Rola neologizmów w kształtowaniu systemu języka czeskiego (na przykładzie nazw osób)* („Bohemistyka” 2015), *Feminativa w Narodowym Korpusie Języka Polskiego (na przykładzie wybranych nazw zawodowych)*, [w:] *Jednostki języka w systemie i w mowie* (Katowice 2015), *О метафорическом характере сверхлексемных единиц с компонентом сердце и их фразематическом потенциале (на материале русского языка)*, [w:] *Sborník příspěvků z mezinárodní konference XXIII. Olomoucké dny rusistů 10.–11.9.2015* (Olomouc 2016). Adres e-mailowy: katarzyna.dembska@umk.pl.

Viktória KOPUNIČOVÁ, PhDr., Ph.D., adiunkt w Katedrze Psychologii Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu im. Pavla Jozefa Šafárika v Koszycach (Słowacja) oraz w Katedrze Psychologii Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Ostrawskiego (Czechy). Główne zainteresowania: długotrwałe ryzykowne zachowania dzieci i młodzieży, komunikacja w cyberprzestrzeni, psychologii społecznej, rozwój umiejętności społecznych i psychologicznych. Ostatnio opublikowane prace: *Effective helping by using precise diagnostics*. In *Educational and Didactic Communication. Vol. II. Theoretical and empirical aspects of helping* (Bratislava 2015), *Děti a volný čas* („Sborník Pedagogické fakulty Brneňské univerzity” 2010). Adres e-mailowy: viktoria.kopunicova@osu.cz.

Eva MRHÁČOVÁ, doc. PhDr., CSc., bohemistka, językoznawczyni, docent w Katedrze Slawistyki Uniwersytetu Ostrawskiego. Główne zainteresowania: frazeologia języków zachodniosłowiańskich, paremiologia słowiańska, semantyka, gramatyka porównawcza języków słowiańskich. Ostatnio opublikowane prace: *Příroda v české a polské frazeologii a idiomatice* (Ostrava 2011), *Česko-polské jazykovědné studie* (Racibórz 2013), *Účast číslovek na západoslovanských frazémeh* („Studia Frazeologiczne” 2012), *Przysłowia dawniej i dziś* („Bohemistyka” 2012), *Zapadoslovanská rčení* (Ostrava 2016). Adres e-mailowy: eva.mrhacova@osu.cz.

Kateřina SACHROVÁ, Mgr., bohemistka, językoznawczyni, adiunkt w Katedrze Czeskiego Języka i Literatury Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Zachodnioczeskiego w Pilźnie. Główne zainteresowania: styl artystyczny w glottodydaktyce języka czeskiego. Ostatnio opublikowane prace: (rec.) *Na úprku před sebou samými. Češi a jejich literatura očima současné maďarské bohemistiky*. Praha 2014. Adres e-mailowy: sachrova@ujp.zcu.cz.

Pavla ŠTĚPÁNOVÁ, Mgr., doktorantka w Katedrze Języka Czeskiego Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu im. Tomáša Garrigue Masaryka w Brnie. Główne zainteresowania: metaforyczność określeń partnerskich, frazeologia a językowy obraz świata naturalnego. Adres e-mailowy: stepanova@pedf.cuni.cz.

Maria VAŠUTOVÁ, doc. PhDr. et Mgr., Ph.D., docent w Katedrze Psychologii Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Ostrawskiego. Główne zainteresowania: komunikacja w cyberprzestrzeni, psychologia rozwojowa, rozwój umiejętności społecznych i psychologicznych, dydaktyka psychologii, szykany. Ostatnio opublikowane prace: *Selected aspects regarding children and adolescents to the media in the era of technological convergence*. In *The proceedings of 3rd International e-Conference on Optimization, Education and Data Mining in Science, Engineering and Risk Management 2013* (Praha 2014), *Obranné stratégie a spôsoby pomoci v kontexte premien šikany vo svete nových médií*. In *Sborník příspěvků z 1. ročníku mezinárodní konference Psychologické aspekty pomáhání 2014* (Ostrava 2015), *Kybernetická šikana a formy rizikového chování jako fenomén digitálních médií*. In *Podoby vnútorných i vonkajších faktorov zvládania záťaže z pohľadu teorie i praxe sociálnej práce* (Košice 2016). Adres e-mailowy: maria.vasutova@osu.cz.